

ó¹ [7/1] A: 1055 *ohut* (TA.); 1211 Fuentuhout [HN.] (PRT. 10: 510); 1239 *Oluar* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 466); 1519 *awat* (JordK. 397); 1645 *óv* (NySz.) **J:** 1. 1055 '(nagyon) régi | (sehr) alt' (TA.) (↑); 2. 1416 u./² 'nem ebből az évből való (termés, termék, főleg bor) | nicht heurig, von älterem Jahrgang (Feldfrucht, Obst, haupts. Wein)' (MünchK. 60ra); 3. 1416 u./² 'ócska, elnyűtt | abgenützt' (MünchK. 15rb); 4. 1585 ? 'idejét múlt, elavult | veraltet, überlebt' (Cal. 716 [o: 717]), 1750–1771 'ua.' (NySz.)

■ Örökség, megfelelői azonban vitatottak. | 1. Örökség a finnugor korból. | ⊕ A megfelelőkhöz vö. →agg. Ez utóbbi és az *ó¹* szóhasadáson nyugvó ellentétei lehetnek egymásnak. 2. Örökség az uráli korból. | ⊕ Vö. ? cser. (B.) *ümašte* 'előző évben, tavaly'; md. (E.) *umok* 'régen, korábban, hajdan'; lp. (norv.) *oames* 'öreg, régi', (L.) *āmēs, āpme* 'rég, öreg, lehasznált, kopott, elnyűtt'; – mot. *igomo* 'reggel'; karag. *umuñ* 'holnap'; stb. [uráli *oma 'rég, öreg']. ⊕ Az *ó¹* ma főleg csak különböző összetételek előtagjaként él, mint pl. *óbor, ókor, ótestamentum* stb.

📖 MNy. 13: 65; Vir. 1934: 152; TESz.; UEW. 337, 448; EWUng. • Vö. *avas², avul, óbárdus, ócska, ódon, ósdi, ószeres*

ó² A: 13. sz. közepe/ *O, Vh* (ÓMS.); 1372 u./ *oh* (JókK. 110); 1708 *Óh* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'isz' | 'Interj.' #

■ Onomatopoetikus szó. | ⊕ Spontán hangadásból származó indulatszó általában az érzelem, kedélyállapot kifejezésére. A funkciói a szöveggörnyezetétől függően eltérőek lehetnek (fájdalom, bánat, csodálkozás, gúny, vágy kifejezésére stb.). Hasonló onomatopoetikus szavak: ném. *oh*; fr. *oh*; or. *o*; stb.: 'isz'.

📖 TESz. *óh* a.; EWUng. • Vö. *á, óhajt, ohó, ojjé*

oázis A: 1802 *Oasisban* (Molnár J.: MKönyvHáz 17: 27); 1835 *oas* [ES. NEM M.]; *Oasis* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1839 *oasisként* (NSz.); 1842 *oazok* (NSz.); 1843 *oáz* (NSz.); 1866 *oázisszerű* (NSz.) **J:** 'sivatagi vidéken termékeny, viruló terület | Oase'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Oase*; ang. *oasis*; fr. *oasis*; stb.: 'oázis'. Vö. még lat. *oasis* 'oázis', *Oasis* [HN.] 'termékeny terület neve a Líbiai-sivatagban' [< gör. *Ἄοσις* [HN.] 'ua.']. Forrása: óegyiptomi *wh',t* 'katlan, mélyedés'. ⊕ A magyarba különböző nyelvekből került az irodalom közvetítésével. ⊕ Az *oáz* alakváltozathoz vö. →*baskír*.

📖 TESz.; EWUng.

óbárdus † A: 1395 *obardus* (OkI Sz.); 1401 *obardos* (ZsigmOkI. 2: 151) **J:** 'egy fajta pénz | Art Münze'

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ó¹* 'rég' + (R.) *bárdus* ~ *bárdos* 'pénzfajta' (1389 *Bardus*: (MNy. 82: 510)) összetételi tagokból áll, jelzői alárendeléssel keletkezett. A második tag keletkezési módja tisztázatlan. Esetleg a →*bárd¹* főnév -s melléknévképzős fejleménye lehet. Az elnevezésnek az lehetett az alapja, hogy a pénzürem egyik oldalára a kezében bárdot tartó Szent László magyar király (1077–1095) képe volt rávésve. A magyarázat gyenge pontja, hogy a *bárdos* 'bárdot viselő, bárdal felvértezett' eredeti jelentése nem bizonyítható. De azzal is számolni lehet, hogy a szó a lat. *Bardus* [SZN.] köznevesülésével keletkezett. Onufrius Bardus de Peliske a pénzverés jogát is bérlő királyi kincstárnok volt a 14. században.

📖 MNy. 12: 83; EtSz. *fbardus* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bárd*¹, *ó*¹

óbéogat A: 1708/ *óvéogatással* [sz.] (Bethlen: *Önéletír.* 1: 170); 1796 *Aubéogatva* [sz.] (NSz.); 1799 *óbéogatni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Bejammern* a.); 1800 *Óbéogatni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1801 *Avvéogatni* [sz.] (NSz.); 1861 *óbéjogatott* (NSz.) J: 'jajgat, jajveszékél, siránkozik | jammern' #

■ Német jövevényszó magyar képzéssel. | ⊕ Vö. ném. *auweh*, *o weh* 'indulatszó a fájdalom kifejezésére' [< ném. *weh* 'ó, de rossz!, ó, de borzasztó!']. ⊕ A szóvég *-gat* gyakorító képző; vö. *jajgat* (→*jaj*), →*nógat* stb. A szó belseji *b*-hez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb.

📖 TESz.; EWUng.

óbest Δ A: 1632 *oberstel* (Horváth M.: NEL.); 1636 *obristert* (Horváth M.: NEL.); 1637 *Obriztérrel* (Horváth M.: NEL.); 1639 *Obester* (Horváth M.: NEL.); 1640 *oberster* (Horváth M.: NEL.); 1704 *óberstereknek* (Pusztai); 1705 *óbesterek* (Pusztai); 1707 *oberst* (Horváth M.: NEL.); 1709 *obrusterem* (Pusztai); 1805 *óběstér* (NSz.) J: 'ezredes | Oberst'

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. *Oberst*, (N.R.) *oberster*, *obrist*, *obrister*: 'katonai rang; ezt a rangot viselő katonatiszt' a [ném. *ober* 'felsőbb, magasabb' melléknév felsőfokú alakjának főnevesülése]. ⊕ Megfelelői: holl. *overste*; szbhv. *oberšter*: 'ezredes'. ⊕ A szó belseji *s*-es változatok a délnémetből valók. A szó belseji *r* kieséséhez vö. →*masíroz*. ⊕ Idetartozik: (R.) *obriszter lejttenant* 'főhadnagy' (1605: Horváth M.: NEL.), a ném. *Oberstleutnant* 'alezredes; ezt a rangot viselő katonatiszt' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *óperencia*, *overall*

objektív → *objektum*

objektum A: 1752 *Objectumhoz* (NSz.); 1872 *objektumnál* (NSz.) J: 1. 1752 'tárgy; dolog | Gegenstand; Sache' (NSz.) (↑); 2. 1900 'létesítmény | Bauobjekt' (Tolnai: *MagySz. Objectiv* a.)

objektív A: 1811 *objectiva* (TudGyűjt. 1/11: 103); 1830 *objektiv* (NSz.); 1835 *objectivus* [ES. NEM M.] (Kunoss: *Gyal.*); 1900/ *objektív* (NSz.) J: <MN> 1. 1830 'tárgyi; tényleges, valóságos | gegenständlich; tatsächlich' (NSz.) (↑); 2. 1876/ 'tárgyilagos | unvoreingenommen' (NSz.) | <FN> 1904 'tárgylencse | Objektiv (Optik)' (Radó: *IdSz.*)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Lat. (k.h.) *objectum* 'tárgy', 'ami a szem elé, szembe van állítva'; – vö. még ném. *Objekt*, (R.) *objectum* 'tárgy <elvont értelemben is>' | lat. (k.h.) *objectivus* 'tárgyilagos, objektív'; – vö. még ném. *Objektiv* 'tárgylencse'. A latin szavak a lat. *obicere* 'szembeállít' szóra mennek vissza. ⊕ Megfelelői: ang. *object*, *objectiv*; fr. *objet*, *objectif*; stb.: 'tárgy, dolog, cél; stb.', 'tárgyilagos' (a franciában 'tárgylencse' is). ⊕ A 2., melléknévi jelentésben az *objektív* filozófiai műszóként az angoltól terjedt el; a főnévi jelentéshez vö. még *objektív lencse* (1879: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *injekció*, *szubjektív*, *ufó*

obsit Δ A: 1647 *opsit* (Horváth M.: NEL.); 1655 k. *obsitot* (Gyöngyösi: ÖK. 1: 44); 1786 *absitos* [sz.] (NSz.); 1821 *obschidost* [sz.] (MNy. 65: 333) J: 'kiszolgált katonának adott elbocsátó levél | Entlassungsschein, Abschied (haupts. für Soldaten)' Sz: ~os 1762 *Obsitos*

Levelit 'katonai elbocsátó (levél) | Entlassungs- (als Adj.)' (MNy. 60: 372); 1763 'szolgálatból elbocsátott (katona) | aus dem milit Dienst entlassen (Soldat)' (MNy. 60: 372); 1769 'kiszolgált katona | ausgedienter, entlassener Soldat' (MNy. 60: 372)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (baj.-osztr.) *abschid, apschid, opschid* 'elválás; katonai szolgálatból való elbocsátás; elbocsátólevél', – ném. *Abschied* 'ua.' [< ném. *abscheiden* 'eltávolít; elbocsát']. ⊚⊕ Az osztrák katonai nyelvből került a magyarba. ⊕ A főnévi származékszó az *obsitos ember* 'kiszolgált katona' (1763: MNy. 60: 372) szószerkezet jelzőjének önállósulása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sit*

obulus A: 1529–1541 *obolus* (RMNy. 2/2: 51); 1529–1541 ? *obuluft* (RMNy. 2/2: 51); 1578/ *obulusni* [sz.] (MNy. 79: 248); 1747 *obol* (Farkas: GLEl.); 1896 *Obolosz* (PallasLex.); 1926 *obulusz* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 'csekély értékű pénzérme | geringwertige Münze'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *obolus* 'görög aprópénz: egy dragma hatoda; súlymértékként: egy nagyobb rész hatoda' [< gör. (att.) *ὀβολός* szóból, amely a gör. *ὀβελός* 'pénzérme; súlymérték', tkp. 'pénzként és súlymértékként használt fémrudacska' alakváltozata]. ⊚ Megfelelői: ném. *Obolus*; fr. *obole*; stb.: 'obulus'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb. Az *obol* változat francia hatásra utalhat.

📖 Nyr. 95: 247; Farkas: GLEl.; EWUng.

óceán A: 1591 *Oceanum* (MNy. 75: 509); 1604 *Ocean* tengeren, *Oceanufon* (Szenczi Molnár: Dict. *Æthíone* a., *Gleffária* a.); 1793 *Otzéán* tenger (NSz.); 1795 k. *Otzán* (NSz.); 1797 u./ *Otzeánja* (NSz.) **J:** 'világgrészeket elválasztó tenger | Ozean' #

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *Oceanus, mare Oceanum* 'világtenger' [< gör. *ὠκεανός* 'a világkorongot körülvevő folyam, világtenger', eredetileg gör. *Ὠκεανός* [SZN.] 'a nagy őstenger istenének neve a görög mitológiában' szóból]. ⊚ Megfelelői: ném. *Ozean*; fr. *océan*; stb.: 'óceán'. ⊕ Az *us* végződés kieséséhez vö. → *advent*, → *dékán* stb. – A magyarba a személynév is átkerült; vö. *Oceanos* [SZN.] (1559: Székely I.: Krón. 8a).

📖 TESz.; EWUng.

ócsárol [1] A: 1416 u.² *megolcaꝛlatot* [sz.] (MüncK. 74vb); 1456 k. *ocharuan* [sz.] (SermDom. 1: 20); 1566 *ólczárlyha* [l-j] (Heltai: Fab. 117); 1566 *ólsárol* [l] (NySz.); 1588 *Ochyarollyak* [l-j] (NySz.); 1611 *Oczállom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1717 e. *ócsorlom* (NySz.) **J: 1.** 1416 u.² 'vádol; rágalmaz | anklagen; verleumden' (MüncK. 74vb) (↑); **2.** 1416 u.³ 'lekicsinyel, becsmérel | herabsetzen, mäkeln' # (AporK. 65); **3.** 1750 'olcsónak tart | für billig halten' (NSz.)

■ Valószínűleg származékszó. | ⊕ Az alapszó az → *olcsó* lehet. A szóvég *-árol* igeképző. Az *ócsál* változat *ál* végződése hasonulással keletkezett; vö. *becsmél* ~ *becsmérel* (→ *becs*), → *sikál* ~ *sikárol* stb. A szó belseji *i* kieséséhez vö. → *csónak*, → *fónagy* stb.

📖 Horger: MSzav. 131; TESz.; EWUng. • Vö. *olcsó*

ócska A: 1581 el *och-kultak* [sz.] (MNy. 80: 372); 1604 *Avaczka* (Szenczi Molnár: Dict. *Vétulus* a.); 1604 *Óczka* (Szenczi Molnár: Dict.); 1785 *olcska* (MNy. 55: 549) **J: 1.** 1581 'régi, elhasznált, elnyűtt | alt, abgenützt' # (MNy. 80: 372) (↑); **2.** 1803 'elcsévelt, érdektelenné vált

{mondanivaló, fogás stb.} | abgedroschen' (NySz.); **3.** 1810/ 'silány, vacak, csekély értékű | schlecht, wertlos' # (NSz.) **Sz:** ~s 1755 *ócskás* 'rég, elhasznált, elnyűtt | alt, abgenützt' (MNy. 60: 372); 1857 'csak javítással foglalkozó iparos | nur Reparaturen machender Handwerker' (NSz.); 1884 'ószeres | Altwarenhändler' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az →ó¹ 'rég, elhasznált, lehasznált, ócska' melléknévből *-cska* kicsinyítő képzővel keletkezett, amelynek itt nyomatékosító funkciója van; vö. *jócskán* (→jó¹). A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. ó¹

ocsmány A: 1560 k. *Ochmany* (GyöngySzt. 306.); 1577 *óczmanlani* [sz.] (KolGl.) **J:** 'rút, undorító; mocskos, tisztátalan | scheußlich, abscheulich, unflätig' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Lehetséges, hogy hangalakja az *adomány* (→ad), *hagyomány* (→hagy) szavak hangalakjához igazodott.

📖 TESz.; EWUng.

ocsú A: 1211 *Ociu* [SZN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *oloit* (BécsiK. 228); 1522 *Wchw* [SZN.] (MNyTK. 105: 29); 1669 *ótsúját* [?✂] (NySz.); NYJ. *ocsuj* (Nyatl. 1: 192) **J:** **1.** 1211 ? 'a kicsévelt gabonának rostáláskor különváló szemetes, törmelékes része | Afterkorn' (Oklsz.) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 228) (↑); **2.** 1211 ? 'pelyva; törek | Spreu; Rüttstroh' (Oklsz.) (↑), 1585 'ua.' (Cal. 20); **3.** [jelzői értékben is] 1803 'emberi közösség legértékeltenebb része, alja | Abschaum, Hefe einer Gemeinschaft' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ CC. *učux* 'pelyva, polyva'; türkm. *uñuq* 'anyarozs'; tat. *očoq* 'pelyva, polyva'; stb. [< török *uč 'repül, száll']. ⊕ A magyarba átkerült alak *učuq 'anyarozs; pelyva, polyva'; a szóvéghez vö. →*apró*, →*tanú* stb. A 3. jelentés a magyarban metaforikusan keletkezett.

📖 MNy. 3: 308, 55: 456; TESz.; Ligeti: TörK. 58, 530; EWUng. • Vö. *olcsó*

ocsúdik A: 1508 *vLodotvolna* (NádK. 593); 1519 k. *sfel oluduan* [sz.] (DebrK. 161); 1527 ffl *wchwdeek* [▽] (ÉrdyK. 51); 1630 *Felocsódván* [?✂] [sz.] (NySz.); 1804 *fel-otsúdott* (NSz.); 1810 *Felótsódtatok* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** [főleg *fel-ik*] 1508 'ébred; magához tér, eszméletre tér | erwachen; zur Besinnung kommen' (NádK. 593) (↑); **2.** 1813 'gyógyul | genesen' (NSz.)

ocsul × A: 1700 *fel-otsoltam* (Gyöngyösi: ÖK. 4: 46, 415); 1793 *felotsúlt* (NSz.); 1843 *felócsul* (NSz.) **J:** **1.** [főleg *fel-ik*] 1700 'ébred; magához tér | erwachen; zur Besinnung kommen' (Gyöngyösi: ÖK. 4: 46, 415) (↑); **2.** [*ki-*] 1935 'meggyógyul, vmiből kigyógyul | genesen, sich erholen' (Csűry: SzamSz.)

■ A szócsalád alapja, az *ocsúdik* valószínűleg orosz jövevényszó. | ⊖ Or. (R.) *очутиться* 'magához tér, eszméletre tér; felébred; vhova kerül' [eredetéhez vö. szláv *ot [igekötő] + *jutiti 'érez, érzékel, észrevesz']. Vö. még or. *очутиться* 'megkerül; ismeretlen helyen találja magát', (R.) *очуму* 'érez; észrevesz, meglát; megért, felismer'; ukr. *очутитися* 'észhez tér, feleszmél'. ⊕ A származtatás jelentéstani oldalról meggyőző. Nagyrészt hangtani tekintetben is, noha a m. *ú* kialakulásának módja és oka nem világos. Alaktani oldalról nézve gondot okoz a honosító *-l* képző hiánya; ezt azonban az ige mediális természete és korai ikesedése megmagyarázhatja. Némi problémát az is jelent, hogy a magyar ige jelentését tekintve az orosz visszaható alakhoz, míg alakjára nézve inkább a tranzitív formához illik. ⊕ A magyar ige szépirodalmi alkotók szóhasználata révén került be a nyelvjáráskból a köznyelv választékos rétegébe.

■ Az *ocsul* fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ Az *ocsúdik* kikövetkeztetett tövéből jött létre visszaható képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az *ocsúdik* ötörök származtatása, valamint egy ismeretlen eredetű fiktív tö származékaként való magyarázata nem valószínű.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 141; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.; MNy. 112: 295

ocsul → *ocsúdik*

oda **A:** 1372 u./ *oda* (JókK. 47); 1525 k. *odda* (GyöngyK. 51); 1547 *ada* (LevT. 1: 47); 1630 *odá* (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'a beszélőtől távolodó irányba (tér-, idő-, állapotbeli stb. értelemben) | dorthin' # (JókK. 47) (↑); 2. 1524 'ott | dort' (MNy. 25: 68); 3. [~ *van*] 1552 'vége' *van* | (es ist) hin' (Heltai: Dial. E3a); 4. 1623 'közösen, együtt | gemeinsam (in Adv.)' (MNy. 69: 232) **Sz:** ~**z** [ma főleg *el~*] 1789 *odázza* (NSz.) **R:** **odébb**, ~**bb** 1720 *odébra* (NSz.); 1793 *odább* (NSz.) | ~**ig** 1796 *odáig* (MHirm. 1796. jan. 19.: 77); 1823 *Addáig* (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az *oz*-ból (amely az →*az*¹ változata) jött létre *-á* > *-a* latívuszraggal; vö. →*haza*². A hangzóközi *d*-hez vö. *addig* (→*az*¹), *eddig* (→*ez*¹), →*ide*. A latívusz > lokatívusz jelentésváltozáshoz vö. *felé* (→*felől*), →*ide* stb. ⊕ Az *odáz* származékszó a nyelvújítás korában keletkezett.

📖 NyK. 53: 20; TESz.; EWUng. • Vö. *am-*, *az*¹

óda **A:** 1602 *odat* (MNy. 74: 511); 1623 *Odeában* (MNy. 74: 511); 1786/ *Ódákra* (NSz.); 1809/ *óde* (NSz.) **J:** 'magasztos tárgyú, emelkedett hangú lírai költemény | Ode'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat., (h.) *ode*, (k.h.) *oda*: 'dal, vers' [< gör. *ὕδῆ* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: ném. *Ode*; fr. *ode*; stb.: 'óda'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komédia*, *melódia*, *paródia*, *rapszódia*, *tragédia*, *vádol*

ódon **A:** 1835 *ódon* (Tzs.) **J:** 1. 1835 'rég, régies; letűnt kor hangulatát idéző | altmodisch; stimmungsvoll altertümlich' (Tzs.) (↑); 2. 1879 'elavult, korszerűtlen | veraltet' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*ó*¹ 'rég' melléknév *-don* névszóképzős változata, amelynek egységes képzőként való téves levezetése a →*tulajdon* alapján történt; vö. *újdonosság* (→*új*). Eredetileg nyomatékosító szerepe volt, és az →*ócska* melléknévvel szemben fokozatosan amelioratív értékű lett. ⊕ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ó*¹

odor¹ × [4] **A:** 1708 *Odor* (Pápai Páriz: Dict. *Cava* a.); 1794 *Odrot* (NSz.) **J:** 1. 1708 'üreg, odú, lyuk | Höhle, Loch' (Pápai Páriz: Dict. *Cava* a.) (↑); 2. 1838 'mélyedés a mederben | Aushöhlung im Flußbett' (Tsz.); 3. 1887 'fém tárgyak készítésekor alkalmazott formálóeszköz | Schmiedeform' (PallasLex. *Üllő* a.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő az →*odú* tövével azonos. A szóvég *-r* kicsinyítő képző; vö. →*sömör*, →*tompör* stb. A szó sokkal régebbi keletkezésű lehet, mint első adata, mivel csak a nyelvjárásokban lehetett használatban. A 3. jelentés szaknyelvi.

📖 MNy. 20: 60; TESz.; EWUng. • Vö. *odú*

odor² × [4] **A:** 1722 *odrocskáju* [sz.] (HOKlSzej. 107); 1792 *odorja* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1863 *Udor* (Krizsa [szerk.] Vadr. 521) **J:** 1. 1722 'a csűr két oldalán levő rekesz, ahova a gabonát rakják | Verschlag für Getreide auf beiden Seiten der Scheuer' (HOKlSzej. 107) (↑); 2. 1835 'szénapadlás | Heuboden' (Kassai: Gyökerésző 4: 8); 3. 1842 'az ágy oldaldeszakája | Seitenbrett des Bettes' (MTsz. *ágy-odra* a.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovénből. | ⊖ Szln. *oder* 'széna-, szalmatartó állvány, emelvény; szénapadlás; ágy; stb.'; – óe. szl. *odorv* 'fekvőhely; ravatal'; szlk. (N.) *vodor* 'csűrpadlás'; or. (R.) *odp*, (N.) *odp* 'ágy; kocsiváz; állványzat; stb.'; stb. [eredeti jelentése feltehetőleg 'friss ültetésű fát óvó állványzat, majd állvány' < szláv *o [elő]járószó + *drv 'fa, faanyag']. – A szlovénből való származtatás mellett főleg a jelentések szólnak. ⊕ Ennek a származtatásnak az *odor* szó mai székely nyelvjárási volta településtörténeti okokból nem mond ellent.

📖 Ethn. 48: 297; Kniezsa: SzlJsz. 358; TESz.; EWUng. • Vö. *tölgy*

odú [7/2] **A:** 1037/ *oduoskw* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 207137); 1519 *odwaban, wdwýaban* (JordK. 72, 309); 1531 *odwba* (TelK. 284); 1544 *Odóban* [?✎] (RMKT. 2: 185); 1588 *aduas* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1037/ 'üreg kőzetben, földben | Loch; Höhle' # (MNL (OL) Dl. 207137) (↑); 2. 1550 e. 'üreg fában | Loch im Baum' # (MNY. 57: 357); 3. 1588 'lyuk a fogban | Loch im Zahn' (NySz.); 4. 1786 'vmely tárgy ürege, mélyedése | Aushöhlung eines Gegenstandes' (NSz.); 5. 1799 ? 'szűk, nyomorúságos lakás, szoba | enge, elende Wohnung, Loch' # (NSz.), 1853/ 'ua.' (NSz.) **Sz: odvas** 1037/ [HN.] (MNL (OL) Dl. 207137) (↑)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel, a megfelelések azonban vitatottak. | 1. | ⊖ Osztj. (V.DN.) *oňat* 'üreg, mélyedés <a fában>'; ? votj. (J.) *udur* 'a méhkas nyílása'; ? md. (E.) *undo*, (M.) *unda* 'üreg, mélyedés <a fában>'; ? finn *onsi*, *ontelo* 'üres, üreges; üreg, mélyedés'; lp. (norv.) *vuow'dâ* 'vadkacsa fészke' [fgr. *oňte 'üreg, mélyedés']. 2. ⊖ Vog. (FL.) *ōntar* 'anyaméh', (É.) *ōntar* 'belső rész <emberé>'; osztj. (V.) *ont* 'belső rész; has, gyomor', (Kaz.) *wōntar* 'mellüreg, hasüreg'; lp. (norv.) *vuow'dâ* 'testüreg <állaté>'. Kérdésesen ide vonhatók azok a votják, mordvin és finn szavak is, amelyek az 1. magyarázatban kérdőjelesen szerepeltek [fgr. *omte 'mellüreg, hasüreg']. ■ ⊕ A szó belseji hangkapcsolat változásához vö. →*oldal*, ill. →*ad*. A szóvég valószínűleg az -ó ~ -ú kicsinyítő képző.

📖 MSFOu. 67: 409; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *odor¹, pudvás*

ódzkodik **A:** 1847 *oldozkodott* [▽] [sz.] (Társalkodó 1847. márc. 11.: 75); 1855 *oldozkodik* [▽] (NSz.); 1884 *ódzkodom* (NSz.); 1916 *ódozkodni* [sz.] (NSz.); 1957 *ódzkodott* (NSz.) **J:** 1. 1847 '(ki)oldozódik; szabadul | sich auflösen; loskommen' (Társalkodó 1847. márc. 11.: 75) (↑); 2. 1884 'húzódzik, vonakodik | sich sträuben' (NSz.) (↑); 3. [*ki~ik*] 1887 'kibontakozik; keletkezik | sich entfalten; entstehen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az *ódz* 'oldoz' ige *-odik* visszaható képzős alakja. Az alapszó az *oldoz* (→*old*). ⊖ Idetartozik még a másik visszaható képzővel keletkezett *ódzokolódik* 'kioldozódik' (1890: Nyr. 19: 509), 'húzódzik, vonakodik' (1941: Bárczi: SzófSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *old*

óhaj → *óhajt*

óhajt A: 1416 u./¹ *ohaita* (BécsiK. 92); 1517 *ohytvan* [sz.] (DomK. 69); 1527 *oyoytozafaat* [sz.] (ÉrdyK. 43); 1529 e. *olhaytas* [sz.] (VirgK. 71); 1550 *ohétasokkal* [sz.] (NySz.); 1553/ *ohút* (Tinódi: Cronica A4b); 1608 *ohayt* (NySz.); 1617 *oháytvan* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'sóhajt, sóhajtozik | seufzen' (BécsiK. 92) (↑); 2. 1527 'kíván, kér | wünschen, begehren' # (ÉrdyK. 43) (↑) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ *ohaitaffal* (BécsiK. 22) | ~**ozik** 1416 u./¹ *ohaitozéc* (BécsiK. 7)

óhaj A: 1843 *ohajok* (Világ 1843. szept. 2.: 575); 1844 *Óhaj* (NSz.) **J:** 'kívánság, vágy | Wunsch, Verlangen' #

■ A szócsalád alapja, az **óhajt** onomatopoetikus eredetű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | ⊕ Az →*ó*² indulatszóhoz kétféleképpen kapcsolódhat: vagy azzal párhuzamosan keletkezett (erre utalhat az ige szókezdő magánhangzójának eredeti rövidsége), vagy az *óhajt* az →*ó*² származékszava. A szóvég az *-ajt* ~ *-ít* műveltető képző gyakorító funkcióval. Az *olhayt* változat téves hangtani visszafejlődés. A 2. jelentés metonímia.

■ Az **óhaj** elvonás. | ⊕ Elvonással keletkezett az *óhajt*-ból a nyelvújítás korában; vö. *sóhaj* (→*sóhajt*).

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 50; EWUng. • Vö. *ó*²

óhó A: 1610 *uho* (CorpGr. 252); 1788 *Oho* (NSz.); 1788–1789 *Ohó* (NSz.) **J:** 'isz) | {Interj.}'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ Önkéntelen hangkitörés a meglepetés vagy öröm kifejezésére; a magyarban akarathatározó szerepe is van. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak ném. *oho*; ang. *oho*; stb.: 'indulatszó'. – Szótagisméttel a nyomatékosítás fokozására: *ohohó* 'ua.' (1857/: NSz.). ⊖ Az *óha* 'indulatszó' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Vah!* a.) valószínűleg nem tartozik ide, inkább összetett szónak tűnik az →*ó*² + →*ha*² összetételi tagokból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ó*²

ójjé A: 1791 *Óh jéh* (NSz.); 1793 *Ó! Jé, ojjéj* (NSz.); 1806 *ojé* (I.OK. 30: 258); 1810/ *O jeh* (NSz.); 1837 *Ójjé* (NSz.); 1839 *Ojjé* (NSz.); 1900 *Ajjé* (NSz.) **J:** 'isz) | {Interj.}'

■ Vitatott eredetű. | 1. Összetett szó. | ⊕ Az →*ó*² + →*jé* összetételi tagokból, mellérendeléssel keletkezett. Főleg a csodálkozás, meglepődés kifejezésére; az adott szó nyomatékosítására is és (a népnyelvben) hangsúlyos válaszként. 2. Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *o, je*, (baj.-osztr.) *oi je* 'isz az ijedtség, csodálkozás stb. kifejezésére' [eredetéhez vö. →*jé*].

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 161; EWUng. • Vö. *jé, ó*²

ok A: 1138/ ? *Okudi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 205); 1372 u./ *ocual* (JókK. 4), de vö. →*okos*; 1535 *akaert* (Ozorai: Vit. Q3a) **J:** 1. 1372 u./ 'gondosság, elővigyázatosság; okosság | Sorgfalt, Vorsicht; Klugheit' (JókK. 4) (↑); 2. 1372 u./ 'magyarázat, indok; ürügy | Erklärung, Grund; Vorwand' (JókK. 119); 3. 1416 u./¹ 'alkalom | Gelegenheit' (BécsiK. 58); 4. 1416 u./² 'okirat, okmány | Urkunde, Dokument' (MüncK. 74vb); 5. [főleg ~*ból*, (R.) ~*ért*] 1510 'cél | Zweck' # (MargL. 45); 6. 1511 'feltétel | Bedingung' (OkI.Sz.); 7. 1520 'vmely változás, történet előidézője | Ursache' # (GyöngySzt. 413.); 8. 1533 'jólét, vminek a java, haszna | Wohl, Nutzen' (NySz.); 9. 1577 'érv, bizonyíték | Argument, Beweis' (KolGl.) **Sz:** ~**oz** 1686 *okoztathassunk* [sz.] 'vkit hibáztat, okol | jmdm die Schuld geben' (MHH. 14: 120); 1696 *okozót* [sz.] 'vmit előidéző | verursachen' (NySz.) | ~**ol** 1750 *okold* 'okoz | verursachen' (NSz.); 1782

'indokol | begründen, motivieren' (NSz.); 1830 'hibáztat vkit | jmdm die Schuld geben' (NSz.) | ~**ozat** 1781 *Okozat* (Szily: NyÚSz.) | ~**mány** 1806 'oklevél, okirat, dokumentum | Urkunde, Dokument' (NSz.) | ~**ság** 1826 *okságnak* (NSz.) **R:** ~**án** 1821 *okán* (HazKülfTud. 1821. jan. 24.: 54); 1832 *okán* 'miatt | wegen' (NSz.)

okik × **A:** 1416 u./¹ *oktattā* [sz.] (BécsiK. 191); 1793 *okik* [▽] (Nyr. 11: 577) **J:** 'okul, vmiből tanul | sich auf etw verstehen' **Sz:** ~**tat** 1416 u./¹ (BécsiK. 191) (↑) | ~**ul** 1748 *okúlnának* (NySz.) | ~**ít** 1834–1836 *okításai* [sz.] (MTTÉvk. 3: 149); 1839 [sz.] 'oksági összefüggést fejez ki | Kausalzusammenhang ausdrücken' (NSz.); 1849 'oktat, okosít | lehren, instruieren' (NSz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, az **okik** ótörök jövevényszó. | ⊖ Kāšy. *uq-*, KB. *uq-*; ujj. (mod.) *uq-*; stb.: 'megért, felfog, belát'. Vö. még Kāšy. *uqit-*, *uqul-*, *uqtur-* 'tudtára ad', *uquš-* 'megért', *uquš*, *uqušliy* 'okosság'; stb. ⊕ A töváltozatok igei és névszói megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. Mivel az ige a magyarban csak nyelvjárási szinten élt, adatolása későbbi. Az *ok* főnév a magyarban keletkezhetett, feltehetőleg az *es* : →*esik*, →*szar* : *szarik* mintájára. ⊗ Az *okik* ige *okit* származéka, valamint az *ok* egyes származékai nyelvújítási szavak.

📖 MNy. 3: 308; NyK. 49: 230; TESz., *okmány* a. is; StUASuppl. 1: 143; Ligeti: TörK. 264; EWUng. • Vö. *indok*, *lét-*, *oklevél*, *okos*, *oktondi*, *okvetetlen*

oka † **A:** 1559 *okát* [?✎] (NyK. 73: 109); 1573 *okkáját* [?✎] (Kakuk: ÉIOsm. 308); 1792 *óka* (NSz.) **J:** 1. 1559 'régi súlymérték | altes Gewichtsmaß' (NyK. 73: 109) (↑); 2. 1800 'régi folyadékmérték | altes Flüssigkeitsmaß' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, valószínűleg déli szláv és román közvetítéssel is. | ⊖ Oszm. *okka*, (R.) *oka* 'régi súlymérték'; – vö. még blg. *oka* 'ua.'; szbhv. *oka* 'ua.', ill. rom. (N.) *ocá*, *óca* 'ua.', a románban 'pohár, serleg <ürmértékként>' is. Az oszmánban az arab *ūqīva* 'régi súlymérték' közvetítésével került [< gör. *οὐγκία* 'ua.' < lat. *uncia*'uncia']. ⊗ Megfelelői: szlk. (R.) *oka* 'két és fél font'; ukr. (R.) *óko* 'három font; bormérce'; stb. ⊕ Az erdélyi nyelvjárásokba valószínűleg a románból került.

📖 Kniezsa: SzIJs. 698; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 308; EWUng. • Vö. *uncia*

okádik **A:** 1416 u./¹ ki *okada* (BécsiK. 243); 1552 *okád* (NySz.); 1568 *okadik* [▽] (NySz.); NYJ. *ukáddik* (Nyatl. a.) **J:** '(ki)hány; lövell, szikrázik, tüzet hány, tajtézik a dühtől | sich erbrechen; speien, sprühen (Feuer, Flamme, Gift und Galle usw.)' **Sz:** ~**at** 1416 u./¹ *okadattya* 'hányadék | Erbrochenes' (BécsiK. 272) | ~**ás** 1493 k. *okadasra* (FestK. 401) | ~**ék** 1803 *okádék* (MKurir 1803. dec. 6.: 715); 1808 *Okádék* (Sándor I.: Toldalék)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A palatoveláris párhuzamosság alapján a szótő és az →*öklődik* szócsalád töve összefüggésben áll. A szóvég gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus szavak más finnugor és török nyelvekben is vannak: md. (M.) *uksondoms* 'tüzet okád'; finn *oksentaa* 'ua.'; csag. *oqa* 'böfög, kérődzik'; tel. *oqi* 'böfög; tüzet okád'; stb. Az *okádik* alak és az *okád* változat között részleges szóhasadás ment végbe; előbbi ma leginkább tárgyatlan, utóbbi tárgyhasználatban fordul elő. ⊖ Tájszó ugyanebből a töből: *ikránkodik*, *okránkodik* 'visszariad, megrémül' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 21); *okránd* 'undorodik; megrendült; visszaretten' (1838: Tsz.).

📖 MNy. 50: 257, 55: 129; TESz.; EWUng. • Vö. *öklődik*

okik → *ok*

okker A: 1682 *okker* (MNY. 89: 381); 1847 *oker* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1682 'földfelszín; sárgásbarna mázolófesték | Erdfarbe; gelbbraune Malerfarbe' (MNY. 89: 381) (↑); 2. 1855 'ásványi málladék, sárgás festőföld | Mineralgemenge, das gelb färbt' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Ocker* 'egy fajta ásványi málladék; sárgásbarna mázolófesték' [< lat. *ochra* 'okker']. ⊗ Megfelelői: ang. *ochre*; fr. *ocre*; stb.: 'okker'. ⊕ A (R.) *okra* 'okker' (1818: ↑) a latinból származik.

📖 TESz.; EWUng.

oklevél A: 1504 k. *ok levelek* (MNY. 9: 444); 1639 *okleveleketh* (NySz.) **J:** 1. 1504 k. 'középkori hivatalos irat (adománylevél, örökséglevél stb.) | Urkunde' # (MNY. 9: 444) (↑); 2. 1835 'iskola, főleg főiskola, egyetem elvégzését bizonyító, ill. kitüntető fokozatként adományozott (díszes) okirat | Diplom' # (Tzs. *Diplom* a.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ok* 'érv, indok, bizonyíték' + →*levél* 'hivatalos irat' összetételi tagokból, jelzői alárendeléssel keletkezett. A 2. jelentés metafora. – Az *okirat* 'hivatalos irat' (1814: NSz.) összetétel tudatos szóalkotással keletkezett az →*ok* + *irat* 'ügyirat, okmány' (→*ír*¹) szavakból az *oklevél* 'okirat' mintájára. ⊖ Egyéb megnevezése az 'okirat' mellett: *okmány* (→*ok*).

📖 TESz., *okirat* a. is; EWUng. • Vö. *levél, ok*

okos A: 1138/ *Okus* [szn.] (MNY. 32: 204); 1222/ *Vcus* [szn.] (VárReg. 206.); 1372 u./ *vkoffagbalol* [sz.] (JókK. 125); 1372 u./ *okofon* (JókK. 144); 1456 k. *ocoffaggal* [sz.] (SermDom. 2: 183) **J:** 1. 1138/ ? 'eszes, értelmes | klug' # (MNY. 32: 204) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 125); 2. 1372 u./ 'óvatos, elővigyázatos | vorsichtig; gelegen' (JókK. 144) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ (JókK. 125) | ~**kodik** 1493 k. *okoskodast* [sz.] (FestK. 164) | ~**kodás** 1493 k. (FestK. 164) | **meg~ít** 1624 Meg akar *okosítani* [sz.] (NySz.)

oktalan A: 1372 u./ *oktalan* (JókK. 148) **J:** <MN> 1. 1372 u./ 'értelmetlen, ostoba | unvernünftig' # (JókK. 148) (↑); 2. 1619 'esetlen, idétlen, otromba | ungeschlacht' (NySz.) | <HSZ> 1416 u./² 'megalapozatlan, alaptalan | unbegründet, grundlos' (MüncK. 21vb) | <FN> 1560 k. 'oktalan, értelmetlen, ostoba állat | unvernünftiges Tier' (GyöngySzt. 3001.) **Sz:** ~**ság** 1456 k. *oktalanfaghokat* 'butaság, ostobaság | Dummheit' (SermDom. 1: 351)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*ok* feltételezett eredeti 'értelem' jelentéséből, -s, ill. -*talán* melléknévképzővel; vö. *ügyes* : *ügyetlen* (→*ügy*¹). Az *oktalan* főnévi jelentései önállósodással keletkeztek olyan szószerkezetekből, mint az *oktalan állat* 'ostoba állat v. értelmetlen dolog' (1528: SzékK. 235).

📖 Melich-Eml. 161; TESz.; EWUng. • Vö. *ok*

oktál × A: 1524 *okthaal* (OkI Sz.); 1597 *octalj* (OkI Sz.); 1609 *Ohtáltol* (MNY. 80: 373); 1634 *Aktaliokra* (MNY. 80: 373) **J:** 1. 1524 'egy fajta régi űrmérték | Art altes Hohlmaß, Achtel' (OkI Sz.) (↑); 2. 1609 'egy fajta területmérték | Art Feldmaß' (MNY. 80: 373) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (R. h. baj.-osztr.) *achtail, ochtail, octajl* 'nyolcad(rész); a földrész nyolcadrésze; nyolcad mint űrmérték' [< lat. (k.) *octale* 'nyolcad(rész)' < lat. *octo* 'nyolc']].

📖 Pais-Eml. 672; TESz.; EWUng. • Vö. *ejtel, október*

oktalan → *okos*

október **A:** 1416 u.² *October* (MünchK. 5v); 1703 *október* (MNY. 73: 65) **J:** 'az év tizedik hónapja | Oktober' #

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (*mensis*) *October* 'október' [< lat. *octo* 'nyolc']. A szó eredetileg a márciussal kezdődő év nyolcadik hónapját jelölre, vö. még →*szeptember*, →*november*, →*december*. ⊗ Megfelelői: ném. *Oktober*; fr. *octobre*; stb.: 'október'. ⊕ Egyéb, részben régi, részben népnyelvi megnevezések: *Mindszent hava* (1506: Nytár 2: XIII); *borvetőhó* tkp. 'borkészítő hónap' (1539: CorpGr. 17); *őszhó* (1810 k.: MNY. 61: 107); *tizedhó* (1810 k.: MNY. 61: 107); *utószüret* (1810 k.: MNY. 61: 107).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *oktál*

oktondi **A:** 1666 *oktondéságod* [sz.] (NySz.); 1713 *oktondi* (Kis-Viczay: Sel. 68) **J:** 'naiv módon ostoba, együgyű | einfältig'

■ Valószínűleg játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*ok* 'óvatosság, elővigyázatosság; okosság' alapszóból keletkezett *-ndi* kicsinyítő képzővel; vö. →*ebhendi*; vö. még *kortyondi* (→*kortyant*), →*pökhendi*. A szó alaktani és jelentéstani felépítésére az *oktalan* (→*okos*) is hatást gyakorolhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ok*

ókula → *okulár*

okulár Δ **A:** 1544 *okulart* (OkISz.); 1552 *oculárt* (Heltai: Dial. F2b); 1636/ *ocolárral* (MNY. 56: 96); 1708 *Ókulár* (Pápai Páriz: Dict.); NYI. *okollár* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1544 'szemüveg | Augenglas' (OkISz.) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1818 'optikai műszer szemlencséje | Okular' (MTsz. *okulár* a.)

okuláré Δ **A:** 1550/ *okulárét* (MNY. 56: 95); 1878 *okumláréján* (NSz.); 1878 *okuláre* (NSz.); 1884 *okullárén* (MNY. 56: 97); 1884–1885 *ókuláré* (NSz.) **J:** 'szemüveg | Augenglas'

ókula Δ **A:** 1742/ *occulát* (MNY. 56: 96); 1821 *Okulás-Kígyó* [sz.] (NSz.); 1851 *ókulát* (MNY. 56: 96); 1947 *okullát* (NSz.) **J:** 'szemüveg | Augenglas'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, az **okulár**, **okuláré** latin jövevényszók, részben német közvetítéssel is. | ⊕ Lat. (k.) *oculare* (*vitrum*) 'szemüveg; műszer szemlencséje', (h.) *ocular*, *ocularia* [többes szám] 'ua.'; – vö. még ném. *Okular* 'szemüveg lencséje'. A latinban a lat. *ocularis* 'a szemre vonatkozó, a szemet illető' [< lat. *oculus* 'szem']. ⊕ A szó belseji *m*-es változat az →*ókumlál* hatására vezethető vissza. Az *okuláré* szóvégehez vö. *formuláré* (→*formula*).

■ Az **ókula** elvonás. | ⊕ A magyarban keletkezett, az *okulár* toldalékolt alakjaiból való elvonással.

📖 MNY. 56: 91; TESz. *okuláré* a.; EWUng. • Vö. *akna*, *monokli*, *ókumlál*

okuláré → *okulár*

ókumlál A: 1559 *oculalao* [sz.] (MNy. 80: 373); 1786 *occulállya* [l-j] (MNy. 55: 550); 1786 *Ókumlálóinak* [sz.] (NSz.); 1788 *ókumlálódik* [sz.] (NSz.); NYJ. *ókumlál* (MTsz.) J: 1. 1559 '(meg)szemlél, nézeget; kifürkész | besehen, betrachten; ausspähen' (MNy. 80: 373) (↑); 2. [ki~] 1804 'kitalál; kiagyal | erraten; austüfteln' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *oculare* 'látóvá tesz; megvilágosít, megmagyaráz', (h.) 'szemmérték szerint ítél' [< lat. *oculus* 'szem']. ⊕ Az *m* a *kémlél* (→*kém*), *szemlél* (→*szem*) stb. hatására került a dominánssá vált alakba.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *okulár*

okvetetlen Δ A: 1498/ *hoc vetetlen* (MNy. 32: 53); 1613 *okvetetlen* (NySz.) J: <HSZ> 1. 1498/ 'ellenvetés | ohne Einwand' (MNy. 32: 53) (↑); 2. 1636 'feltétlenül, biztosan | unbedingt, gewiß' (NySz.) | <MN> 1838 'szófogadó, engedelmes | folgsam, gehorsam' (Tsz.) Sz: ~**kedik** 1868 *okvetetlenkedék* (Regélő 4: 258); 1884 *okvetetlenkedett* 'körülményeskedik, teketóriázik | Umstände machen' (NSz.)

okvetlen A: 1668 *okvetlen* (LevT. 2: 255) J: 'feltétlenül, biztosan | unbedingt, gewiß' #

■ A szócsalád alapja, az **okvetetlen** összetett szó. | ⊕ Az →*ok* 'alap, lényeg, ürügy' + *vetetlen* 'vetés nélkül <átvitt értelemben>' (amely a →*vet* ige *-etlen* melléknévképzővel alkotott származékszava) szavakból jött létre, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. Olyan szószerkezetek alapján keletkezett, mint a (R.) *okot vet* 'ellenvetést tesz' (1567: Msn. 17: 86); (N.) *okul vet* 'mentségére felhoz' (MTsz.), ill. a (R.) *okvetés* 'kifogás, ellenvetés' (1531: ÉrsK. 244) stb. A 2. határozószói jelentés és a jelzői jelentés az 1. határozószói jelentés alapján keletkezett. Az *okvetetlenkedik* az irodalmi nyelvben is él.

■ Az **okvetlen** szóösszerántás. | ⊕ Az *okvetlen* az *okvetetlen*-ből keletkezett szóösszerántással; vö. *elegendő* (→*elég*), *közvetlen* (→*közvetetlen*) stb.

📖 MNy. 39: 74; TESz. *okvetlen* a.; EWUng. • Vö. *ok, vet*

okvetlen → *okvetetlen*

ól A: 1192/ ? *Oulus* (Györffy: ÁMTF. 1: 210); 1208/ *yuhol* [HN.] (Oklsz.); 1211 *Bureuohul* [HN.] (Oklsz.); 1297 *Luoul* (Oklsz.); 1395 k. *vl* (BesztSzj. 524.); 1577 *dizno oll* (KolGl.); 1763 *ó* (NSz.) J: 1. 1192/ ? 'háziállatok tartására szolgáló, kisebb gazdasági épület; karám | Stall für Rinder, Pferde, Schafe usw.' (Györffy: ÁMTF. 1: 210) (↑), 1208/ 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1192/ ? 'disznók, tyúkok, ludak, kutyák stb. tartására szolgáló (es. fedett) építmény | Stall für Hühner, Gänse, Hunde usw.' (Györffy: ÁMTF. 1: 210) (↑), 1507 'ua.' (Oklsz. *tyúk-ól* a.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊖ Ujg. *ayil* 'karám'; oszm. *ağil* 'ua., istálló, juhok elkülönítésére szolgáló kerítés'; tat. *avil* 'falu'; stb. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A magyarba átkerült alak *ayul; a hangtanához vö. →*gyónik*, →*szór* stb. A honfoglalás korában az →*akol*-lal keveredhetett, miközben az *ól* és az →*akol* építményként is hatással lehetett egymásra. A magyar jelentések között nem mindig egyszerű a különbségtétel.

📖 MNy. 3: 308; TESz.; MűvHagy. 12: 158; Ligeti: TörK. 67; EWUng.

oláh Δ [8] A: [1200 k.] *Blacus* [lat. *-us* végződés] (An. 24.); 1252 ? *Olacorum* [lat. *-orum* végződés] (Györffy: ÁMTF. 2: 450); 1283 *Olahteluk* [HN.] (Oklsz.); [1285] *Olachi* [lat. *-i*

végződésel] (Györffy: ÁMTF. 2: 450); 1337 *olahos* [lat. -os végződésel] (Századok 1985: 974); 1456 k. *olah* (SermDom. 2: 23); 1554 *Volah* [SZN.] (OkISz.); 1602 *Olá* [SZN.] (OkISz.); 1877 *oláj* (NSz.) **J:** <FN> **1.** [1200 k.] 'román ember | Rumäne' (An. 24.) (↑); **2.** 1596 'nyugat-magyarországi horvát pásztor | kroatischer Hirt in Westungarn' (Úriszék 115) | <MN> 1283 'román | rumänisch' (OkISz.) (↑)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | ⊖ Blg. *vlax* 'román ember'; szbhv. *Vlah* 'ua.', (Kaj) 'olasz; latin, latium(bel)i', (N.) 'görögkeleti szerb' [a szlávban germán eredetű; vö. ném. (ófn.) *walah*, *walh* 'idegen, külföldi; kelta; római'; aln. (kaln.) *wale* 'vlach'; stb.]. A német szó egy kelta törzs nevére megy vissza, amelynek latin megnevezése *Volcae* volt. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A szó eleji *b*, *v* és *o* a *β hangból keletkezett, így az *oláh* szó vokalizálódás eredménye. Az 1848/49-es szabadságharc óta kiszorult a használatból, és a magyarországi románok kérésére a hivatali nyelvhasználatban a →*román*¹ lépett a helyére. A foglalkozásnév keletkezéséhez vö. →*cigány*, →*görög*² stb.

📖 MNy. 5: 433; Kniezsa: SzlJsz. 359; GPann. 2: 105; EWUng. • Vö. *balaska*, *bális*, *olasz*, *vallon*

olaj A: 1309/ *Oleykutha* [HN.] (MNL (OL) 2073); 1395 k. *olay* fa (BesztSzj. 875.); 1533 *ollay* (Murm. 2130.); 1541 *oloyt* (OkISz.); 1550 e. *oolaj* (MNy. 57: 356); 1658 *alajt* (MNy. 80: 373) **J:** 'növényi eredetű, szobahőmérsékleten folyékony zsiradék | Öl' # **Sz:** ~**os** 1419 *Olayos* [SZN.] (OkISz.) | ~**oz** 1577 k. *olajozd* megh (OrvK. 260)

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Óe. szl. *olějъ*; szln. *olje*, (N.) *ólej*; szlk. *olej*; or. (N.) *oléü*; stb.: 'olaj' [< lat. *oleum* 'ua.', feltehetőleg a ném. (ófn.) *olei* 'ua.' közvetítésével]. Forrása: egy ismeretlen földközi tengeri nyelv. ⊕ Az *olaj* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 359; TESz.; EWUng. • Vö. *kőolaj*, *lanolin*, *linóleum*, *olajkár*, *petróleum*, *vazelin*, *vitriol*

olajkár Δ A: 1772 *Olajkárok* (MNy. 65: 346) **J:** 'apróságokat (pl. olajat, kenőcsöket stb.) áruló vándorkereskedő; kuruzsló | herumziehender Öl- und Heilsalbenhändler; Quacksalber'

olajkáros Δ A: 1788 *Olajkárosoknak* (NSz.); 1792 *olejkárosokhoz* (NSz.); 1797 *olajkárosoktól* (NSz.) **J:** **1.** 1788 'olajat és gyógykenőcsöt áruló vándorkereskedő; kuruzsló | herumziehender Öl- und Heilsalbenhändler; Quacksalber' (NSz.) (↑); **2.** 1881 'házaló kereskedő | Hausierer' (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó, részben magyar képzővel. | ⊖ Szlk. (R.) *olejkár* 'olajat és gyógykenőcsöt áruló vándorkereskedő' [< szlk. *olej* 'olaj']. ⊕ Az *olajkáros* foglalkozásnévként -s névszóképzővel került a magyarba; vö. →*kocsmáros*, →*mészáros* stb. A 2. jelentés jelentésbővülés eredménye.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 360; TESz. *olajkáros* a.; EWUng. • Vö. *olaj*

olajkáros → *olajkár*

ólál → *ólálkodik*

ólálkodik A: 1456 k. *olalkodom* [▽] (SermDom. 1: 186); 1541 *orálkodnak* (NySz.); 1546 *ólálkodol* [?✎] (RMKT. 2: 200); 1585 *olakodua* [sz.] (Cal. 542) **J: 1.** 1456 k. 'kémelel, (alattomosan) leskelődik | lauern' (SermDom. 1: 186) (↑); **2.** 1536 ? 'settenkedik, sompolyog | herumschleichen, herumschweifen' (Pesti: Fab. 70a), 1626–1627 'ua.' (NySz.)

ólál † **A:** 1470 *wraluan* [sz.] (SermDom. 2: 652); 1541 *ólálnak* [?✎] (RMKT. 2: 154); 1608 *ólálnac* (NySz.) **J: 1.** 1470 'kémelel, alattomosan leskelődik | spähen, lauern' (SermDom. 2: 652) (↑); **2.** 1541 'settenkedik, sompolyog; kószál | herumschweifen; sich herumtreiben' (RMKT. 2: 154) (↑)

■ A szócsalád alapja, az **ólál** származékszó. | ⊕ Valószínűleg az *or* (az →*orv* eredeti változata) *l* denominális igeképzős alakjából keletkezett. A szó belseji *á* feltehetőleg a *csodál* (→*csoda*), *munkál* (→*munka*) analógiájára keletkezett. Az *r > l* hangváltozáshoz vö. →*öklődik* stb.

■ Az **ólálkodik** származékszó. | ⊕ Az *ólál*-ból keletkezett *-kodik* gyakorító-visszaható képzővel; vö. *munkálkodik* (→*munka*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az *ólál*-ból *-kozik* gyakorító-visszaható képzővel jött létre: *ólálkodik* 'vagyódik' (1575: Heltai: Krón. 123a).

📖 MNy. 40: 66; TESz.; EWUng. • Vö. *orv*

olasz A: 1138/ *vlas* [szn.] (MNy. 32: 56); 1138/ *vlos* [szn.] (MNy. 32: 131); 1181 *Uloz* [HN.] (III.BélaKirEml. 345); 1239 *Olazj* [sz.] [HN.] (MNL (OL) 40016); 1257 *Oloz* [HN.] (OkISz.); 1258/ *Olaszfalua* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 363); 1330 *Ollasyspontelege* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 125); 1372 u./ *olaz* (JókK. 108) **J: <FN> 1.** 1138/ ? 'nyugati újlatin nyelvet beszélő ember | eine neolateinische Spr sprechende Person' (MNy. 32: 56) (↑), 1181 'ua.' (III.BélaKirEml. 345) (↑); **2.** 1372 u./ 'itáliai ember | Italiener' # (JókK. 108) (↑) | <MN> **1.** 1221/ 'nyugati újlatin | neolateinisch' (VárReg. 217.); **2.** 1448 'itáliai | italienisch' # (OkISz.)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *Vlah, Vlasi* [többes szám] 'román', (Kaj) 'olasz; latin, latium(bel)i', (N.) 'görögkeleti szerb'; szln. *Vlah, Vlasi* [többes szám] 'román; olasz; latin, latium(bel)i', (N.) *läh* 'olasz' [az eredetéhez vö. →*oláh*].

📖 AkNyÉrt. 20/3: 85; MNy. 5: 433; Kniezsa: SzlJsz. 360; TESz.; ABpL. 10: 101; EWUng. • Vö. *oláh*

olcsó A: 1528 *olonak* (SzékK. 144); 1557 *ocoban* (LevT. 1: 262); 1740 *óltsú* (NSz.); 1754 *otsu* (NSz.); 1863 *Ósó* (Kriza [szerk.] Vadr. 31); NYJ. *ùlcsóbbat* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1528 'könnyen elérhető, megszerezhető; értéktelen | leicht erreichbar, erwerblich; wertlos' (SzékK. 144) (↑); **2.** 1536 'viszonylag alacsony áron megvásárolható | billig' # (Pesti: Fab. 3b)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből, a megfelelések azonban vitatottak. | **1.** Ótörök jövevényszó. | ⊖ Kāšy. *ušaq*; ujj. *ušaq*; ujj. (mod.) *uššaq*; stb.: 'kicsi, csekély' [? < török **uša-*, **uvša-* 'szétzúzódott, kettétört']. ⊕ A magyarba átkerült alak *ušaq; a hangtanához vö. →*bölcső*, ill. →*apró*. Ez a származtatás jelentéstani nehézségekbe ütközik. **2.** Ótörök jövevényszó. | ⊖ Csag. *učuz* 'olcsó'; ujj. *učuz* 'értéktelen, pocsék'; oszm. *ucuz* 'olcsó, csekély értékű'; stb. [< török **uč-* 'repül'; vö. →*ocsú*]. ⊕ A származtatás gyenge pontja, hogy a török származék – a hasonlóság ellenére – nem lehet a magyar szó előzménye. ▣ ⊕ A török *alčaq 'rossz' szóból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 61: 112; TESz.; Ligeti: TörK. 200; EWUng. • Vö. *ócsárol, ocsú*

old A: 12. sz. vége/ *ovdonia* (HB.); 1372 u./ meg *oda* (JókK. 98); 1416 u./¹ *mégaggauala* [*d-j*] (BécsiK. 9); 1416 u./² *megoldatec* [sz.] (MünchK. 43rb); NYJ. *vódd* meg (MTsz.) **J: 1.** 12. sz. vége/ 'bünt megbocsátottnak nyilvánít, embert bűnéből feloldoz | freisprechen, jmds Sünde erlassen' (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'csomót, köteléket kibogoz, kibont; kötelékét eloldva szabaddá tesz | lösen; losmachen' # (JókK. 98) (↑); **3.** [ma *meg-*] 1416 u./¹ '(jelképet, rejtvényt, problémát) megfejt | lösen (Symbol, Rätsel, Problem)' # (BécsiK. 142); **4.** 1474 'kötelezettség alól mentesít; varázslat, átok stb. hatályát megszüntetve megszabadít | von einer Verpflichtung entbinden; entzaubern' (BirkK. 6); **5.** 1808 '(folyadék) vmely anyagot szétoszlat, folyékonyá tesz; (személy) vmely anyagot folyadékba téve szétoszlat | chemisch auflösen; chemisch auflösen lassen' # (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1372 u./ *odozaf* vetelutan [sz.] (JókK. 156) | ~**ozás** 1372 u./ (JókK. 156) | ~**ozat** 1416 u./¹ *odozatot* 'megfejtés | Auflösung (eines Rätsels)' (BécsiK. 121); 1495 e. 'feloldozás | Absolution' (GuaryK. 92) | ~**atta** 1416 u./² *megodattoc* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 78rb) | ~**atlan** 1470 *megyodatlan* (SermDom. 2: 169) | ~**ódik** 1806/ *oldódni* [sz.] (NSz.) | ~**at** 1836 *oldat* 'feloldozás | Absolution' (Fogarasi: MNZsebsz.); 1840 'vmely anyagot feloldva tartalmazó folyadék | Lösung (von Flüssigkeit)' (Szily: NyÚSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *ēnk-* 'levet <ruhát>, leház <hócipőt>'; osztj. (V.) *anə-* 'kibont <csomót>, kioldoz <rakományt>'; md. (E.) *ankšema*, (M.) *ańćema* 'jég(lék)'; finn *avaa-* 'kinyit, kiterjeszt, kibővíti' [fgr. **anə-* 'kibont, kinyit, szétbont']. ⊕ A szóvég *-d* gyakorító képző; vö. →*áld*, →*mond* stb. A szó belseji *l*-es *old* alakváltozat téves regresszióval keletkezett az ómagyar *ofđ* ~ *oud* alakokból. Az 1., 3., 4. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján. A 4. jelentés az ősi hitvilág maradványa lehet (vö. →*köt*). – Az 5. jelentés a ném. *lösen* 'szétbont, kiold; kémiailag felold' szóból keletkezett, kialakulásában azonban az →*olvaszt*, *olvad* szavakkal való hangtani hasonlóság is szerepet játszhatott.

📖 NyK. 67: 124; TESz.; MSzFE.; MNy. 70: 346; SSA. *avata* a.; EWUng. • Vö. *áj²*, *ódzkodik*

oldal A: 1347 *oldolerdew* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *oldaly* (JókK. 8); 1376 *Chakodalya* [HN.] (Oklsz.); 1590 *Thakaro odall* (Oklsz.) **J: 1.** [jelzői értékben is] 1347 'térszíni alakulatnak az alsó és felső rész közötti felülete; hegy lejtője | Seite eines Terraingebildes; Abhang' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1372 u./ 'emberi, állati törzsnek a szimmetriatengelytől jobbra v. balra eső része | Körperseite' # (JókK. 8) (↑); **3.** 1395 k. 'tárgynak, építménynek határoló lapja, szélén levő része; mértani test határoló lapja, mértani síkidom határoló vonala | Seite, Fläche von etw, Wand eines Baues; Grenzfläche' # (BesztSzj. 265.); **4.** 1416 u./¹ 'vkinek a közele, vki mellett levő hely | Nähe' (BécsiK. 5); **5.** 1508 ? 'térsegnak szélső része; vhonnan jobbra v. balra eső irány | seitlicher Teil eines Raumes; Seitenrichtung' # (DöbrK. 103), 1519 'ua.' (CornK. 426); **6.** 1590 'vkinek, vminek vmilyen irányba eső része, fele | eine Hälfte' # (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 160); **7.** 1787 'lemez alakú tárgynak az egyik irányból nézett fele; könyvoldal | eine Seite eines blattförmigen Gegenstandes; Buchseite' # (Nyr. 77: 219); **8.** 1807/ 'vmilyen tulajdonsága, vmilyen szempontból tekintett része | bestimmte Eigenschaft' (NSz.) **Sz:** ~**as** 1398 *Oldalas* [SZN.] (Oklsz.); 1575 'oldalt levő | seitlich' (Heltai: Krón. 67); 1601 'sertésnek a bordák körüli részén levő hús | Rippenfleisch' (NySz.) | ~**l** 1618 *oldallotta* meg 'oldalról hozzáfér, elér | von der Seite beikommen' (NySz.) | ~**az** 17. sz. *oldalaznak* (NySz.) | ~**só** 1828 *oldalsó* (NSz.) **R:** ~**t** 1520 k. *oldalt* fele (BodK. 19) | ~**vást** 1772 *oldalvást* (MNy. 60: 372)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *an'ə-l* 'borda'; osztj. (V.) *āntj* 'ua.', (Vj.) *āntj* 'ua.; oldal, testfél' [ugor **ohts(-ls)* 'egyik testoldal; borda']. A jelentések összefüggéséhez vö. cser. *örđāž* 'oldal' ~ md. (E.) *ird'es* 'borda'. ⊕ Az *-l* névszóképző már az ugor korban a tőhöz kapcsolódhatott. A magyarázat csak akkor helytálló, ha a magyarban az *oldal* volt az eredeti változat (a hangtanhoz vö. →*odú*), és a szóvégi *l*-es változat téves

regresszióval keletkezett. Az adatok alapján azonban ez nem bizonyítható. Az *oldalvást* (↑) az *oldali* származékszó határozói igenevének *-st* határozóragos alakja.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bal-*, *oldalog*, *túl-*, *vendégoldal*

oldalog [1] **A:** 1792 *Óldalgós* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1793 *óldalgott* (NSz.); 1835/ *oldalogtam* (NSz.) **J:** 1. 1792 ? 'oldalirányban halad; féloldalasan, oldalra billenve megy | seitwärts gehen; auf die eine Seite kippend gehen' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék); 2. 1793 'kerülget, ólálkodva jár vki, vmi körül; vki mellé oson | sich herumdrücken; neben jmdn schleichen' (NSz.) (↑); 3. [főleg *el-*] 1821 'sompolyogva félremegy, eloson | sich fortstehlen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az *oldall* (→*oldal*) szóból *-g* gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*csavarog*, *kavarog* (→*kavar*) stb. A jelentésváltozáshoz az →*oldal* is hozzájárulhatott. A szó ma a 3. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *oldal*

olimpia → *olimpiász*

olimpiász **A:** 1559 *Olimpiafnac* (TESz.); 1896 *Olimpiász* (PallasLex.) **J:** 1. 1559 'négy éves időköz az ókori olimpiai játékok között | Zeitraum von vier Jahren zwischen den altgriechischen Olympischen Spielen' (TESz.) (↑); 2. 1895 'újkori olimpiai játékok | neuzeitliche Olympische Spiele' (Bánhidi: Sportny.)

olimpia **A:** 1894 *olympiai* [sz.] (FövL. 1894. máj. 3.: 1058); 1926 *olympiá-ról* (Bánhidi: Sportny.); 1929 *olimpiai* [sz.] (MNy. 25: 146) **J:** 'újkori olimpiai játékok | neuzeitliche Olympische Spiele' #

olimpikon **A:** 1912 *olimpikonokra* (BpHírlap 1912. júl. 7.: 15); 1924/ *olimpikon* (MNy. 25: 147) **J:** 'az olimpiai játékok résztvevője; az olimpiai játékok győztese | Teilnehmer an den Olympischen Spielen; Sieger bei den Olympischen Spielen'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, az **olimpiász** latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *Olympias* 'az ókori olimpiai játékok közötti négy éves időszak' [< gör. *Ὀλυμπιάς*, *Ὀλυμπιάδος* [birtokos eset] 'ua.; olimpiai játékok'; vö. gör. *Ὀλυμπος* [HN.]]. ⊗ Megfelelői: ném. *Olympiade*; ang. *olympiad*; fr. *olympiade*; stb.: 'olimpia'. ⊕ A korábbi változatok szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez a magyarban vö. →*fakultás* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb.

■ Az **olimpikon** tudatos szóalkotás. | ⊕ A magyarban a gör. *Ὀλυμπικός*, *-ή*, *-όν* 'olimpiai' szóból keletkezett; a görög semleges nemű alak téves használat következménye. A szónéghez vö. *grafikon* (→*grafika*), →*lexikon* stb.

■ Az **olimpia** belső fejlemény. | ⊕ A szó a magyarban az *olimpiai játékok* 'az olümposzi játékok (az ókori Görögországban)' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Olympionices* a.) szó szerkezet alapján keletkezett; ehhez vö. lat. *Olympia* [HN.] 'az olimpiai játékok színhelye' [< gör. *Ὀλυμπία (χώρα)* 'ua.', tkp. 'az Olümposz környéke']. ⊖ Idetartozik: *olimpiád(e)* 'olimpia' (1828: Bánhidi: Sportny.); ez utóbbi a lat. *Olympias* nemzetközi megfelelőinek hatását mutatja.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Az 1259 *Olimpias* [SZN.] (MNyTK. 80: 46); *Olimpiadis* [SZN.] (1510: MargL. 1v) végeredményben ugyanarra az etimonra mennek vissza, szótörténetileg azonban nem kapcsolódnak a szócsaládhoz.

📖 TESz.; EWUng.

olimpikon → *olimpiász*

olló¹ [6] **A:** 1395 k. *ollow* (BesztSzej. 744.); 1604 *Allo* (Szenczi Molnár: Dict. *Fórfex* a.); 1860 *ollaját* (NSz.) **J:** **1.** 1395 k. 'két, közös tengelyen forgatható pengéből álló nyíróeszköz | Schere' # (BesztSzej. 744.) (↑); **2.** 1560 k. 'rák, skorpió stb. ollóhoz hasonló szerve | Greifwerkzeug von Tieren' (GyöngySzt. 4544.); **3.** 1669 'szarufa | Dachsparren' (MNY. 69: 426); **4.** 1867 'szorongatott helyzet | bedrängte Lage, Zwickmühle' (CzF.); **5.** 1869 '(tornában) két lábbal az olló szárának mozgásához hasonlóan végzett mozdulat | Schere (im Turnen)' (Bánhidi: Sportny.) **Sz:** ~z 1826 [sz.] 'ollóval vagdos, vág | mit der Schere schneiden, beschnippeln' (NSz.); [gyakran *ki~*, *össze~*] 1867 [sz.] 'plagizál | (zusammen)stoppeln, aus fremden Artikeln herausschreiben' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Ótörök jövevényszó. | ⊕ Vö. üzb. (N.) *orlaq* 'birkanyíró' [< török **or(i)la-* 'vág, metsz, arat']. A gazdagon adatolható török igei tőhöz vö. →*arat*. ⊕ A magyarba átkerült alak az *orlaq lehetett; a szóvéghez vö. →*gyarló*, →*tarló* stb. **2.** Jelentésselkülönülés. | ⊕ Belső keletkezésű, jelentésselkülönéssel jöhetett létre az →*olló²* szóból. A metaforikus jelentésváltozás jelentéstani alapja az lehetett, hogy a kecske hátsó lábai egy olló nyitott száraihoz hasonlóan keresztbe állanak. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*bak*.

📖 NyK. 51: 294; TESz.; EWUng. • Vö. *arat*, *olló²*

olló² × **A:** 1395 k. *ez olo* (BesztSzej. 1058.); 1405 k. *wz ollo* (SchlSzej. 1640.); 1430 k. *kechyka allo* (SchlSzej. 2234.); 1456 k. *wlu* (SermDom. 2: 3) **J:** 'öz, kecske v. juh kicsinye | Junges der Ricke, der Ziege od. des Schafes'

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ KB. *oqlaq*; csag. *oqlay*; oszm. *oqlak*; stb.: 'gida' [< török *oql 'fiú, vkinek a fia']. ⊕ A magyarba átkerült alak az *oqlaq lehetett; a hangtanához vö. →*búza*, ill. →*gyarló*.

📖 MNY. 3: 309; TESz.; Ligeti: TörK. 70; EWUng. • Vö. *olló¹*

ólom [4] **A:** 1490 k. *olno* [? ɔ: *oln*, *olon*] (ÁbelSzej. 215b.); 1548 *olom* (OkISz.); 1635 *ólmot* (OkISz. *fekete-ólom* a.); 1637 *olon* (OkISz. *fehér-ólom* a.); 1796 *Ólyom* (NSz.) **J:** **1.** 1490 k. 'kékesfehér színű nehézfém | Blei' # (ÁbelSzej. 215b.) (↑); **2.** 1548 ? 'ón | Zinn' (OkISz.), 1635 'ua.' (OkISz. *fehér-ólom* a.); **3.** 1806/ 'ceruza, irón | Bleistift' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség, a megfelelői azonban vitatottak. | **1.** Örökség a finnugor korból. | ⊕ Etimonjához vö. →*ón*. Ez utóbbi és az *ólom* között csak későn és csak az irodalmi nyelvben szóhasadás következett be. **2.** Örökség az ugor korból. | ⊕ Vö. vog. (T.) *wōlēm* 'ólom' [ugor *βōlmz 'ua.']. ⊕ A magyarázat gyenge pontja a vogul szó ritka adatoltsága. Az ugor korban az ólom csak kereskedelmi áruként lehetett ismert, akkoriban Kelet-Európában nem voltak ólomlelőhelyek.

📖 Szinyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ón*

olt¹ **A:** 1278/ *Olthuan* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1405 k. *oltuuan* [sz.] (SchlSzej. 1579.); 1416 u./*oltuuañoknac* [sz.] (BécsiK. 64); 1532 be *ota* (TihK. 37); 1805 ? *ojt* (NSz.); 1865/ *ójtvány*a [sz.] (NSz.); 1867 *olyt* (CzF. *olt* (2) a.); NYJ. *ujt* (Nyr. 31: 86) **J:** **1.** 1278/ 'más fáról származó hajtással nemesít (fákat) | durch ein Reis veredeln (Bäume), pfropfen' (OkISz.) (↑); **2.** 1508 '(tulajdonságot, érzést, gondolatot) vkibe beplántál, vkiben meggyökereztet, kifejleszt | jmdm

etw tief einprägen' (NádK. 8); **3.** [be~] 1552 'behelyez, bejuttat | hineinlegen' (Heltai: Dial. B5b); **4.** 1786 'hozzáilleszt | hozzáfűgen' (NSz.); **5.** 1790 'gyógyító v. immunizáló anyagot a bőrfelületen keresztül a szervezetbe juttat | impfen' # (NSz.) **Sz:** ~**vány** 1278/ [HN.] (Oklsz.) (↑)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Örökség az ugor korból. | (⊖) Vö. vog. (T.) *alt-* 'odakötöz, hozzáfűz'; oszjt. (V.O.) *alt-* 'hozzáfűz, ráköt, meghosszabbít' [ugor **als-(tt3-)* 'megtold, hozzáfűz, hozzáilleszt']. (⊕) A *-t* műveltető képző már az ugor korban járulhatott az alapszóhoz, a tőhöz esetleg vö. →*alkot*. A magyarban az 1. jelentés az eredeti, 'faágat egy másik fába beleilleszt' jelentésből alakulhatott ki. Hasonló jelentésváltozás az obi-ugor nyelvekben is végbement; vö. vog. (Szo.) *ältəm jiw*; oszjt. (Vj.) *ulwan juy*: 'fa, amely kétféle fából áll' (vog. *jiw*; oszjt. *juy*: 'fa'). **2.** Származékszó. | (⊕) Belső keletkezésű, származékszó az *ó-* szóból (az →*avik*¹ tőváltozatából) *-t* időhatározóraggal; vö. →*avat*, →*árt*². A szó belseji *l* téves regresszió alapul; ez a magyarázat tulajdonképpen ellentmond az alakváltozatok időrendjének. A magyarban a 3. jelentés lehet az eredeti. ■ (⊕) Az *ojt* alakváltozat a homonímia elkerülése végett került a nyelvjáráásokból a köznyelvbe.

📖 NéNy. 9: 53; NyK. 69: 178; TESz.; EWUng. • Vö. *alkot*, *avik*¹

olt² A: 1416 u./¹ *m̄goltani* [sz.] (BécsiK. 78); 1527 meg *othwan* [sz.] (ÉrdyK. 203); 1552 *óltatlan* [sz.] (Heltai: Dial. B5b); 1636 meg *ólyta* (NSz.); 1790–1795/ *ójtya* [*t-j*] (NSz.); NYJ. *elojt* (MTsz.); *útni* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'megsemmisít, elpusztít; megöl | vernichten, umbringen' (BécsiK. 78) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'tűznek, világítóeszköznek' égését megszünteti | löschen' # (BécsiK. 78) (↑); **3.** 1517 'szomjúságot, éhséget, hiányérzetet, felindulást' csillapít, megszüntet | stillen 'Durst, Hunger' (DomK. 87); **4.** 1552 'égetett meszet' vízzel péppé olt | ablöschen 'Kalk' (Heltai: Dial. B5b); **5.** 1565 'folyadékot kocsonyásan összeállóvá tesz, megalvaszt, tejterméket ily módon előállít | gerinnen machen' (NySz.) **Sz:** ~**hatatlan** 1518 k. *olthatatlan* (SándK. 37) | ~**ó** 1577 k. *Oltoual* 'tejet megaltató anyag | Lab' (OrvK. 625)

■ Származékszó egy finnugor eredetű tőből. | (⊕) A szótő azonos az →*alszik*, ill. az →*álm* eredeti tőváltozatával. A szóvég *-t* műveltető képző. Az egyes változatok szó belseji *j*-jéhez vö. →*sikolt* stb. A jelentések részben az →*alszik* hatására, részben metaforikusan keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *álm*, *alszik*

oltalom [4] A: 1372 u./ *oltalma* (JókK. 22); 1416 u./³ *otalmonk* (AporK. 81); 1525 k. *ottalmazom* [sz.] (GyöngyK. 53); 1558 k. *oltam* (Oklsz.); 1560 k. *otalom* (GyöngySzt. 274.); 1594 *óltalmára* (ItK. 87: 322); 1595 *Oltalom* (Ver. 26.) **J:** **1.** 1372 u./ 'védelmező | Beschützer' (JókK. 22) (↑); **2.** 1441 k. 'védelem, menedék | Obhut, Schutz' (Oklsz.) **Sz:** **oltalmaz** 1372 u./ *oltalmaz* (JókK. 119)

■ Származékszó. | (⊕) A *-t* műveltető képzővel ellátott *ó* szóból (az →*óv* 'oltalmaz, védelmez, pártfogol' alakváltozatából) jött létre *-alom* névszóképzővel; vö. *ártalom* (→*árt*¹), *bántalom* (→*bánt*) stb. A szó belseji *l*-hez vö. →*boldog*, →*hold*¹. Ma csak a 2. jelentésében használatos.

📖 Pais-Eml. 304; TESz.; EWUng. • Vö. *légó*, *óv*

oltár A: 13. sz. eleje/ [*o]ltara* (KTSz.); 13. sz. második fele/ *oltarū* (GyS.); 1532 *azotaron* (TihK. 84); 1535 k. *ortharmestewrek* (Zay: Lánd. 33.); 1573 *altar* (NySz.) **J:** 'a templomban az asztalszerű építmény, amelyen, ill. amely előtt a pap a szertartásokat végzi | Altar'

■ Vándorszó. | (⊖) Ném. *Altar*, (ófn.) *altari*, *altare*, (kfn.) *altare*; ol. *altare*, (N.) *altar*, *oltar*; óe. szl. *olbtařb*; szbhv. *oltar*; stb.: 'oltár'. Vö. még lat. *altare*, (k.h.) *altar*: 'ua.' [lat. *adolere*

'éget'; eredetileg az égő áldozatok bemutatásának a helyét jelentette]. (⇒△) A magyarba különböző nyelvekből került. (△) A magyarországi latinból való kizárólagos származtatása kevésbé valószínű.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 348; Kniezsa: SzlJsz. 698; TESz.; EWUng. • Vö. *fő*-2

olvad → *olvaszt*

olvas A: 1372 u./ *Oluaufuk* (JókK. 2); 1551 *oluostathatot* [sz.] (NySz.); 1805 *óvassa* (NSz.)
J: 1. 1372 u./ 'írott szöveget nézve megért, felfog, esetleg hangosan (el)mond; olvasás útján megismer, megtud | lesen; durch Lesen erkennen, erfahren' # (JókK. 2) (↑); **2.** 1405 k. 'számlál, egyenként számba vesz | zählen, einzeln in Betracht ziehen' (SchlSjz. 2043.); **3.** [*a fejére ~*] 1495 e. 'szöveget, törvényt, vádat, varázslatot stb. vkire vonatkoztatva, vkire alkalmazva elmond, felsorol | jmdm etw auf den Kopf zusagen' (GuaryK. 92); **4.** 1772/ 'látható jelekből következtet, sejt, megért; gondolataiba, lelkébe lát | folgern, vermuten; in jmds Seele lesen können' (NSz.); **5.** 1892–1894 'jeleket, ábrázolást megért, értelmezni tud | Zeichen, Darstellung auslegen können' (NSz.) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *oluaffafa* (JókK. 109) | ~**ó** 1405 k. penz *oluafo* tabla <FOLY MN-I IGENÉV> (SchlSjz. 2043.); 1450 k. 'rózsafüzér | Rosenkranz (zum Beten)' (OkI Sz.); 1517 'olvasó személy | Leser(in)' (DomK. 263) | ~**at** 1416 u./¹ *oluafattal* 'olvasmány | Lesestück' (BécsiK. 232); 1892 '(szöveg, szó, betű stb.) olvasási módja, ill. vmely feltevés alapján megállapított nyelvi alakja, jelentése | was man aus etw herauslesen kann od. konnte' (Nyr. 21: 4) | ~**ott** 1611 *Olvafo* 'olyan, amit (el)olvastak | (viel)gelesen (Buch)' (Szenczi Molnár: Dict.); 1777 'olyan ember, aki sokat olvasott | belesen (Person)' (NSz.) | ~**mány** 1787 *olvasmányok* (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból, uráli tövel és magyar képzéssel. | (⇒) A tőhöz vö. vog. (AK.P.) *low* 'tíz', *lowənt-* '(meg)számol, megolvas vmit'; osztj. (O.) *luḡət-* 'ua.'; zürj. (Sz.) *lijd* 'szám(jegy), számolás', *lijdʒi* '(meg)számol, megolvas, olvas'; votj. (Sz.) *lijd* 'szám(jegy), mennyiség, (darab)szám', *lijďš-* '(meg)számol'; cser. (KH.) *lu* 'tíz', *lōda-* '(meg)számol, megolvas, olvas'; md. (E.) *lovo-*, (M.) *luvo-* 'ua.'; finn *luke-* 'ua.', *luku* 'szám(jegy); számlálás, becslés, számítás'; lp. (norv.) *loge* 'tíz', *lokká* '(meg)számol, megolvas, olvas'; – jur. *lāxnā-* 'beszél' [fgr. ? uráli *luke 'szám(jegy), mennyiség; (meg)számol'; az esetleges indoeurópai vonatkozásaihoz vö. lat. *legere* 'összeszed, összegyűjt, olvas'; albán *mb-leth* 'összegyűjt, termést betakarít'; stb.]. (△) A szöveg -s gyakorító képző; vö. →*keres*, →*tapos* stb. Az ősmagyar szó hangalakját esetleg egy hasonló hangalakú és jelentésű ótörök szó befolyásolhatta; vö. csuv. *vula-*; csag. *oku-*; stb.: 'olvas; szól(it)'. A '(meg)számol' > 'olvas' jelentésváltozáshoz a finnugor megfelelőkön kívül vö. még pl. or. *чумамь* 'olvas' : *чумамь* 'számol'. Az *olvasó* származék eredeti jelentése 'rózsafüzér' lehetett. (△) A magyarázat, miszerint a szó eleje hangátvetéssel keletkezett, kevésbé valószínű.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSFOu. 151: 278; UEW. 253; EWUng. • Vö. *legenda*

olvaszt A: 1372 u./ meg *oluafta* (JókK. 55); NYJ. *olaszt* (MTsz.) **J: 1.** 1372 u./ 'érzelmileg ellágyít, megértésre, részvétre hangol | Mitleid erregen, rühren' (JókK. 55) (↑); **2.** 1416 u./¹ '(szilárd anyagot) hevítéssel lágyít, folyékonnyá tesz; olvasztás révén előállít | schmelzen (trans.); durch Schmelzen herstellen' # (BécsiK. 268); **3.** 1577 k. '(hőség, izzadás) bágyadtá tesz, elerőtlenít | ermüden (Hitze, Schweiß)' (OrvK. 55); **4.** 1578 '(szilárd anyagot) folyadékban felold; feloldás révén megsemmisít | auflösen (in Flüssigkeit); durch lösen vernichten' # (NySz.); **5.** 1802 'önállóságát megszüntetve vmibe (bele)vegyít | hineinmischen' (NSz.) **Sz:** ~**ár** 1873 *olvasztár* (Ballagi M.: MNyTSz.)

olvad **A:** 1416 u./¹ *mégoludnac* (BécsiK. 46) **J:** 1. 1416 u./¹ 'szilárd anyag' (hő hatására) meglágyul, folyékonyvá válik; olvadás révén keletkezik | schmelzen (intrans.); durch Schmelzen entstehen' # (BécsiK. 46) (↑); **2.** 1519 'szilárd anyag' folyadékban oldódik; oldódás révén megsemmisül | sich lösen (in Flüssigkeit); sich auflösen' # (JordK. 365); **3.** 1519 k. 'gyengéd érzelm hatás alatt van v. annak hatása alá kerül, ellágyul | gerührt werden' (DebrK. 52); **4.** 1798 'vmibe belevegyül; vmivé átalakul | durch Zumischung in etw aufgehen; vermischend umbilden' # (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1527 *olwadozny* [sz.] (ÉrdyK. 332) | ~**ék** 1585 *oluadeknak* (Cal. 956) | ~**ékony** 1645 *olvadékony* (CorpGr. 313)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzőkkel. | ⊖ A tőhöz vö. vog. (T.) *tal-* 'olvad'; osztj. (V.) *löla-* 'ua.', *löla* 'nem fagyos'; zürj. (Sz.) *sjl* 'ua.', felolvadt', *sjl-* 'olvad'; votj. *silmj-* 'szétfő, felolvadt'; cser. (KH.) *šâle-* 'olvad'; md. (E.M.) *sola-* 'ua.', *sola* 'nem fagyott'; finn *sula* 'ua., puha, folyékony; pusztá, csupasz', *sulaa-* 'olvad; (csepp)folyósít' [fgr. *sula 'megolvadt, fölengedett; olvad, felenged']. ⊕ A finnugor szókezdő fgr. *s > m. Ø hangváltozáshoz vö. →*agg*, →*ég*² stb. A magyar szavak v eleme elhomályosult visszaható képző lehet. A végződés -*szt* műveltető, ill. -*d* kezdő-gyakorító képző. ⊖ Idetartozik: *olvatag* 'érzékeny, érzelmes; olvadékony' (1842: NSz.), amely a nyelvújítás korában keletkezett a *csüggeteg* (→*csüggeszt*), *hervatag* (→*hervad*) mintájára. ⊕ Az →*ázik* igéhez való kapcsolhatósága kevésbé valószínű.

📖 Szinnyei: NyH.; NyK. 65: 177; TESz.; MSzFE. *olvad* a.; EWUng.; Honti: NyÓtör. 43

oly **A:** 12. sz. vége/ *vvl* (HB.); 1372 u./ *oly*, *olyw* (JókK. 59, 12); 1556 *wly* (LevT. 1: 205); 1575 *ollykoron* [R.] (NySz.); NYJ. *ol* (MTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 12. sz. vége/ 'annyira | so sehr' (HB.) (↑); **2.** 1641 'körülbelül, mintegy | etwa' (NySz.) | <MUT NÉVM> 1372 u./ 'ahhoz, az ismerthez hasonló | solcher' (JókK. 59) **Sz:** ~**as** 1630 *ollyast* 'ahhoz, az ismerthez hasonló, olyanféle | solcher, solcherart' (NySz.) **R:** ~**kor** 1535 k. *olykor* 'néha, alkalmanként | zu solcher Zeit, bei solcher Gelegenheit' (Zay: Lánd. 40.); 1595 'néha, némelykor | zuweilen' (Ver. 102.) | ~**ik** 1778 'valaki, bárki, akárki, valami, bármi | irgendein' (NSz.)

olyan **A:** 1372 u./ *olyan* (JókK. 52); 1410 k. *ollian* (MvS.); 1531 *ollyom* (ÉrsK. 548); 1770 *ollan* (Kalmár: Prodr. 30); 1863 *ojan*, *Unnyan* (Krizsa [szerk.] Vadr. 492, 521) **J:** <MUT NÉVM> 1372 u./ 'ahhoz, az ismerthez hasonló | solcher' # (JókK. 52) (↑) | <HSZ> 1531 'úgy, annyira | so, so sehr' (ÉrsK. 548) (↑)

olyatán Δ **A:** 1372 u./ *olyatan* (JókK. 96); 1416 u./² *oll'atanoke* (MüncK. 25ra); 1535 k. *ollyathenokra* (Zay: Lánd. 30.); 1620–1718 *ollyatin* (SoprSz. 36: 326); 1753 *ollyatény* (MNy. 49: 237); 1781 *ollatén* (MNy. 49: 105) **J:** **1.** 1372 u./ 'ahhoz, az ismerthez hasonló, olyanféle | solcher, solcherart' (JókK. 27); **2.** [határozói értékben is] 1372 u./ 'annyira | so sehr' (JókK. 96)

■ A szócsalád alapja, az **oly** megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az *u ~ o* mutató névmásból keletkezett, amely feltehetőleg az →*a*¹ (→*az*¹) eredeti változata, -*l* ablatívuszraggal, itt határozórag funkciójában; vö. →*ily*, →*mely* stb. Eredetileg melléknévi jelző mellett álló fokmértékhatározó lehetett. Jelzős szó szerkezetben vált melléknévi névmássá.

■ Az **olyan** származékszó. | ⊕ Az *oly*-ből keletkezett névmásképzővel; vö. *azon* (→*az*¹), *ilyen* (→*ily*) stb.

■ Az **olyatán** származékszó. | ⊕ Az *olyatán* végződése elhomályosult -*t* helyrag és -*n* névmásképző. Az *olyatén* változat *á > é* elhasonulás eredménye.

📖 MNy. 35: 150; NytudÉrt. 39: 69; TESz.; Bárczi: HBEL. 117; EWUng. • Vö. *am-*, *az*¹, -*fajta*, -*féle*, *ottogyol*

olyan → *oly*

olyanfajta → *-fajta*

olyanféle → *-féle*

olyatán → *oly*

olyféle → *-féle*

ómega **A:** 1709 *omegának* (MNY. 89: 381); 1747 *oméga* (Farkas: GLEI.); 1865 *Ómega* (Babos: KözhSzt. 328) **J:** **1.** 1709 ? 'a görög ábécének hosszú ó hangot jelölő, utolsó betűje | Buchstabe ω, Ω' (MNY. 89: 381) (↑), 1848 'ua.' (NSz.); **2.** 1756 'vminek a vége, befejezése | Ende; Schluß' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *omega* '«a görög ábécé utolsó betűjének megnevezése», (e.h.) 'vég; befejezés' [< gör. ὦ μέγα 'ómega', tkp. 'nagy 'o' betű', megkülönböztetésül a gör. ὀ μικρόν 'omikron', tkp. 'kis 'o' betű' jelétől]. ⊗ Megfelelői: ném. *Omega*; fr. *oméga*; stb.: 'ómega'. ⊕ A 'vég; befejezés' jelentés bibliai eredetű (Apokalipszis 1: 8); vö. még → *alfa*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mágnás*

omlett **A:** 1848 *omeletteket* (NSz.); 1862 *omlettet* (NSz.) **J:** 'tojáslepény | Omelett'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *omelette* 'omlett'; – vö. még ném. *Omelett*, (au.) *Omelette* 'ua.'. A franciában esetleg az (ófr.) *lemel(l)e* 'penge, fémlemez' szóra mehet vissza. ⊗ Megfelelői: ang. *omelet(te)*; ol. *omelette*; stb.: 'omlett'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lánya*

omlik [**1**] **A:** 1309 *Omlas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 176); 1332–1337 *Vmlas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 176); 1372 u./ *omolnak* (JókK. 154); 1763 *Omlik* [▽] (NySz.) **J:** **1.** 1309 'kisebb darabokra esik szét, széthull, ledől | stürzen, zusammen-, verfallen' # (Györffy: ÁMTF. 2: 176) (↑); **2.** 1372 u./ 'árad, ömlik, özönlik | strömen, fluten' (JókK. 154) (↑); **3.** 1416 u./ 'leroskad, odaesik | hinsinken, hinfallen' (BécsiK. 64); **4.** [*ki~ik*] 1541 'kihajt, kifakad (növény, mag) | hervorsprießen (Pflanze, Same)' (NySz.); **5.** 1578 '(fel)dagad; felhólyagzik | schwellen, blasig werden' (NySz.); **6.** 1863 'szül | gebären' (Krizsa [szerk.] Vadr. 382) **Sz:** ~**ás** 1309 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 176) (↑); 1372 u./ *omlafnak* 'beomlás, beszakadás, bedőlés, rom | Einsturz, Ruine' (JókK. 161); 1840 'örvény | Wirbel' (MTsz.) | ~**adozik** 1565 *beomladozot* [sz.] (MNY. 14: 153) | ~**adék** 1776–1821 *Omladék* (NSz.) | ~**aszt** 1780 *omlasztya* (NSz.)

ont **A:** 1495 e. *ont* (GuaryK. 9); 1520 k. *vnta* (BodK. 30) **J:** **1.** 1495 e. 'önt, áraszt | vergießen, überschütten' # (GuaryK. 9) (↑); **2.** [*ki~*] 1535 k. 'elfecsérel, elpazarol | vergeuden' (Zay: Lánd. 11); **3.** 1636 'szétrombol, elpusztít | zerstören' (NySz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég *-l* gyakorító, ill. *-t* műveltető igeképző; vö. → *bont*, → *romlik* stb. ⊗ Ugyanebből a töből: (R.) *omos* 'zuhan, leesik, összeesik', amely csak helynevekből adatolható; vö. 1200 k. *Humosouer* [sz.], [HN.] (An. 28.); 1200 k. *Umusouer* [sz.], [HN.] (An. 22.); 1359 *Omsou kwth* [sz.], [HN.]

(KárOkl. 2: 241). – Idetartozik még: *ontozik* 'ellik' (1795: NSz.), amelynek jelentéséhez vö. az *omlik* 6. jelentését. (⊕) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 69: 88, 481; EWUng.

omnibusz Δ **A:** 1833 gőz-*omnibust* (Honművész 1833. dec. 12.: 584); 1839 *omnibus*vezetők (NSz.); 1856 *omnibusz* (Nyr. 75: 359); 1904 *Ónibuc* (PKSz.) **J:** 'lófogató v. gőzhajtású társaskocsi | mit Pferden bespannter Stellwagen'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (⊖) Fr. *omnibus* 'egy fajta társaskocsi'; – vö. még ném. *Omnibus* 'autóbusz', (R.) 'egy fajta társaskocsi'. A franciában a *voiture omnibus* '(zárt) társaskocsi', tkp. 'kocsi mindenki számára', ahol az *omnibus* a lat. *omnes* 'mindenki' részeshatározói este. Az első adat a londoni társas közlekedésre vonatkozik. (⊗) Megfelelői: ol. *omnibus*; or. *ομνιῦς*; stb.: 'omnibusz'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *autóbusz*, *busz*, *vegzál*

ón **A:** 1296 ? *Olnod* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 796); 1405 k. *on* (SchlSzj. 1291.); 1416 u./¹ *onnot* (BécsiK. 300); NYJ. *óny* (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'ólom | Blei' (SchlSzj. 1291.) (↑); 2. 1519 'ezüstfehér, puha fém, cin | Zinn' # (MNy. 31: 126) **Sz:** ~**os** 1456 k. *onas* (SermDom. 1: 334)

■ Örökség a finnugor korból. | (⊖) Vog. (T.) *álén* 'ezüst; pénz'; osztj. (Vj.) *olna* 'ólom', (V.) *ser olna* 'ón' (*ser* 'erős, szilárd'); cser. (KH.) *wulnâ* 'ón, ólom' [fgr. *bolnâ 'ón']. (⊕) Az ón és az ólom megnevezése etimológiailag azonos lehetett; a szavak jelentéstani elkülönülése az irodalmi nyelvben csak az újabb korokban ment végbe, vö. →*ólom*. Az *ón* alak az *l* vokalizálódásával jött létre; a hangtanához vö. →*öl*¹, →*öv* stb. A feltehetőleg másodlagos keletkezésű 1. jelentés bizonyosan metaforikus; a jelentéséhez vö. →*arany*. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1395 k. *alu* [? o: *aln*] '(vörös)réz' (BesztSzj. 726.).

📖 NyK. 53: 77; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ólom*

onánia **A:** 1792 *onaniából* (NSz.); 1896 *Onánia* (PallasLex.) **J:** 'önkielégítés | Onanie'

onanizál **A:** 1876 *onanizál* (NépszavaMHK. 1876. jún. 11.: [2]); 1926 *Onanizál* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 'önkielégítést végez | onanieren'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, az **onánia** latin (tud.) jövevényszó. | (⊖) Lat. (tud.) *onania* 'önkielégítés', tkp. 'megszakított nemi közösülés' [< *Onan* [szn.]; vö. Genesis 38: 9]. Orvosi műszóként az angolból terjedt el. (⊗) Megfelelői: ném. *Onanie*; ang. *onany*; stb.: 'onánia'.

■ Az **onanizál** képzőcsere. | (⊕) Az *onanizál* a magyarban a (R.) *onaníroz* (1891: Füredi: IdSz.) képzőcserével létrejött változata; utóbbi a ném. *onanieren* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 23; EWUng.

onanizál → *onánia*

ondó **A:** 1288 ? *Vndod* [sz.] [HN.] (FNESz. *Ondód* a.); 1332–1337 ? *Ondo* (Györffy: ÁMTF. 2: 398); 1585 *Ondo* folyás (Cal. 460) **J:** 1. 1585 'váladék (ma csak sperma) | Ausscheidung (heute nur Sperma)' (Cal. 460) (↑); 2. 1590 'köleskorpa, korpa; derce, takarmányliszt |

(Hirse)kleie; Grobmehl' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 177); **3.** 1673 'különféle hulladék | Abfalle versch. Art' (NySz.)

■ Valószínűleg jövevénytörök egy török nyelvből. | (≡) Tat. *onta*, *ontak* 'liszt', (dobr.) *untaq* 'búzakorpa, derce'; kkalp. *untaq* 'por; morzsa'; bar. *undaq* 'finom őrlésű, finom magvú'; stb. [*<* ótörök **unta-* '(lisztesre) tör, morzsol' < ótörök *ün 'liszt']. Vö. még csuv. *van-* 'széttörök, összetörök; leesik, szétszóródik'. (△) A magyarba átkerült alak *undaq lehetett; a szóvéghez vö. →*apró*, →*orsó* stb. Az átvétel ideje közelebről nem határozható meg. Az 1. jelentés keletkezésmódja tisztázatlan.

📖 TESz.; MNy. 69: 88, 480; EWUng.

ondolál **A:** 1904 *ondulál* (Radó: IdSz.); 1937 *ondolál* (Dengl: Nyelvhely.) **J:** **1.** 1904 'hullámzik | wogen' (Radó: IdSz.) (↑); **2.** 1909 'hajat hullámosít | ondulieren' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *ondulieren*; fr. *onduler*; ol. *ondulare*; stb.: 'hajat hullámosít'. A francia nyelvből terjedt el [*<* fr. *ondulation* 'hullám(zás)']. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia nyelvből, valamint a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

onnan → *onnét*

onnét **A:** 1372 u./ *onnattlan* [R.] (JókK. 37); 1416 u./¹ *oñat* (BécsiK. 5); 1493 k. *onnagh* (FestK. 371); 1495 e. *onnet* (GuaryK. 114); 1557 *amwnath* (LevT. 1: 256); 1644 *Onned* (MNy. 69: 232); 1800 *annot* valo (SzT.) **J:** **1.** 1372 u./ ? 'ott | dort' (JókK. 37) (↑); **2.** 1372 u./ ? 'arról a helyről | von dort' (JókK. 37) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 5) (↑); **3.** 1552 'azért, annak következtében | daher' (Heltai: Dial. H5A) **R:** ~**ian** 1372 u./ 'ott, azon a helyen v. onnan, arról a helyről | dort od. von dort' (JókK. 37) (↑)

onnan **A:** 1416 u./¹ *onnan* (BécsiK. 17); 1456 k. *onan* (SermDom. 1: 273); 1773 *Onnen* (NSz.); NYJ. *onnën*, *onnén*, *onni* (MTsz.); *unnan* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'arról a helyről | von dort' # (BécsiK. 17) (↑); **2.** 1416 u./² 'ott, arrafelé | dort, in der Gegend' (MünchK. 34vb); **3.** 1552 'attól az időtől fogva | von da an' (Heltai: Dial. A3a)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) Az *o* névmásból keletkezett, amely feltehetőleg az →*a*¹ (→*az*¹) mutató névmás eredeti változata volt, *-n* + *-t* (*onnat* ~ *onnét*), ill. *-n* + *-n* (*onnan*) helyraggal. Az alapszó azonban az →*az*¹ mutató névmás *ad* töváltozata is lehetett (vö. *addig*; vö. még →*oda*); ebben az esetben szó belseji *dn* > *nn* hasonulás ment végbe; hasonló fejlődéshez vö. →*innét*. A szóvégi *g*-hez vö. →*itt*, →*most* stb. – Eredetileg mindkét szó helyviszonyt jelölő határozószó volt; vö. esetleg: 1372 u./ *onnattlan* (↑), valamint az *onnan* 2. jelentését; a lokatívusz > ablatívusz jelentésváltozáshoz vö. →*honnét*, →*innét* stb. (◊) Ugyanebből a töből toldalékhalmozással, ill. másik határozóraggal: *onnéton* (1416 u./¹ *Onnaton* 'onnan' (BécsiK. 282); 1456 u. *wnneton* 'ua.' (SermDom. 2: 453)); *onnejt* 'ua.' (1555: LevT. 1: 170); *onnal* 'ua.' (1556: LevT. 1: 191); *onnajd* 'ua.' (1567: RMNy. 2/2: 198); *onnet* 'ua.' (1642: MNy. 69: 232); stb.

📖 MNy. 50: 319; TESz. *onnan* a.; EWUng. • Vö. *am-*, *az*¹

ont → *omlik*

ontok × **A:** 1635 *ontokott* (HOKlSzbj. 108) **J:** 'bélfonal, keresztfonal a vászonban, szövetben | Einschlag im Gewebe, Querfaden'

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. *ε̂m̂κ*; szbhv. *utak*; szlk. *útok*; or. *υμοκ*; stb.: 'vetülék(fonal) <szövetben>' [*< szláv *on [igekötő] + *t̂k- 'sző'*]. ⊕ A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. ⊕ Az erdélyi nyelvjárásokban ma is él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 361; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *takács*

ontora × **A:** 1631 *Ontra* metző (MNY. 80: 373); 1799 *Ontora* (NSz.); NYJ. *ontòr, untra* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1631 'bevágás a dongán, amelybe a hordófeneket illesztik, ill. a dongának a fenéken túl érő része, pereme | Einschnitt in der Daube, in dem der Faßboden gehalten wird, bzw. über den Faßboden hinausragender Teil der Dauben' (MNY. 80: 373) (↑); 2. 1799 'lyuk, nyílás a hordón | Spundloch' (NSz.) (↑); 3. 1835 'korc, gatyakorc, szoknyakorc | Bund, Bandsaum' (Kassai: Gyökerésző 4: 27); 4. 1907 'vakcsap, dugó | Spund' (Nyr. 36: 94)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *utore* [többes szám] 'bevágás a dongában'; szlk. (N.) *útor, útora* 'ua.; ormó'; or. *ymop* 'bevágás a dongában'; stb. [*< szláv *on [igekötő] + *ter- 'tör'*]. ⊕ A magyarba átkerült alak **qtor̂* vagy esetleg **qtor̂a* lehetett; az első esetben az *ontora* alak kialakulásához vö. *moha* (→*moh*¹). A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. Talán a →*donga* szóval egyidejűleg kerülhetett a magyarba. A 2., 4. jelentés metonímia, a 3. jelentés metaforikus.

📖 Melich: HonfMg. 134; Kniezsa: SzlJsz. 361; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *derce*

opál **A:** 1562 ? *oppalem* [ES. NEM M.] (Horváth M.: NEI.); 1622 *opályos* (MNY. 89: 381); 1641 *opály-gyűrő* (MNY. 61: 489); 1784 *Opál* (NSz.) **J:** 'több színben játszó, áttetsző ásvány és féldrágakő | Opal als Mineral und Halbedelstein'

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Opal*; fr. *opale*; ol. *opale*, (mil.) *opàl*; cseh *opál*; or. *onan*; stb.: 'amorf kvarc; egy fajta féldrágakő'. Vö. még lat. *opalus* 'ua.' [*< gör. óπάλλιος 'ua.'*]. Forrása: óind *úpalaḥ* 'kő'. Főleg a francia nyelvből terjedt el. ⊕ A magyarba a latinból került (*opályos*), német közvetítéssel (*opál*).

📖 TESz.; EWUng.

opera **A:** 1693 *Operakat* (MNY. 74: 511); 1800 *Ópera* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1805 *opërában* (NSz.) **J:** 1. 1693 'operaház | Opernhaus' (MNY. 74: 511) (↑); 2. 1708–1710 'zenekísérettel előadott énekes drámai mű, ill. műfaj | Oper (Musikstück)' # (Nyr. 88: 57)

■ Olasz jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Ol. *opera* 'mű; zenemű; operaház'; – vö. még ném. *Oper*, (R.) *opera* 'zenemű; operaház'. Az olaszban a lat. *opera* 'mű, munka' él tovább. ⊕ Megfelelői: ang. *opera*; fr. *opéra*; stb.: 'opera'. ⊕ Idetartozik: *opera* 'mű' (1641: MNY. 84: 251), közvetlenül a latinból (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *operáció, operett*

operáció **A:** 1577 *Operatio* (Aritm. D4b); 1689/ *operátionban* (MNY. 74: 511); 1784 *operátzio* (NSz.); 1790 *operátziók* (NSz.) **J:** 1. 1577 'számolási művelet, számolási példa |

Rechenvorgang, Rechnungsbeispiel' (Aritm. D4b) (↑); **2.** 1689/ 'katonai hadművelet | milit Operation' (MNy. 74: 511) (↑); **3.** 1706/ 'működés, tevékenység | Tätigkeiten' (MNy. 66: 338); **4.** 1763 ? 'sebészi beavatkozás, műtét | chirurgischer Eingriff' # (NSz.), 1790 'ua.' (MNy. 66: 338)

operál A: 1577 *operáld* meg (Aritm. D4b) **J:** **1.** 1577 'műveletet végrehajt (a matematikában) | durchführen (math Operation)' (Aritm. D4b) (↑); **2.** 1626 'tevékenykedik; beavatkozik | tätig sein; eingreifen' (MNy. 74: 511); **3.** 1669 'hat, működik | wirken' (Magyar-Kossa: OrvEml. 3: 402); **4.** 1796 'műtétet hajt végre | chirurgische Eingriffe vornehmen' # (NSz.)

operatív A: 1868 *operativ* (VasárnapiU. 1868. máj. 24.: 245); 1873 *operativ* (Honvéd 1873. jan. 10.: 11); 1910 *operativ* (Kelemen B.: IdSz.); 1937 *operativ* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** **1.** 1868 'sebészi | chirurgisch' (VasárnapiU. 1868. máj. 24.: 245) (↑); **2.** 1873 'hadműveleti | strategisch' (Honvéd 1873. jan. 10.: 11) (↑); **3.** 1951 'aktívan beavatkozó, cselekvő | tätig eingreifend' (Terényi: IdSz.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagjai, az **operáció**, **operál** latin jövevényszók. | ⊖ Lat. *operatio* 'munka, tevékenység, működés', (tud.) 'sebészi beavatkozás' | lat. *operare, operari* 'működik, dolgozik, megcsinál vmit' [< lat. *opera* 'munka, tevékenység, működés' < lat. *opus* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ném. *Operation, operieren*; fr. *opération, opérer*; stb.: 'operáció', 'operál'.

■ Az **operatív** nemzetközi szó. | ⊖ Vö. ném. *operativ*; ang. *operative*; fr. *opératif*; stb.: 'tevékeny, hatékony; sebészi'; – vö. még lat. (kés.) *operativus* 'működő, tevékeny'. Elsősorban a franciából terjedt el. ⊕ A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz. *operál* a., *operatív* a. is; EWUng. • Vö. *manöver, opera, operatőr*

operál → *operáció*

operatív → *operáció*

operatőr A: 1827 *Operateur-ök* (TudGyűjt. 11/6: 10); 1875/ *opérateurök* (NSz.); 1907 *operatőré* (NSz.) **J:** **1.** 1827 'sebész | Chirurg' (TudGyűjt. 11/6: 10) (↑), 1875/ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1901 'fényképész | Fotograf' (BpHírlap 1901. jan. 23.: [20]); **3.** 1930 'filmfelvételeket készítő személy | Kameramann' (Csorba: IdSz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊖ Fr. *opérateur* 'végrehajtó; sebész; filmoperatőr'; – vö. még ném. *Operateur* 'sebész', (R.) 'filmoperatőr'. A franciába a lat. (kés.) *operator* 'munkás, dolgozó vminek az alkotója, létrehozója'. ⊕ Ma csak a 2. jelentésében él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *operáció*

óperencia A: 1773 *Operentziás* [sz.] (RMKtár. 21: 131); 1786 *Obrentzián* (Ethn. 51: 253); 1792 *Óperentzián-is* (MNy. 48: 208); 1866 *Operenszián* (NSz.); 1872 *óperepennczián* (NSz.); NYJ. *ópërētēnciás* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'távoli (rendszerint elképzelt, mesebeli) tenger, (ritkábban) ország v. hegy | fernliegendes (meistens nur in der Vorstellung existierendes, märchenhaftes) Meer, (seltener) Land od. Gebirge'

■ Valószínűleg német tulajdonnévi eredetű köznévi. | ⊕ Vö. ném. (R. au.) *Ober-Enns*, (*Österreich*) *ob der Enns*: 'Felső-Ausztria'. Az *ia* végződés olyan országnevek analógiájára keletkezett, mint *Anglia*, *Dánia* stb. A 'Felső-Ausztria' > 'távoli, mesebeli ország'

jelentésváltozás azzal lehet kapcsolatban, hogy az osztrák hadsereg magyar legénységű alakulatainak Felső-Ausztria lehetett a legtávolabbi állomáshelye. A tengerre való vonatkoztatás eszerint már csupán népmesei elem. A szó *óperenc* alakváltozatban is előfordul (1846: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *óbester*

operett A: 1821 *Operettének* (NSz.); 1839/ *operetti* [sz.] (NSz.); 1880 *operettáért* (NSz.) **J:** 1. 1821 'vígopera | komische Oper' (NSz.) (↑); 2. 1865 ? 'zenés, énekes, táncos vígjáték | Operette' # (Babos: KözhSzt. *opera* a.), 1870 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Operette*, (R.) *operetta*; ang. *operetta*; fr. *opérette*; ol. *operetta*; stb.: 'operett'. Az olaszból terjedt el [< ol. *opera* 'zenedarab'; vö. →*opera*]. ⊕ A magyarba leginkább a németből, esetleg még olasz közvetítéssel is kerülhetett. ⊕ Az *operett* alakváltozat valószínűleg az osztrák ejtésmódot tükrözi.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *opera*

ópium A: 1577 k. *Opio moth, Opiumoth, oppiumot* (OrvK. 85, 77, 13); 1783 *Ópiom* (NSz.); 1790 *ópiumos* [sz.] (NSz.) **J:** 'a mák tejszerű nedve; az ebből kivont kábítószer, gyógyszer | Milchsafft des Schlafmohns; daraus gewonnenes Rauschgift, Heilmittel'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *opium* 'máknedv, ópium' [< gör. *ὀπιον* 'ua.' < gör. *ὀπός* 'növénynedv']. ⊕ Megfelelői: ném. *Opium*; fr. *opium*; stb.: 'ópium'. ⊕ Egyéb megnevezése: *mákony* (→*mák*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *áfium*

opponál A: 1575 *opponalnÿ* [sz.] (MNy. 89: 381); 1620 *opponáltak* (MNy. 74: 511) **J:** 1. [főleg ~*ja magát*] 1575 'szembeállít; ellenszegül, ellentáll | entgegensetzen; sich widersetzen' (MNy. 89: 381) (↑); 2. [~ *vki ellen*] 1620 'ellentmond, tiltakozik | widersprechen' (MNy. 74: 511) (↑); 3. 1957 'tudományos fokozat elérésére benyújtott értekezést opponensként megbírál | eine zur Erlangung eines wissenschaftlichen Grades eingereichte Dissertation als amtlich bestellter Opponent beurteilen' (Bakos F.: IdSz.)

opponens A: 1620 *opponens* (MNy. 74: 511) **J:** 1. 1620 'ellenfél a vitában | Gegner in einer Debatte' (MNy. 74: 511) (↑); 2. 1957 'tudományos értekezés hivatalos bírálója | amtlich bestellter Beurteiler einer Dissertation' (Bakos F.: IdSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat., (e.) *opponere* 'szembeállít; ellenáll, ellenszegül' [< lat. *ob* [ígeköző] + *ponere* 'tesz, állít, csinál'] | lat. (e.) *opponens* 'ellenfél, opponáló'. ⊕ Megfelelői: ném. *opponieren*, *Opponent*; or. *оппонировать*, *оппонент*; stb.: 'opponál', 'opponens'. ⊕ Az *opponál* ige *ál* szóvégéhez vö. →*ágál* stb. Az *opponens* szóvégi *s*-éhez vö. →*evidens* stb. Az *opponál* 3. jelentése és az *opponens* 2. jelentése az oroszról való.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pozíció*

opponens → *opponál*

opportunist A: 1865 *opportunisták* (PNapló 1865. nov. 29.: [1]); 1894 *opportunist* (NSz.); 1896 *oportunist* (NSz.) **J:** <MN> 1894 'az opportunizmusra jellemző, vele kapcsolatos |

opportunistisch' (NSz.) (↑) | <FN> 1896 'megalkuvó, elvtelenül alkalmazkodó személy | Opportunist' (NSz.) (↑)

opportunizmus A: 1878 *Opportunismus* (Hon 1878. máj. 28.: [2]); 1900 *opportunistussal* (NSz.); 1910 *opportunizmus* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'megalkuvás, elvtelenül alkalmazkodó magatartás | Opportunismus'

■ Nemzetközi szók. | ≡ Ném. *Opportunist*; fr. *opportuniste*; or. *онпортунист*; stb.: 'opportunista' | ném. *Opportunismus*; fr. *opportuniste*; or. *онпортунизм*; stb.: 'opportunizmus'. A franciából terjedt el mint politikai műszó [*< fr. opportun 'helyénvaló, alkalmas' < lat. opportunus 'alkalmas, megfelelő, kedvező'.*] ⇒△ A magyarba leginkább a németből kerültek át, *opportunista* latinósított végződéssel. △ Meghonosodásukban az orosz hatás is szerepet játszott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *porta*

opportunizmus → *opportunista*

optika A: 1786 *Optikát* (NSz.) **J:** 1. 1786 'fénytán | Lehre vom Licht' (NSz.) (↑); 2. 1953 'optikai eszköz lencserendszere | Linsensystem eines optischen Gerätes' (Országgh: MAngSz.)

optikus A: 1818 *Optikustól* (HazKülfTud. 1818. jan. 31.: [4]); 1830 *opticus* (NSz.); 1841 *optikushoz* (NSz.) **J:** <MN> 1830 'a fényt, a látást illető | optisch' (NSz.) (↑) | <FN> 1841 'látszerész | Optiker' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | ≡ Lat. (k.tud.h.) (*ars*) *optica* 'a látást illető tan'; – vö. még ném. (R.) *optica* 'optika' | lat. (k.tud.) *opticus* 'optikai', (ú.) 'optikus, látszerész'; – vö. még ném. (R.) *opticus* 'ua.'. A latin szavak a gör. *ὀπτικός, -ή, -όν* 'a látást illető, lát-' szóra mennek vissza; vö. még gör. *ὀπτική (τέχνη), ὀπτικά* [többes szám] 'optika'. ≡ Megfelelői: ol. *ottica* 'optika', *ottico* 'optikus; optikai'; or. *онмука* 'optika', *онмук* 'optikus, látszerész'; stb. △ Az *optikus* szóvégi *s*-éhez vö. → *ámbitus* stb.

📖 TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

optikus → *optika*

optimista A: 1796 *optimisták* (NSz.) **J:** <FN> 1796 'derülátó ember | Optimist' (NSz.) (↑) | <MN> 1841 ? 'derülátó | optimistisch' (NSz.), 1857 'ua.' (NSz.)

optimizmus A: 1813/ *Optimismus* (NSz.); 1836/ *optimizmusának* (NSz.) **J:** 'derülátás | Optimismus'

■ Nemzetközi szók. | ≡ Ném. *Optimist*; ang. *optimist*; fr. *optimiste*; stb.: 'optimista' | ném. *Optimismus*; ang. *optimism*; fr. *optimisme*; stb.: 'optimizmus'. Valószínűleg a francia nyelvi hatás által váltak elterjedté [a lat. *optimus* 'jobb; a legjobb' szó alapján]. ⇒△ A magyarba leginkább a németből kerültek, latinósított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng.

optimizmus → *optimista*

or × **A**: 1405 k. *hator* (SchlSjz. 432.); NYJ. *hatur* (Kiss G.: Orm. 117) **J**: 'állati gerinc | Rückgrat eines Tieres'

orja × **A**: 1527 *Oryat* (Oklsz. *orj* a.); 1544 *dizno oryot* (Oklsz. *disznóorj(a)* a.); 1548 *wryawal* (Oklsz.) **J**: 'levágott disznó, ritkábban birka, marha gerince hússtul, ill. ebből készült húsétel | Rückenstück (vom Schwein, Rind usw.)'

■ A szócsalád alapja, az **or** jelentésselkülönülés. | ⊕ Az *or*-ból, az →*orr* 'csúcs, tető, magasság', ill. 'terület előrenyúló, elkeskenyedő része' szó eredeti változatából keletkezett. A megnevezés alapja az állatok gerincoszlopa és a hegygerinc közötti alaki hasonlóság lehet.

■ Az **orja** származékszó. | ⊕ Az *orja* az *or* alakból keletkezett E/3. személyű *-ja* birtokos személyjellel. Olyan birtokos szószerkezetben alakulhatott ki, mint a *háta orja* '(hát)gerinc' (1527: ErdyK. 501). Az *orj*, *urj* változat szóvégi *j*-je valószínűleg az E/3. személyű *-ja* birtokos személyjel eleme. Az sem zárható ki azonban, hogy inetimologikus, és az *orj* változat az *or*-ból keletkezett, a →*fürj*, *marj* (→*mar*²) stb. analógiájára.

📖 MNy. 23: 312; TESz. *orja* a.; EWUng. • Vö. *orr*

óra **A**: 1372 u./ *horan* (JókK. 18); 1456 k. *orayt* (SermDom. 1: 134); 1592 *órákat* [?✍] (NySz.); NYJ. *úra* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1372 u./ '60 percnyi időszakasz; időpont: az éjféltől, déltől számított ilyen időszakok vmelyikének vége | Stunde; Uhr (Zeitangabe)' # (JókK. 18) (↑); **2.** 1470 'időmérő készülék | Uhr (Gerät)' # (Oklsz.); **3.** 1839 'tanóra | Unterrichtsstunde' # (NSz.); **4.** 1896 'mérőóra; számlálószerkezet | Messuhr; Zählapparat' # (PallasLex.) **Sz**: ~**nyi** 1519 *horany* (JordK. 720) | ~**s** 1522 *Oraas* [szn.] (MNyTK. 105: 38); 1533 *Horas* 'egy óranyi | stundenlang' (Murm. 182.); 1565 *oras* 'órásmeister | Uhrmacher' (MNy. 6: 232) | ~**i** 1585 *orai* (Cal. 488)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *hora* 'idő; időegység; időpont; időmérő' [< gör. *ώρα* 'évszak; napszak; időszak; időpont']. Középkori szöveghelyeknél nem lehet magától értetődőnek venni sem azt, hogy egységnyi hosszúságú időszakaszról van-e szó, sem azt, hogy éjféltől vagy déltől kell-e számolni. ⊗ Megfelelői: ném. *Uhr* 'óra mint időpont és időmérő'; fr. *heure* 'óra mint időtartam és időpont'; stb. ⊕ A szókezdő *h* nélküli alakváltozathoz vö. →*ostya*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *horoszkóp, jérce, pásztoróra, stopper, túl-*

orangután **A**: 1783 *Urang Utang* (NSz.); 1794 *Orang-utáng* (NSz.); 1794 *Oráng-utáng* (NSz.); 1798 *Urangután* (NSz.); 1799 *Orángotáng* (NSz.); 1801 *Orángutánok* (NSz.); 1896 *Orang-után* (PallasLex.) **J**: 'Borneón és Szumátrán élő emberszabású majomfaj | Orang-Utan (*Pongo satyrus*)'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Orang-Utan*, (R.) *orangoutang*; ang. *orang-outang*, *orang-utan*; holl. *orang oetang*; fr. *orang-outang*; stb.: 'orangután'. A holland nyelvi hatás által vált elterjedtté [< maláj *orang ūtan* 'ua.', tkp. 'erdei ember']. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

oratórium **A**: 1646 császár *oratorium* (MNy. 84: 251); 1760 *Oratóriumokba* (MNy. 63: 225); 1877 *oratóriumszerü* (NSz.) **J**: **1.** 1646 'imaház | Bethaus' (MNy. 84: 251) (↑); **2.** 1883 'operaszerü egyházi zenemű | opernartiges kirchliches Musikwerk' (MagyLex. 13: 190)

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó. | ⊖ Lat. (k.e.) *oratorium (templum)* 'imaház' [< lat. *oratorius* 'az imádkozást, könyörgést illető' < lat. *orare* 'beszél; kér, megkér, könyörög,

esedezik; imádkozik’]; – vö. még ném. *Oratorium*; ol. *oratorio*; or. *opamopuja*; stb.: ’imaház; operaszerű egyházi zenemű’. Zenei műszóként az olaszból terjedt el.

📖 TESz.; EWUng.

orbánc A: 1505 u. *orbancz* (Mollay: NMÉR.); 1550 e. ? *orban* (MNY. 57: 357); 1742 *Orbán* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 305); NYJ. *orbácz, orbáczsír* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1505 u. ’a bőrnek és a bőr alatti sejtszöveteknek súlyos fertőző megbetegedése; sertésorbánc | Wundrose; Rotlauf’ (Mollay: NMÉR.) (↑); **2.** 1604 ’(különbéféle bőrbetegségek megnevezéseként) | (als Benennung versch. Hautkrankheiten)’ (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A hangalak és a jelentés alapján jövevényszónak tűnik, kapcsolata a szomszédos nyelvek szavaival azonban tisztázatlan; vö. szbhv. *vrbanac* ’orbánc’, (Kaj) *verbánc* ’ua.’; szln. (N.) *urbānec* ’ua.’; rom. (N.) *orbanț* ’ua.’; stb. ⊕ A szlávból, ill. a németből való származtatása kevésbé valószínű, finnugor kori örökségként való magyarázata téves.

📖 MNY. 4: 85; TESz.; NytudÉrt. 88: 106; SzKözl. 1980: 65; Mollay: NMÉR.; EWUng.

orbonász Δ A: 1429 *Orbonaz* [SZN.] (ZichyOkm. 8: 404); 1496 *Arbanaz* [SZN.] (OkISz.); 1535 k. *orbonazorzagy* (Zay: Lánd. 44); 1575 *Orbonáfzoc* (Heltai: Krón. 1a); 1708 *Orbonás* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** <FN> 1429 ’albán ember | Albaner’ (ZichyOkm. 8: 404) (↑) | <MN> 1535 k. ’albán | albanisch’ (Zay: Lánd. 44) (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *Arbanas* ’albán ember’ [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza, mint az →*albán* és az →*arnót*. – A szókezdő szláv *a* > m. *o* hangváltozás szokatlan; de vö. →*oszipora*. A szóvégi *s*-es változat talán téves olvasás eredményeként keletkezett, de nem zárható ki a rom. (R.) *arbănăș* ’ua.’ hatása sem.

📖 Kniezsa: SzIJs. 363; MNY. 60: 473; TESz.; EWUng. • Vö. *albán, arnót*

orca A: 1372 u./ *arczajyat* (JókK. 16); 1405 k. *orcha* (SchlSzj. 318.) **J: 1.** 1372 u./ ’az emberi fej előrésze | Gesicht’ (JókK. 16) (↑); **2.** 1416 u./² ’külső | Äußeres’ (MünchK. 92va); **3.** 1550 k. ’pofa | Wange’ (KolGl.); **4.** 1577 ’áll | Kinn’ (KolGl.) **Sz:** ~**jú** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *orcaio* (BécsiK. 153) | ~**atlan** 1528 *orcatalanná* (SzékK. 211) | ~**lat** 1645 *orczálat* ’arc(ulat), orca | Antlitz, Gesicht’ (NySz.)

arc A: 1513 *arcel* (NagyszK. 19); 1517 *orchat* (DomK. 72) **J:** ’az emberi fej előrésze | Gesicht’ # **Sz:** ~**ulat** 1565 *arczelatu* [sz.] (NySz.) | ~**átlan** 1577 *arczadlan* (KolGl.)

■ A szócsalád alapja, az **orca** összetétel. | ⊕ Az *orr* + (R.) *szá* (→*száj*) szavakból keletkezett, mellérendelő összetétellel. – Összetételként elhomályosult. Ez a nagyon régi összetétel már az ősmagyar korban létezhetett. Hasonló szemlélethez vö. vog. (KL.) *ńol-tus*; zürj. (V.) *njr-vom*; votj. (MU.) *jm-njr*: ’arc’, tkp. ’orr-száj’, a votjákban ’száj-orr’. A 3. és 4. jelentés az 1. jelentésből keletkezett jelentésszűküléssel.

■ Az **arc** szórövidülés. | ⊕ Az *arc* az *orca* szóból keletkezett az E/3. személyű, megrövidült, birtokos személyjelnek felfogott szóvégi *a* elhagyásával.

📖 EtSz.; MNY. 36: 113; TESz. *arc* a.; MSzFE. *arc* a.; EWUng. • Vö. *álorca, orr, száj*

orchidea A: 1837 *Orchideák* (Tudtár 1/1: 75); 1877 *orchydeák* (NSz.); 1882 *orchideánál* (MagyLex. *Kosborfélék* a.) **J:** ’kosbor, díszes virágú trópusi, ill. üvegházi növény | Orchidee

(Orchidaceae)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Orchidee*; fr. *orchidée*; ol. *orchidea*; stb.: 'orchidea'. Vö. még lat. (tud.) *Orchideae* [többes szám] 'ua.' [? < lat. *orchis* 'here; növény herealakú gyökérgumóval' < gör. → *ὄρχις* 'ua.']. Valószínűleg a tudományos latinból vált elterjedté. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került latinositott végződéssel.

📖 TESz.; EWUng.

orda × **A**: 1548 *orda* (StUnBB. 1: 130); 1793 *Urdát* (NyIrK. 11: 18) **J**: 'a friss savó főzésekor kiváló édes juhtúró | süßer Quark aus Schafmilch'

■ Román jövevényyszó. | (≡) Rom. *urdă*, [végartikulussal] *urda* 'juhtejből készült édes túró, sajt' [valószínűleg illír eredetű; vö. rom. (arom.) *urda, urda* 'egy fajta zsíros sajt']. A havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszava. (≈) Megfelelői: újgör. (N.) *οὔρδα* 'egy fajta sajt'; blg. *ypða*, (N.) *εῦpða, φῦpða* 'lefölözött tejből készült túró'; szlk. *urda* 'fecstej'; stb. (△) A szó eleji rom. *u* > m. *o* hangváltozáshoz vö. → *csoma*, → *kompona* stb. A szóvégi *a*-hoz vö. → *áfonya*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 699; TESz.; EWUng.

ordas **A**: 1229/ *Vrdos* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 435); 1326 *Vrdas* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 340); 1334 *Ordos* [SZN.] (Oklsz.); 1338 *Ordas* [SZN.] (MNY. 10: 279); 1350 *ordas* (Oklsz.); 1785 *ordats* szemű (MNY. 65: 346) **J**: <MN> **1.** 1229/ ? 'feketés, kormos színű; feketésen csíkozott v. pettyes | schwärzlich; schwärzlich gestreift od. besprenkelt' (Györffy: ÁMTF. 2: 435) (↑), 1350 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1229/ ? 'vöröses sárga, vöröses szőke; sárgán barázdált piros színű <alma> | rötlich, rotblond; von gelbgestreifter roter Farbe <Apfel>' (Györffy: ÁMTF. 2: 435) (↑), 1577 'ua.' (KolGl.); **3.** 1779 'nagyon nagy; otromba, félelmetes | sehr groß; ungeschlacht, unheimlich' (NSz.) | <FN> **1.** 1792 'farkas | Wolf' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **2.** 1886 'farkasszőrű nagy eb | großer wolfgrauer Hund' (Nyr. 15: 94)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szótörténeti adatok arra engednek következtetni, hogy a színekre vonatkozó jelentések lehetnek az elsődlegesek. A 'csíkos' > 'farkas' jelentésváltozáshoz vö. csuv. *kaškər* 'farkas' < török *qariş* 'kevertnek, vegyesnek mutatkozik'. (△) Az ótörökből való egyéb származtatása téves.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; Nyr. 98: 348; EWUng.

ordibál → **ordít**

ordináré **A**: 1587 *ordinari* (MNY. 89: 382); 1626 *ordinare* (Nyr. 73: 82); 1734 *ordinarium* (MNY. 71: 301); 1786 *ordinár* (NSz.); 1803/ *ordinért* (NSz.); 1860 *ordináré* (NSz.); 1895 *ordenáré* (NSz.); NYJ. *ordénáré* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1587 'országszerte, elterjedt, szokásos | landläufig, gebräuchlich' (MNY. 89: 382) (↑); **2.** 1734 'egyszerű, közönséges minőségű <bor> | von gewöhnlicher Qualität <Wein>' (MNY. 71: 301) (↑); **3.** 1857 ? 'közönséges, általános, durva, illetlen, tisztességtelen | gemein, unanständig' (NSz.), 1871 'ua.' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *ordinär*, (R.) *ordinar, ordinari*; fr. *ordinaire*; ol. *ordinario*, (N.) *ordenari, ordinare*; cseh *ordináří*; or. *ординарний*; stb.: 'közönséges, szokásos, általános'. Vö. még lat. *ordinarius* 'közönséges, szokásos, általános, szabályos' [< lat. *ordo* 'rend, rendszer, rang, állás, állapot']. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került. (△) Az *ordinarium* változat latinositás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *extra, ordonánc, ordré, piarista*

ordít **A:** 1416 u.¹ *ordeitnacvala* (BécsiK. 190); 1485 *Ordytho* [sz.] [szn.] (Oklsz.) **J:** 'üvölt, bömböl, bőg, kiabál | heulen, brüllen, schreien' # **Sz:** ~**ás** 1416 u.¹ *ordeitas* (BécsiK. 25) | ~**at** 1416 u.² *ordeitat* 'ordítás, bömbölés | Heulen, Brüllen' (MünchK. 9rb) | ~**ozik** 1772 *orditoznak* (NSz.)

ordibál **A:** 1890 *ordibál* (Nyr. 19: 76) **J:** 'ordítozik, felkiált | herumschreien, Schreie ausstoßen' #

■ A szócsalád alapja, az **ordít** onomatopoetikus eredetű szó. | ☉ Artikulátlan kiáltás utánzására. A szóvég *-d* gyakorító-kezdő igeképző + *-it* műveltető igeképző gyakorító funkcióval.

■ Az **ordibál** származékszó. | ☉ Az *ordít* alapján keletkezett gyakorító képzővel, a *kiabál* (→*kiált*) hatására; az alaktanához vö. →*himbál*, →*lóbál* stb.

📖 Kodály-Eml. 1957: 142; MNy. 56: 374; NyIrK. 11: 95; TESz., *ordibál* a. is; EWUng. • Vö. *farkas-*

ordonánc × **A:** 1621 *Ordinancza* (MNy. 79: 246); 1722 *ordináncz* (MNy. 79: 504); 1791 *ordonántzon* (NSz.); 1840 *ordonnánncz* (NSz.); 1874 *ordenánncz* (Nyr. 3: 185); NYJ. *ordenánc* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1621 'katonai küldönc | Ordonnanz' (MNy. 79: 246) (↑); **2.** 1746 'küldönci szolgálat | Ordonnanzdienst' (MNy. 79: 504); **3.** 1863 'hajdú; hivatali küldönc, hivataliszolga | Heiduck; Amtsbote' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ☉ Ném. *Ordonnanz* 'parancsok továbbítására vezényelt katona', (R.) *ordonanz* 'ua.; elrendezés, parancs, rendelkezés', (R.) *ordinanz, ordenanz* 'rend; parancs, utasítás, rendelkezés' [< fr. *ordonnance* 'rend, elrendezés; futár; stb.', ill. a lat. (k.) *ordinantia* 'parancs, rendelkezés; vkinek a parancsnoksága alatt levő csapat']. ☉ Megfelelői: cseh *ordonance*; le. *ordynans*; stb.: 'rendelet, rendelkezés; parancs, utasítás stb.'. ☉ A szó az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ordinaré*

ordré Δ **A:** 1706 *ordelünk* (Pusztai); 1706 *orderem* (RákFLev. 1: 643); 1722 *ordelyben* (Thaly: Adal. 2: 347); 1848 *ordre* (NSz.); 1874 *ordré-ellenes* (NSz.) **J:** 'rendelet, parancs, intézkedés | Order'

■ Német jövevényszó. | ☉ Ném. *Order, Ordre* 'intézkedés, rendelkezés, utasítás, parancs' [< fr. *ordre* 'rend, sorrend; parancs; stb.' < lat. *ordo* 'sor, rend, stb.']. ☉ Megfelelői: ang. *order* 'rang, rend, sorrend; parancs; stb.'; or. *opðep* 'parancs, utasítás, intézkedés, rendelkezés'; stb. ☉ A szóvégi *l, ly* hangokhoz vö. →*borbély*. A szóvégi *é* betű szerinti olvasat eredménye lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ordinaré*

organikus → *orgánium*

orgánium **A:** 1784 *Organumok* (NSz.); 1791 *Orgániumokkal* (NSz.); 1800 *organok* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Műszer* a.) **J:** **1.** 1784 '(érzék)szerv | (Sinnes)organ' (NSz.) (↑); **2.** 1800 ?

'szerszám; műszer | Werkzeug; Instrument' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Műszer* a.) (↑), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.); **3.** 1839 'emberi hang; hangszín | menschliche Stimme; Tonfarbe' (NSz.); **4.** 1840 'hírlap v. folyóirat | Presseorgan' (NSz.)

organikus A: 1816 *Organicus* (MKurir 1816. aug. 2.: 59); 1817 *organicus* (NSz.); 1849 e./*organikus* (NSz.) **J:** **1.** 1817 'szerves | organisch' (NSz.) (↑); **2.** 1842 'jelentős, lényeges | bedeutend, wesentlich' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzs. | ⊖ Lat. *organum* '(zene)szerszám, eszköz', (tud.) 'beszédszerv; érzékszerv' [< gör. ὄργανον 'ua.'] | lat. *organicus* 'organikus, szerves; szerszámként szolgáló' [< gör. ὄργανικός 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ném. *Organ, organisch*; fr. *organe, organique*; stb.: 'érzékszerv; hangszín; sajtóorgánium', 'szerves'. Az *orgánium* régi változata az *organ*, német hatást mutat. A *organikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *energia, járgány, orgia, orgona¹, pedál, verkli*

orgazda A: 1585 *oro gazda* (Cal. 898); 1604 *Orgazda* (Szendzi Molnár: Dict.) **J:** 'az a személy, aki olyan dolgot szerez meg, amelyről tudja, hogy bűncselekmény (lopás, rablás, sikkasztás, zsarolás stb.) útján jutott az eladó birtokába | Hehler'

■ Összetett szó. | ⊕ Az *or* (amely az →*orv* 'tolvaj, gazember' (↑) régi változata) + *gazda* 'intéző, munkaadó' összetételi tagokból keletkezett, jelöletlen, birtokos jelzős alárendeléssel. Ugyanezzel az előtaggal alkotott további jelzős összetételek: *ormarha* 'lopott jószág' (1550 u.: OklSz.); *orméh* 'élősködő, parazita méh', tkp. 'tolvajméh' (17. sz. k.: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gazda, orv*

orgia A: 1792 *Orgia* (NSz.) **J:** **1.** 1792 '(az ókori görögöknél, rómaiaknál) Bacchus isten titkos, éjszakai ünneplése | nächtliche Geheimfeier des Bacchusdienstes (bei den antiken Griechen, Römern)' (NSz.) (↑); **2.** 1840 'kicsapongó mulatozás, tivornya; tobzódás | Ausschweifung; Schwelgerei' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzs. | ⊖ Lat. *Orgia* [többes számban] 'Bacchus isten titkos éjszakai ünneplése', (h.) 'kicsapongás, tobzódás' [< gör. ὄργια [többes szám] 'titkos éjszakai Bacchus-ünnep']. ⊗ Megfelelői: ném. *Orgie*; fr. *orgie*; stb.: 'orgia'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orgánium*

orgona¹ A: 1372 u./ *orgonalaft* [sz.] (JókK. 74); 1416 u./¹ *orğanacban* (BécsiK. 44) **J:** **1.** 1372 u./ 'fújtató, sok sípú, nagy fúvós hangszer | Orgel' # (JókK. 74) (↑); **2.** 1556 'orgona(löveg) (katonai szakszó) | Orgelgeschütz' (MNy. 80: 373) **Sz:** ~**1** 1372 u./ [sz.] (JókK. 74) (↑) | ~**lás** 1372 u./ (JókK. 74) (↑)

organista A: 1620 *Organista* (MNy. 61: 477); 1751 *organistának* (NSz.); 1796 *Orgonyistát* (NSz.) **J:** 'organajátékos | Organist'

■ Latin jövevénytörzs. | ⊖ Lat. (k.) (*musica*) *organa* 'hangszer', (*hydraulica, pneumatica*) *organa* 'víziorgona, fújtató orgona' (amely a lat. *organum* 'készülék, szerszám, hangszer' [semleges nemű, többes számú] alakja); vö. →*orgánium* | lat. *organista* 'organajátékos'. ⊗ Megfelelői: ném. (kfn.) *organā*, ném. *Organist*; fr. (R.) *organe*, fr. *organiste*; stb.: 'orgona', 'organajátékos'. ⊕ Az *organista* szó belseji *s*-éhez vö. →*árestál* stb. Az *orgona¹* 2. jelentéséhez vö. ang. *organ*; fr. *orgue*: 'orgona', (R.) 'katonai: orgonalöveg'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orgánium, orgona²*

orgona² **A:** 1788 *Orgona*-fa (NSz.) **J:** 'kerti díszcserje, amelynek lila v. fehér virága májusban nyílik | (gemeiner) Flieder (Syringa)' #

■ Jelentéskülönülés. | (△) Az →*orgona*¹ szóból keletkezett. A névadás alapja az lehet, hogy a bokor ágaiból sípot lehet készíteni vagy esetleg, hogy a bokor kis, cső alakú virágai az orgonasípra emlékeztetnek. – Hasonló szemlélethez vö. a lat. (tud.) *Syringa* 'orgona' és a gör. *σῦριξ* 'cső; síp; pásztorsíp' etimológiai kapcsolatát; vö. még ném. (R.) *pfeifenbaum*, *pfeifenstrauch*; ang. (R.) *pipetree*: 'orgona(fa)', tkp. 'síp-fa, -bokor'. Keletkezéséhez az →*orgovány* is hozzájárulhatott.

📖 Nyr. 59: 215; TESz.; EWUng. • Vö. *orgona*¹

orgonista → *orgona*¹

orgovány × **A:** 1798 *Orgoványfa* (MNY. 6: 39); 1857 *orgovánág* (NSz.); NYI. *járdovány*nak (MNY. 2: 279) **J:** 'orgonafa, orgonavirág | Flieder'

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. *jorgovan*, (N.) *jàrgovàn*, *jergòvàn*; – blg. (N.) *apzavàn*, *apzovàn*; mac. (N.) *apzovan*: 'orgona' [< oszm. *erguvan* 'a júdásfa virága' < újperzsa *erğewân*, *erğuwân* 'orgona; lila']. (△) A *járdovány* változat későbbi, külön átvétel a szerbhorvátból. (◡) Valószínűleg idetartozik: *járdovány* 'egy fajta borszőlő' (1834: MNY. 2: 150). Végeredményben feltehetőleg ugyanarra az etimonra mennek vissza: 1451 *Orgowan* [SZN.] (TESz.); 1509 *Orgowan* [HN.] (MNY. 62: 166); szóföldtajzi és településtörténeti okokból kun eredtűnek tűnik, bár a kun nyelvi személynévi megfelelője nem mutatható ki. (◡) Tisztázatlan idetartozású: *orgovány* 'síkság' (1750: TESz.); csak szótárakból adatolható. (△⇒) A magyarból: szlk. *orgován* 'orgona'.

📖 Nyr. 59: 215; Kniezsa: SzlJsz. 363; MNY. 62: 166; TESz.; EWUng.

orgyilkos **A:** 1823 *orgyilkos* (NSz.) **J:** 'olyan személy, aki alattomosan gyilkol meg vkit | Meuchelmörder' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) Az *or* szóból (amely az →*orv* régi változata), jelzői alárendeléssel keletkezett. (⊕) Nyelvújítási szóalkotás, az →*orgazda* analógiájára. (◡) Korábbi megnevezések: *orozgyilkos* 'merénylő, orgyilkos' (1785: TESz.); *orozó gyilkos* 'ua.' (1803: TESz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyilkos*, *orv*

óriás **A:** 1009/ *Oryasfew* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1275/ *Horyashegy* [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *orías* (BesztSj. 1046.); 1604 *Orjas* (Szenczi Molnár: Dict.); 1774 *Úrjások* (NSz.); 1792 *Óriás-háború* (NSz.) **J:** <MN> 1275/ 'hatalmas, gigantikus | riesig, gigantisch' (OkI Sz.) (↑) | <FN> 1. 1395 k. 'emberhez hasonló, de sokkal nagyobb mesebeli lény | Gigant, Riese' # (BesztSj. 1046.) (↑); 2. 1693 'hatalmas termetű, nagy erejű ember | sehr großer, starker Mensch' (NySz.) **Sz:** ~i 1585 *Oriási* (Cal. 455)

■ Vitatott eredetű. | 1. Orosz jövevényszó. | (≡) Óor. *varjazi* [többes szám] 'az oroszországi északi népek egy csoportjának a tagja'; or. *варяз* 'ua.' [< óész. germ. *váringr 'népnév']. (≈) Megfelelői: gör. (biz.) *βάρανγος*; lat. (k.) *varangus* 'a bizánci császár testőre'; stb. (△) Azonos etimonra megy vissza a magyar *Várong* helynév (1138/ *Warang*: (MNY. 32: 134)). – A magyar

az óorosz többes számú alakot vette át; a szláv népnév többes számának átvételéhez és a szóvégi *i* eltűnéséhez vö. →*olasz*. A szóvégi *i* előtt végbement egy óor. *z* > m. *s* hanghelyettesítés. A szó eleji *o*, amely később a hangsúlyos helyzet következtében megnyúlt, a *β* + *a* hangkapcsolatból keletkezett labializációval. A népnév a varégek hatalmas termete miatt lehetett az 'óriás' jelentés alapja; hasonló szemlélethez vö. ném. *Hüne* 'óriás' [< ném. *Hunne* 'egykori ázsiai nép; barbár']. A származtatást nehezíti az a tény, hogy a szó 'óriás' jelentése az oroszban nem bizonyítható; az a vélekedés, miszerint a 'varég' > 'óriás' jelentésváltozás a magyarban mehetett végbe, kultúrtörténeti okokból nem meggyőző. – A szó eleji *ú*-s változatok magyarázata is nehézkes.

2. Köznevesülés. | (⊕) Az *Uriás* [SZN.] köznevesült változata. Névadója egy ószövetségbeli hettita hős; feltehetőleg nagyon erős, hatalmas testalkatú ember volt, mert Dávid nem tudta őt legyőzni, ezért megölette. Ezt a származtatást támasztja alá a szó eleji *ú*-s változat is, de a magyarázat gyenge pontja, hogy az alakváltozat felbukkanását megelőző ötszáz évből kizárólag szó eleji *o*-s változatok adatolhatók. (⊕⇒) A magyarból szbhv. *orijaš* 'óriás'; rom. *urias* 'ua.; hatalmas'; stb.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 67; MNy. 82: 441; EWUng. • Vö. *varég*

orja → *or*

orkán **A:** 1794 *Orkánnak, Orkányja* (NSz.); 1796 *orcanus* (NSz.); 1825 *órkány* (NSz.); 1840 *orkan*hanggal (NSz.) **J: 1.** 1794 'heves, pusztító erejű szélvihar | Orkan' # (NSz.) (↑); **2.** 1877 '(tetszést v. nem tetszést kifejező) tartós láрма | Getöse, anhaltender Lärm (des Beifalls od. der Mißbilligung)' (NSz.); **3.** 1972 'egy fajta, szintetikus anyagból készült széldzseki | Art Windjacke aus Kunstfaserstoff' (ÉKsz.)

■ Német jövevénytörzs. | (⊖) Ném. *Orkan* 'pusztító erejű szélvihar' [< holl. *orkaan* 'ua.']. Forrása: tainó *huracan* 'ua.', a sp. *huracán* 'förgőszél' közvetítésével. (⊗) Megfelelői: szbhv. *orkan*; cseh *orkán*; stb.: 'orkán'. (⊕) A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés az *orkánkabát* 'egy fajta széldzseki' (1964: NSz.) összetételből való önállósodás útján alakult ki. Az *orcanus* változat latinositás eredménye. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *hurrikán* 'förgőszél' (1893: PallasLex. *Ciklon* a.), ez a ném. *Hurrikan* 'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng.

ormány **A:** 1805 *ormányjával* (NSz.); 1834 *órmány* (Kunoss: Szóf. 53); 1844 *Ormány* (NSz.) **J: 1.** 1805 'az elefántnak (ritkán más állatnak) hosszúra nyúlt orra | Rüssel; große Nase' (NSz.) (↑); **2.** 1807 'vmely tárgynak előre ugró része, orra | Nase, Spitze von etw' (Nyr. 31: 390)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az →*orr* szóból keletkezett az eredetileg deverbális névszóképzőként alkalmazott *-mány* képzővel; hasonló képzési módhoz vö. *okmány* (→*ok*), *tokmány* (→*tok*¹) stb.; vö. még →*eszmény*, →*körülmény* stb. A szó keletkezését az *ormány* (ez az →*orom* származékszava) is támogathatta. (⊖) Korábbi megnevezése: *orny* 'ormány' (1799: TESz.), az *or* szóból (ez az →*orr* változata) *-ny* névszóképzővel. (⊗) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz. *ormány*¹ a.; EWUng. • Vö. *orr*

ormótlan **A:** 1769 *ormótlan* (NSz.); 1791 *ormotlanságban* [sz.] (NSz.); 1800 *ormotlanságokat* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1769 'idomtalan, rossz formájú, esetlen; igen nagy |

ungestalt, plump; sehr groß' (NSz.) (↑); **2.** 1790 'hant nélküli, jeltelen (sír) | ohne Hügel und Gedenkstein (Grab)' (NSz.); **3.** 1791 'faragatlan, műveletlen | ungehobelt, ungebildet' (NSz.) (↑)

■ Származékszó. | (⊕) Vagy az →*orom*-ból, vagy annak *ormó* származékából keletkezett *-tlan* melléknévképzővel. Az alakváltozat kialakulását mindkét szó támogathatta. Az eredeti jelentése 'csúcs v. kiemelkedő rész nélküli' lehetett, az 1. és a 2. jelentés ebből fejlődött ki. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orom*

orom [4] **A:** (†1086) 12. sz. ? *Vrmandi* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 254); 1202–1203/ ? *Orman* [sz.] [szn.] (Szentpétery: KritJ. 1: 63); 1231 *Wrund* [sz.] [hn.] (Györffy: ÁMTF. 2: 398); 1275 *Vrmus* [sz.] [hn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 796); 1363 *Ormos* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1384 *Wrum* [hn.] (Oklsz.); 1386 *Rewfaorumya* [hn.] (Oklsz.); 1405 k. *vrom* (SchlSzej. 1151.); 1508 *oromiara* (DöbrK. 302) **J:** **1.** 1231 ? 'hegycsúcs, hegytető | Gipfel' # (Györffy: ÁMTF. 2: 398) (↑), 1384 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1275 'épitmény, nagyobb tárgy tetejének, fa koronájának csúcsosan kiemelkedő része | Giebel, Wipfel' # (Györffy: ÁMTF. 1: 796) (↑); **3.** 1405 k. 'vmin hosszában végigfutó kiemelkedés; perem, szegély | etw länglich Herausragendes; Rand' (SchlSzej. 1151.) (↑) **Sz:** **ormány** (†1086) 12. sz. ? [sz.] [szn.] 'kiálló, kinyúló testrész | hervorragender Körperteil' (Györffy: DHA. I: 254) (↑); (†1015) 1220 k./ ? *Vrmandy* [sz.] [hn.] 'magasabban fekvő hely, terület, magaslat, domb | höherer Ort, Erderhöhung' (Györffy: DHA. I: 75) | **ormos** 1275 [hn.] 'kimagasló oromzatú, csúcsos | giebelig' (Györffy: ÁMTF. 1: 796) (↑) | **ormó** 1281/ ? [sz.] [szn.] 'csúcs; orom(zat) | Gipfel; Giebel' (Oklsz. *ormos* a., *ormós* a.); 1513 [hn.] 'ua.' (Oklsz.) | **ormós** 1281/ ? (Oklsz. *ormos* a., *ormós* a.); 1708 'csúccsal ellátott, csúcsos | mit Gipfel versehen' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Származékszó. | (⊕) Az *or* ~ *ur* (ez az →*orr* eredeti változata és jelentése) *-m* névszóképzővel; vö. →*tetem* stb. Az *ormány* (↑) származékszó csak tulajdonnevekből mutatható ki. (⊖) Az *Ormánság* 'dél-dunántúli tájegység neve' (1728: Györffy: ÁMTF. 1: 352) feltehetőleg ugyancsak idetartozik: a régi *ormány* származékszóból *-ság* névszóképzővel keletkezhetett.

📖 MNy. 23: 310; TESz.; EWUng. • Vö. *ormótlan, orr*

orosz **A:** 1086 *Vruzdi* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 253); 1211 *Horozcueh* [hn.] (PRT. 10: 516); 1219/ ? *Orfcy* [sz.] [hn.] (VárReg. 76.); (†1093) 1324 k. *Huroz* [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 66); 1405 k. *orož* (SchlSzej. 536.) **J:** <FN> **1.** 1086 'orosz ember | Russe' # (Györffy: DHA. I: 253) (↑); **2.** 1494 'ajtónálló | Zeremonienmeister; Türhüter' (Neumann: Registrum 234.) | <MN> **1.** 1708/ 'az oroszokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | russisch' # (NSz.); **2.** 1793 'görögkeleti vallású | griechisch-orthodox' (NSz.)

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (⊖) Oszm. *urus*, Kaz. *orus*; csuv. *vjrâs*; stb.: 'orosz ember; orosz <mn>' [< óor. *Rusь* [hn.] 'a Kijevi Rusz, Kijevi Nagyfejedelemség', az északi germánokra használt megnevezés alapján; vö. óész. germ. *Róþsmenn* 'evezős, hajós']. (⊗) Megfelelői: arab *rūs*; gör. (biz.) *Ρῶς*; stb.: 'viking, normann'. (⊕) Mivel a törökben a szó elején nem állhat *r*, a hasonló jövevényszók elé magánhangzó-előtét kerül; vö. kun *irīs* 'hiúz' < or. *рысь* 'ua.'; tat. *uraza* 'böjt' < újperzsa *rūza* 'ua.'; stb. (⊕) A magyarba átkerült alak *urus lehetett. Már a 9. században bekerülhetett a magyarba. A főnévi 2. jelentés történelmi háttere nem teljesen világos.

📖 MNy. 5: 337; AEthn. 2: 108; TESz.; UrAltJbNF. 6: 264; EWUng. • Vö. *fehérorosz, ruszki, ruszli¹, rusznyák, zsákmány*

oroszlán A: 1082/ *Orozlanku* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201040); 1247 *Vruslanku* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 398); [13. sz.] *Orozlanus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); († 1247) 14. sz. eleje/ *Wruzlanmunustura* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 865); 1372 u./ *orozlanýon* (JókK. 147); 1595 *orozlianos* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 80); 1774 *Oroszleányok* (NSz.); NYJ. *oroszján* (ÚMTsz.) **J:** 'Afrikában és Dél-Ázsiában élő, macskaféle nagy ragadozó állat | Löwe (Leo leo)' **Sz:** ~**os** [13. sz.] [HN.] (Oklsz.) (↑) | ~**csa** 1416 u.¹ *orozlanlaidat* 'kis oroszlán, kölyök oroszlán | kleiner Löwe' (BécsiK. 261)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *aršlan*; uyg. *aršlan*; tat. *aršlan*; stb.: 'oroszlán' [? < török *aršil 'vöröses sárga']. (⊕) A magyarba átkerült alak *aršlan; a hangtanához vö. →*boszorkány*. Az *oroszlány*, *oroszleány* változat népetimológiával keletkezett; vö. →*orosz* és →*leány*. (⊖) Idetartozik: (R.) *aršlán* 'oroszlán hős; divatbolond, piperkőc, jampec' (1554: Kakuk: ÉlOsm. 43); az oszm. *aršlan* 'oroszlán; dalia' szóból származik, és természettudósok vezették be az *oroszlán* szinonimájaként. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *oròslān* 'oroszlán'.

📖 MNy. 3: 309; Melich-Eml. 293; TESz., *aršlán* a. is; EWUng. • Vö. *oroszlánrész*

oroszlánrész A: 1841 *oroszlánrészt* (PestiH. 1841. dec. 1.: 811); 1866 *oroszlánrész* (NSz.) **J:** 'vmiből a legnagyobb rész | Löwenanteil'

■ Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Löwenanteil*; ang. *lion's share*; fr. *part du lion*; stb.: 'oroszlánrész'. A kifejezés arra az ezópusi tanmesére megy vissza, amelyben egy közös vadászat után az oroszlán az egész zsákmányt magának követeli az erősebb jogán. (⊕) A magyarban: →*oroszlán* + →*rész* összetételi tagokból áll.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *oroszlán, rész*

oroz [1] A: 1416 u.¹ èl *vroziac* (BécsiK. 110); 1467 k. *oroz* [z-j] (MNy. 20: 86); 1499 el *vrzothvoth* (MNy. 49: 207) **J:** 'lop | stehlen' **Sz:** ~**ván** 1416 u.¹ *vrozuan* 'titkosan, titokban | heimlich {Adv.}' (BécsiK. 24) | ~**ás** 1474 *vrozafnak* (BirkK. 3) | ~**va** 1519 k. *vrozua* 'titkosan, titokban | heimlich {Adv.}' (DebrK. 20)

■ Származékszó. | (⊕) Az *or* (→*orv* 'tolvaj, gazember') szóból keletkezett -z igeképzővel; vö. *őriz* ~ *őröz* (→*őr²*). Az *orozván*, ill. az *orozva* (↑) származékszó elvont jelentésben használatos. A 19. században a szó még főnévi jelentésben is élt; vö. *oroz* 'tolvaj, gazember' (1823: MNy. 65: 347).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orv*

orr A: 1055 ? *urfa* [sz.] (TA.); 1211 *Horrod* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 511); 1219/ *Orocha* [sz.] [szN.] (VárReg. 42.); 1269 *Orrh* (Oklsz.); 1334 *Wrrus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1395 k. sereg *or* (BesztSzej. 164.); 1746 *órfuvó* (MNy. 65: 347) **J:** **1.** 1055 ? 'orom, magaslat | Gipfel, Höhe' (TA.) (↑), 1269 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1211 'embernek, állatnak a szája felett elhelyezkedő, a légutakhoz vezető szaglószerve; orrlyuk | Nase; Nasenloch' # (PRT. 10: 511) (↑); **3.** 1319 'területnek elkeskenyedő, előrenyúló része; félsziget | Vorsprung an einer Fläche, Nase eines Felsens; Halbinsel' (Oklsz.); **4.** 1372 u./ 'csőr | Schnabel' (JókK. 140); **5.** 1395 k. 'menetelő csoportnak az eleje | Spitze einer Truppe' (BesztSzej. 164.); **6.** 1405 k. '(hosszúkás) tárgyának csúcsosan előreálló része; vmely tárgyának (hegyes) felső vége | vorspringende, obere Spitze von etw' # (SchlSzej. 763.) **Sz:** ~**atlan** 1272–1290 *Orrothlonheda* [HN.] (Oklsz.) | ~**os** 1320 *Orros* [szN.] (MNy. 63: 368) | ~**ozat** 1490 k. *orozat* 'hajóorr | Bug' (NagyvGl. 294.) | ~**ol** 1554 *orolyac*

vala [l-j] '(meg)sejt, gyanít | ahnen' (Tinódi: Cronica N1b); [ma meg~] 1756 'megsértett, sértődött | beleidigt sein' (NSz.)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.) *wār* 'tűlevelű erdő'; osztj. (V.) *wor* 'hegyvonulat', (O.) *or* 'erdő'; zürj. (Sz.P.) *ver* 'ua.'; votj. (Sz.) *vjr* 'domb, halom'; finn *vuori* 'hegy'; ? kam. *bōr* 'ua., földhát' [fgr. (? uráli) *βere vagy *βōre: 'hegy']. ⊕ A szó eleji vokalizálódáshoz vö. →*ón*, →*öt* stb. A m. *rr* magánhangzóközi geminálódás eredménye. Az eredeti 1. jelentést kiszorították a többé-kevésbé elszigetelt származékok (vö. →*orom*). A térszinformanevek és testrésznevek összefüggésére (1. és 2. jelentés) vö. zürj. *njr* 'orr' : *njrek* 'földcsúcs' : *nerjs* 'kis erdei magaslat'; cser. *ner* 'orr; domb; földcsúcs'; stb. A többi jelentés az 1. és 2. jelentés alapján keletkezhetett.

📖 MNy. 23: 310; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *csőr*, *or*, *orca*, *ormány*, *orom*, *tinor*

orsó [6] **A:** 1405 k. *orfo* (SchlSj. 2102.); 1527 *oorfoot* (ÉrdyK. 414); 1818 *orsurul* (NSz.); 1821 *ossó* (NSz.); 1862 *orsajáról* (NSz.) **J:** 1. 1405 k. 'fonóeszköz, amelyre a fonalat felsodorják (a rokka részeként is); cséve | Spindel; Spule' # (SchlSj. 2102.) (↑); 2. 1506 '(szőlő)prés csavarja | Kelterspindel' (Oklsz. *orsó-fa* a.); 3. 1577 'fonóasszonynak kimért gyapjúmennyiség, napi munka | ein Tagesgespinst (als Wollmenge)' (KolGl.); 4. 1818 'különféle gépek, szerkezetek forgó alkatrésze | sich drehender Maschinenteil' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ Kök-török *agirčuk*; Kāšy. *aquršaq*; CC. *vrčik*; tat. *orčik*; üzb. *určuq*; stb.: 'orsó' [< török *agir- 'fon, sodor']. ⊕ A magyarba átkerült alak *ayurčuq vagy esetleg *určuq. – A hangtanához vö. →*ács*, ill. →*apró*. A 2. jelentés metafora; a 3., 4. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 MNy. 3: 309; TESz.; MNy. 66: 412; EWUng.

ország **A:** 1138/ ? *vrřag* [SZN.] (MNy. 32: 134); 12. sz. vége/ *uruzag*bele (HB.); 1211 *Vřzac* [SZN.] (Oklsz.); 1359/ *orzagwta* (Oklsz. *ország-út* a.); 1494 *Orzaagh* [SZN.] (Neumann: Registrum 1600.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'egységes uralom alatt álló nagy terület; e terület népessége | Land, Reich; Bevölkerungeines Landes' # (HB.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'uralom, uralkodás, (kormány)hatalom | Herrschaft, Regierungsgewalt' (BécsiK. 53); 3. 1524 'országgyűlés; országgyűlési határozat | gesetzgebende Körperschaft; Beschluß derselben' (MNy. 25: 68) **Sz:** ~**ol** 1372 u./ *orz(f)agol* 'uralkodik, kormányoz | regieren' (JókK. 100); 1608 'járja az országot, utazik, csavarog | herumreisen, fahren' (NySz.) | ~**lat** 1416 u./¹ *orzaglattanac* 'uralkodás, uralom, hatalom | Herrschaft' (BécsiK. 11) | ~**latta** 1416 u./¹ *orzaglattoc* [ɔ: *orzaglattoc*] <HAT-I IGENÉV> (BécsiK. 73) | ~**os** 1527 *orzagus* (ÉrdyK. 396)

■ Származékszó. | ⊕ Az *uru*-ból (amely az →*úr* eredeti változatából) keletkezett *-szág* (~ *-ság*) névszóképzővel; vö. →*jószág*. Etimológiailag és alaktanilag is azonos az *uraság* (→*úr*) szóval; vö. *uruság* (↑) változat. Az *ország* alak a második nyílt szótagban lezajlott hangzókieséssel keletkezhetett. A jelentések az eredeti 1. jelentésből fejlődtek ki. – Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. szbhv. *gospodstvo* 'ország, birodalom' < szbhv. *gospodin* 'úr'; szln. (R.) *gospodstvo* 'uralkodás, terület' [< szln. *gospod* 'úr']; stb. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. (R.) *orsag* 'birodalom, ország'.

📖 Nyr. 76: 465; Kovács F.: JogTerm. 13; TESz.; NytudÉrt. 92: 139; Benkő: ÁrpSzöv. 69, 139; EWUng. • Vö. *menny-*, *muszka*, *ország-*, *rác*, *úr*

ország-

I. ~gyűlés A: 1560 *ország gywlefsben* (RMNy. 2/2: 168) **J:** 'választott képviselőkkel álló törvényhozó testület, az államhatalom legfelsőbb szerve; parlament | Reichstag; Parlament' # – De vö. 1594 e./ *ország giűlefsiben* 'ua.' (Balassi: Camp. 26) | **~bíró † A:** 1764 *Ország-Biráék* (NSz.) **J:** 'országos hatáskörű bíró | Reichsrichter' – De vö. 1639 *országbírája* 'ua.' (NySz.) | **~ház A:** 1807 *Ország ... ház* (NSz.) **J:** 'országgyűlés, parlament (intézménye, épülete) | Reichstag, Parlament (Institution, Gebäude)' # – De vö. 1770 *Ország-házához* 'ua.' (NSz.) | ILYENEK MÉG: **~hadnagy** 'hadvezér | Heerführer' (1635: NSz.); **~kapitány** 'hadvezér | Feldherr' (1639: NySz.)

II. ~út A: 1594 *orzagh vton* (Úriszék 232) **J:** 1. 1594 'nagyobb távolságra vezető fő közlekedési út | Landstraße' # (Úriszék 232) (↑); 2. 1791 'tejút | Milchstraße' (NSz.) – De vö. 1359/ *orzagwta* 'nagyobb távolságra vezető fő közlekedési út | Landstraße' (OkI Sz.); 1577 'tejút | Milchstraße' (KolGl.) | **~járás A:** 1793 *Országjárásra* (NSz.) **J:** 'az országban (vmely hivatásból eredően) sokfelé való utazás | Reise durch das Land' | **~rész A:** 1833 *országgrészre* (Jelenkor 1833. dec. 28.: 830) **J:** 'az országnak vmelyik földrajzilag elkülönülő része | Landesteil' – De vö. 1784 *Ország részetskét* 'ua.' (NSz.) | ILYENEK MÉG: **~kerülő** 'csavargó | Strolch' (1834: HasznMul. 1834. jún. 28.: 415)

■ Összetett szavak előtagja, azonos az →*ország* szóval. | (⊕) Az 1. csoportban az előtag jelentése 'állam, birodalom és annak lakossága', a 2. csoportban 'ország (földrajzi egységként is)'. A jelöletlen birtokos jelzői összetételek mellett a megfelelő összetételek néha szókapcsolatok formájában is előfordulnak (↑). A későbbi összetételek német hatásra is keletkezettek. – Az utótagok (címszók kivételével): *gyűlés* 'gyülekezés' (↑) (→*gyűlik*), *járás* 'kószálás, csavargás' (↑) (< →*jár*).

📖 TESz. *országgyűlés* a., *országút* a.; Hadrovics: UEISk. 386; EWUng. • Vö. *bíró*, *gyűlik*, *ház*, *jár*, *ország*, *rész*, *út*

ort × **A:** 1156 ? *Wrt* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238264); 1544 *ort* (OkI Sz.) **J:** 'negyedrészes, vmely mérték, súly v. pénz negyedrésze | vierter Teil von Maß, Gewicht, Münze'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kfn.kor. úfn.) *ort* 'darab, szelet, rész; mérték, súly, pénz, különösen aranypénz negyedrésze' [jelentéselkülönülés a ném. (kfn.) *ort* 'hely; csúcs; sarok; rész' szóból; a kerek pénzérmét négy darabra törték, és az így keletkezett sarkokról nevezték el]. (⊗) Megfelelői: szbhv. (R.) *ort* 'aranypénz negyedrésze'; cseh (R.) *ort* 'kis pénzérme'; stb. (⊙) Székely nyelvjárási szó.

📖 TESz. *ort*¹ a.; EWUng.

ortály × **A:** 1575 *ortallyt* (Heltai: Krón. 114b); 1624 *urtályozni* [sz.] (NySz.); 1664 *orta* mondó (MonÍrók. 8: 371); 1750 *ortalozások* [sz.] (MNy. 9: 372); 1888 *ortájoskodjatok* [sz.] (Gyarmathi: Voc.) **J:** 1. 1575 'ítélet, döntés | Urteil, Entscheidung' (Heltai: Krón. 114b) (↑); 2. 1604 'perlekedés, veszekedés | Streit, Zänkerei' (Szeneci Molnár: Dict. *Ortályozoc* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (baj.-osztr.) *urteil*, (h. baj.-osztr.) *u^{ta}*, (R.) *ortail*: '(bírói) döntés, ítélet', – ném. *Urteil* 'ua.; vélemény' [< ném. (ófn.) *irteilen* 'igazságot oszt']. (⊕) A változatok többszörös átvételre utalnak, de az *u* > *o* hangváltozás a magyarban is végbemehetett, esetleg a lat. (h.) *ordalium* 'isteni ítélet' hatására. Az *orta* változat a →*hangya*: *hangyál*, *körte*: →*körtvély* stb. analógiájára keletkezhetett. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fertály*

ortodox A: 1606 *orthodoxusok* (MNY. 89: 382); 1841 *orthodox* (NSz.); 1908 *ortodox* (NSz.)
J: <FN> 1606 'a görögkeleti egyházhoz tartozó vallású személy | zur griechisch-orthodoxen Kirche gehörende Person' (MNY. 89: 382) (↑) | <MN> **1.** 1645 'igazhitű; óhitű | rechtläubig; altgläubig' (CorpGr. 293); **2.** 1807/? 'maradi | ewiggestrig' (Kazinczy: Lev. 5: 92), 1841 'ua.' (NSz.) (↑); **3.** 1851 ? 'görögkeleti | griechisch-orthodox' (NSz.), 1877/? 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | ⊕ Lat., (e.) *orthodoxus*, -a, -um 'igazhitű, óhitű' [< gör. *ὀρθόδοξος* 'helyesen gondolkodó; igazhitű']; – ném. *orthodox* 'igazhitű; hithű; görögkeleti'. ⊗ Megfelelői: ang. *orthodox*; fr. *orthodoxe*; stb.: 'ortodox'. ⊕ Az *orthodoxus* változat szóvégi *s*-éhez vö. → *ámbitus* stb. – A (R.) *orthodoxa* 'görögkeleti' (1606: MNY. 89: 382) a lat. *religio orthodoxa* 'görögkeleti vallás' szó szerkezet jelzői tagjából származik; vö. *evangélika* (→ *evangélium*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dogma*

orv A: [1131] ? *vrof* [sz.] [szn.] (ÓMOLv. 27); [1237–1240] ? *Orod* [sz.] [szn.] (PRT. 1: 773); 1258/? *Vruwt* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 615); 1372 u./ *vrfagnak* [sz.] (JókK. 78); 1395 k. *or* (BesztSzej. 172.); 1405 k. *vruu* (SchlSzej. 656.); 1416 u./¹ *vrroktol* (BécsiK. 115); 1495 k. *orv* (GuaryK. 83) **J:** **1.** [1131] ? 'tolvaj | Dieb' (ÓMOLv. 27) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 78) (↑); **2.** 1846 'alattomos, sunyi személy | Schleicher, Heuchler' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ (JókK. 78) (↑) **R:** ~**ul** 1825/ *orúl* (NSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó egy török nyelvből, talán a kunból. | ⊕ CC. *oyri*, *oyur* 'tolvaj', *ovrun*, *ovrulan* 'titkos, lopott'; – vö. még ujj. *oyri*, *oyur* 'tolvaj', *oyurla-* '(meg)lop'; tel. *ūr* 'tolvaj'; kar. *uru* 'ua.'; tat. (szib.) *ōuri* 'ua.'; Kāšy. *oyurla-* 'lop'; stb. [török eredetű]. ⊕ A magyarba átkerült alak *uyri vagy *uβri. – A kun származtatás mellett elsősorban szóföldrajzi okok szólnak. A magyar szóban az *r* mögötti *v* keletkezésmódja nem teljesen világos, hangátvetés eredménye lehet.

📖 MNY. 40: 63; TESz.; Ligeti: TörK. 70, 258; EWUng. • Vö. *ólálkodik*, *orgazda*, *orgyilkos*, *oroz*

orvos A: [1131] *vrof* [szn.] (ÓMOLv. 27); 1211 ? *Vruus* [szn.] (PRT. 10: 515); 1372 u./ *vruufok* (JókK. 101); 1416 u./¹ *vruos* (BécsiK. 269); 1418 *Orwos* [szn.] (MNY. 10: 279); 1575 *Oruas* Doctoroc (Heltai: Krón. 177b); NYJ. *Óros* (ÚMTsz.) **J:** 'betegeket gyógyító szakember, doktor | Arzt' # **Sz:** ~**ság** 1372 u./ *vruuffagarol* (JókK. 5) | ~**ol** 1456 k. *wruofl* (SermDom. 2: 432)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, a szótó finnugor kori, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. finn *arpa* 'jóslásra, varázslásra használt vessző, sorsvető (gömb v. kocka); követség, (körbepküldött hírnökök által történő) nyilvános kihirdetés', *arpele-* 'sorsol, jósol'; lp. (norv.) *vuor'be* 'sors, végzet; jóslásra használt fadarabok v. kövek' [fgr. *arpa 'jóslásra, varázslásra használt eszköz']. A finnugor szavaknak esetleg török kapcsolataik lehetnek; vö. Kāšy. *ayriy*; oszm. *ağrı*; alt. *ōru*; stb.: 'betegség'; vö. még ujj. *arvišči*; tel. *arbisči*: 'varázslómester, varázsló'. Jelentéséhez esetleg vö. or. *εραυ* 'orvos': blg. *εραυ* 'varázsló'; gót *lēkeis* 'orvos; (varázsigével) ráolvasó'; stb. A szóvég -s névszóképzőnek tűnik, pontos funkciója nem teljesen világos.

📖 JSFOu. 17/4: 50; KSz. 9: 293; MNY. 30: 157; I.OK. 12: 287; TESz.; UEW. 16; EWUng. • Vö. *törzs-*

ósdí A: 1837 *Ósdy* [SZN.] (Pais-Eml. 356); 1838/ *Ósdiakhoz* (NSz.) **J: 1.** 1837 'maradi felfogású (személy); maradi (felfogás) | rückständig (Person); konservativ (Gesinnung)' (Pais-Eml. 356) (↑); **2.** 1844/ 'régí, ősi | alt, altväterlich' (NSz.); **3.** 1881 ? 'divatjamúlt, elavult | altmodisch' # (Pais-Eml. 356), 1895 'ua.' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☉ Az →ó¹ 'régimódi, meghaladott' szóból keletkezett *-sdi* kicsinyítő képzővel. Eredetileg a 19. sz. első felének publicisztikájában a konzervatívok pejoratív megnevezésére használták; vö. *maradi* (→*marad*). Politikai színezete később elhalványult. ☹ Nyelvújítási származékszó.

📖 Pais-Eml. 356; TESz.; EWUng. • Vö. ó¹

oson → *osont*

osont × **A:** 1727 el *osontván* [sz.] (Mikes: TLev. 111); 1792 *Uffantani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J: 1.** 1727 'szökik, menekül; észrevétlenül távozik | fliehen, sich unbemerkt entfernen' (Mikes: TLev. 111) (↑); **2.** 1784 'oson, lopózik | schleichen, schlüpfen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 99); **3.** 1784 'mendegél, baktat | schlendern' (Baróti Szabó: KisdedSz. 15); **4.** 1838 'félreáll, kitér vminek az útjából | beiseite treten, sich abseits halten' (Tsz.); **5.** 1838 'hívatlanul megy vhová, odatolakodik | sich herandrängen' (Tsz.)

oson A: 1792 *Ofonni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1835 *Ossan* (Kassai: Gyökerésző 4: 46); NYJ. *usan* (MTsz.) **J: 1.** 1792 'észrevétlenül távozik, elszökik; fut, szökik | sich unbemerkt entfernen; laufen, fliehen' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1804 'óvatosan, sietve megy, surran; lopózik | vorsichtig und schnell gehen, schlüpfen; schleichen' # (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ☉ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, talán az óvatos, észrevétlen, menekülésszerű helyváltoztatás érzékeltetésére szolgált. A szóvég *-nt*, ill. *-n* mozzanatos képző. Hasonló hangalakú, ugyancsak onomatopoetikus jellegű szavak a rokon nyelvekben is megtalálhatóak; vö. vog. (FK.) *ūsəl*; zürj. (Sz.) *voškol*; votj. (R.) *učkjl*; cser. (KH.) *aškəl*; md. (E.) *eškel'ks*, (M.) *aškolks*; finn *askel*: 'lépés' [fgr. **aške(-l3)* vagy **ačke(-l3)*: 'ua.']. ☹ A magyar szócsalád igen réginek tűnik, örökségként azonban hangtani és jelentéstani okokból, valamint a szó kései felbukkanása miatt kevésbé értelmezhető.

📖 MNy. 25: 241; TESz. *oson* a.; Benkő: FiktI. 86; UEW. 19; EWUng.

ostábla † **A:** 1528 *očy tablanac* (SzékK. 277); 1533 *Occz tabla* (Murm. 2523.); 1538 *okftabla* (Pesti: Nomenclatura R4); 1544 *okcz tablat, Ostablaba* (OkISz.) **J:** 'saktáblán korongokkal v. kövekkel játszott társasjáték; ehhez a játékhoz használt tábla | Art Brettspiel; Damebrett'

■ Összetett szó. | ☉ A (R.) *ocsk* ~ *okcs* 'kockajáték, kockajátékhoz használt dobókocka (bokacsontból)' + →*tábla* összetételi tagokból áll, jelzői alárendeléssel keletkezett. Az előtag: (1405 k. *ochk* 'ua.') esetleg egy török nyelvből származik; vö. oszm. *ašik* 'bokacsontból való, kockával játszott dobójáték'; karacs. *ašik* 'ua.'; ujjg. *ošuk* 'boka <a láb része>'; tel. *ažik* 'ua.' stb. A keleti eredetű játék megnevezésére szolgáló szó átadó nyelve pontosan nem azonosítható.

📖 MNy. 25: 198; Kniezsa: SzIJSz. 898; TESz.; EWUng. • Vö. *tábla*

ostoba **A:** 1193 ? *Ostumpa* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1577 *ostoba* (KolGl.) **J: 1.** 1577 'buta, bárgyú; tudatlan | dumm, blöd; unwissend' # (KolGl.) (↑); **2.** 1585 'otromba, faragatlan;

durva, nyers | plump, ungeschlacht; grob, derb' (Cal. 547); **3.** 1873 'lusta, lomha, lassú | faul, träge' (Nyr. 2: 563)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (⊖) Ném. (kor. úfn.) *stumb*, (kor. úfn. k.-ném.) *stomp* (kor. úfn. f.-ném.) *stump*: '(meg)csontkított, csonka; fogyatékos, gyengeelméjű, buta', (szász Sz.) *stomp* 'tompá', – ném. *stumpf* 'éretlen, rosszul csiszolt <kés>, fásult <értelem> stb.' [< ném. *Stumpf* 'tuskó, (fa)tönk, vég'; vö. még →*istáp*]. (⊕) A magyarba a német szónak egy toldalékolt alakja kerülhetett át; vö. ném. (szász Sz.) *stompa* 'a tuskó, fatörzs, maradék, vég'. Az *ostoba* alak a szó eleji mássalhangzótörklődés feloldásával keletkezett denazalizációval; a szóvéghez vö. →*cérna*, →*ciha* stb. Hasonló jelentéshez vö. →*buta*, →*tompa* stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *ostombok* 'buta, ostoba' (1577: KolGl.), ez a ném. (kor. úfn. f.-ném.) *stumbec* 'néma; buta, ostoba' szóra megy vissza.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 107; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *istáp*

ostor A: [1200 k.] *Ystoros* [sz.] [HN.] (An. 32.); 1330/ *Ostoros* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 797); 1380 k. *vftur* (KönSzej. 125.); 1536 *wftorral* (Pesti: Fab. 78); 1570 *estorodot* (MNY. 59: 364); 1601 *wstaert* [? o: *wstarert*] (MNY. 89: 382); NYJ. *ustar* (ÚMTsz.) **J: 1.** [1200 k.] 'egy fajta hajlékony ágú bokor, cserje | Art Strauch mit biegsamen Zweigen' (An. 32.) (↑); **2.** 1380 k. 'szíjból v. zsinórból való, nyeles állatserkentő, állatterelő eszköz | Peitsche' # (KönSzej. 125.) (↑); **3.** 1416 u.¹ 'baj, csapás, szerencsétlenség; büntetés | Heimsuchung, Plage; Strafe' (BécsiK. 25); **4.** 1809 'kútostor | Brunnenstange' (NSz.); **5.** 1892 'egy fajta gyermekjáték | Art Kinderspiel' (Nyr. 21: 95); **6.** 1916 'véglények fonalszerű sejtnyúlványa | fadenförmiger Zellfortsatz, Flagellum' (RévaiLex. 14: 858) **Sz:** ~**os** [1200 k.] [HN.] (An. 32.) (↑) | ~**ol** 1416 u.² meg*oftorlattatic* [sz.] (MünchK. 77rb) | ~**oz** 1416 u.² meg *oftoroznac* (MünchK. 16rb) | ~**ozás** 1456 k. *oftorozafa* (SermDom. 2: 330)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | (⊖) Vog. (T.) *ástar*, (AK.) *ōstar* 'ostor, korbács'; ? cser. (KH.) *waštār* 'sarj, vessző; zöld ág, nyírfaágból készült fürdőseprű' [ugor (? fgr.) *očt3-r3 'hajtás, vessző, virgács; ostor, korbács'; esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *aštrā-* 'állatterelő eszköz, ösztöke'; av. *aštra* 'ostor, korbács'; stb.]. (⊕) A finnugor szóbeli *r* – egy alapnyelvi szó megléte esetén – alapnyelvi névszóképző lehet, indoeurópai átvétel esetén pedig a *tőhöz* tartozhat. A magyar és a vogul szó egyaránt az ugor kori lótarásra utal. Az 1. jelentés csak helynevekből adatható (vö. *Ystoros* (↑), *Ostoros* (↑) stb.). A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, és arra utalhat, hogy ennek a fafajtának az ágai alkalmasak voltak az ostorkészítésre. A 3. jelentés metonímia; a 4., 5. jelentés metafora a 2. jelentés alapján. A 4. jelentéshez vö. még *kútostor* 'kút vödörtartó rúdja' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Tollēno* a.). – A 6. jelentés jelentéskölcsönzés a lat. (tud.) *flagellum* 'fonalszerű sejtnyúlvány' szóból; vö. lat. *flagellum* 'ostor, korbács'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 299; Ligeti: TörK. 135; EWUng. • Vö. *ágál*

ostrom A: 1464 *sturma* [latinisított alak] (MHH. 40: 31); 1476 k. *strwmlottak* [sz.] (SzabV.); 1519 k. *ostromlast* [sz.] (DebrK. 208); 1551 *ustromnak* (SoprSz. 33: 161); 1555 *isthoromnak* (LevT. 1: 161) **J: 1.** 1464 'támadás, rajtaütés; roham, kézitusája | Angriff, Überfall; Sturm, Handgefecht' (MHH. 40: 31) (↑); **2.** 1763 'vár, város stb. elfoglalására irányuló, huzamosabb ideig tartó harci tevékenység, körülvétel | Belagerung' # (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1476 k. 'rohamoz, kézitusát vív | bestürmen, Handgefecht durchmachen' (SzabV.) (↑); 1519 k. '(kitartóan) zaklat | (ausdauernd) plagen' (DebrK. 208) (↑); 1767 '(nőt) megnyerni törekszik | (einer Frau) nachstellen' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Attento* a.) | ~**lás** 1476 k. *Strwmlafth* (SzabV.)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | ⊕ Ném. *Sturm*, (k.-ném.) *storm*, (kor. úfn. h.) *stuerm*: 'támadás, roham; összeviesszag, zűrzavar; erős szél; stb.' [germán eredetű; vö. ang. *storm*; holl. *storm*; stb.: 'vihar']. ⊗ Megfelelői: szln. (N.) *šturm*; cseh (N.R.) *šturm*; stb.: 'támadás, roham'. ⊕ Az *u ~ o* hangváltáshoz vö. →*ortály*. A *strum* alakváltozat hangátvetés eredménye lehet. A többi változat a mássalhangzótorlódás különféle feloldásával keletkezett. A 2. jelentés metonímia.

📖 Nyr. 77: 302; MNy. 61: 28, 62: 46; TESz.; EWUng. • Vö. *turma*

ostya A: 1416 u.¹ *hofta, oftaiokat, oftakat* (BécsiK. 158, 112, 224); 1559 *hoztiat* (Székely I.: Krón. 98a) **J:** 1. 1416 u.¹ 'áldozat | Opfer' (BécsiK. 158, 112, 224) (↑); 2. 1519 'vékonyra süttött, kovásztalan tésztaféle; szentostya az áldozásnál | Oblate; die heilige Hostie' # (CornK. 380)

■ Latin jövevénytörzs. | ⊕ Lat. *hostia* 'áldozat', (e.) (*sacra, consecrata*) *hostia* '(szent)áldozat, (szent)ostya' [tisztázatlan eredetű]. ⊗ Megfelelői: ném. *Hostie*; fr. *hostie*; stb.: 'ostya'. ⊕ A *h* nélküli változathoz vö. →*óra* stb. A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál* stb. A szó belseji *ty*-hez vö. →*bástya*, →*sekrestye* stb.

📖 TESz.; EWUng.

ószeres A: 1708 *Ó fzeres* (Pápai Páriz: Dict. 274); 1805 *ószērēs* (NSz.) **J:** 'zsibárus | Trödler'

■ Származékszó. | ⊕ A (R.) *ószēr* 'zsibvásár' (1708: Pápai Páriz: Dict. 274) vagy esetleg 'zsibáru, régiség' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) összetételből *s* melléknévképzővel. Az *ószēr* az →*ó*¹ 'régí' + →*szēr*¹ 'dolog, eszköz' vagy →*szēr*² 'falurész; utca' szóból keletkezett. Az *ószēr* szó vagy a zsibáru használt voltára, csekély értékére vagy pedig a zsibárusok piacára utalhatott. ⊕ Egyéb, régi megnevezések: *ószerszámos* 'zsibárus' (1643: Comenius: Jan. 98); *ószerszámarús* 'ua.' (1708: Pápai Páriz: Dict. *Scrūtā* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ó*¹, *szēr*¹, *szēr*²

osztét A: 1816 *Osseták, Ossetek* (Hübner: Lex. *Ossetia* a., *Kaukasus* a.); 1852 *osszok, osszethek* (IsmT. *Kaukasus* a.); 1853 *Osszéték* (IsmT. 5: 587); 1904 *osztekek* (NyK. 34: 103) **J:** <FN> 1816 'a Kaukázusban lakó, iráni nyelvű néphez tartozó személy | Ossete' (Hübner: Lex. *Ossetia* a., *Kaukasus* a.) (↑) | <MN> 1883 'e néppel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | ossetisch' (MagyLex. 13: 259)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Ossete, Osse*; ang. *Ossete*; fr. *Ossètes* [többes szám]; or. *ocemuh*; stb.: 'osztét ember'. Részben az oroszról terjedt el [< grúz *os, oset'i* 'az oszéték országa']. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ⊕ Az *osztét* alakhoz vö. →*baskir*. Az *osztéta* (1816: ↑) változat szóvégi *a*-ja latinosítás eredménye lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jász*¹

oszkotár × A: 1598 *Skutara* (SzT.); 1627 *Ezkotarnak* (SzT.); 1632 *Izkotar* (SzT.); 1637 *oszkotarsagh* [sz.] (Oklsz.); 1637 *szkotarral* (Oklsz.); 1726 *Eszkutárja* (SzT.); NYJ. *észkotár* (Bakos F.: REL. 243) **J:** 'pásztor | Hirt'

■ Román jövevénytörzs. | ⊕ Rom. *scutar* 'számadó juhász' [szláv eredetű; vö. óe. szl. *skutarb* 'pásztor'; or. (R.) *скотарь* 'tehénpásztor'; ukr. *скомап* 'ua., állattenyésztő, állatgondozó'; stb.].

A havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszava; vö. még albán *skutér* 'nyájtulajdonos'; újgör. *σκουτέρης* 'pásztor, juhász'. ☉ Erdélyi tájszó.

📖 TESz.; EWUng.

oszlík → *oszt*

oszlop A: 1250 *Ozlup* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *ozloth* [ʔ ɔ: *ozloph*] (BesztSzj. 533.); 1405 k. *ozlop* (SchlSzj. 1081.); 1456 k. *azlopath* (SermDom. 2: 499); 1533 Kő *oslob* czinalo (Murm. 2407.); 1551 *kőszlopa* (MNy. 67: 492) **J:** **1.** 1250 'függőlegesen álló, rendszerint vmit tartó, vastagabb építészeti elem | Säule, Pfeiler' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1519 k. 'vminek erőssége, támasza | Stütze, wichtiger Helfer' (DebrK. 208); **3.** 1585 'sírkő, emlékoszlop | Grabstein, Stele, Denkmal' (Cal. 196); **4.** 1784 'táblázat hasábja; nyomtatott lap egyik hasábja | Spalte einer Tabelle' # (NSz.); **5.** 1789 'tagozott csapat, alakzat | Kolonne' # (NSz.); **6.** 1799 'rovat, nyomtatott hasáb | Kolumne, Druckspalte' (NSz.); **7.** [főleg összetételi utótagként] 1799/ 'egyenesen feltörő, oszlophoz hasonló jelenség | gerade Hochsteigendes, zB. Rauchsäule, Wassersäule usw.' # (I.OK. 30: 261)

■ Szláv jövevényszó. | ☉ Óe. szl. *stlъръ* 'oszlop; torony'; szbhv. *stub* 'oszlop, pillér <átvitt értelemben is>', *stup* 'ua.; főkar, főág'; szlk. *stĺp* 'oszlop', (R.) 'emlékkő; tartóelem, tartó, támaszték'; or. *στολῶ* 'oszlop, pillér <átvitt értelemben is>; légoszlop, tűzoszlop; stb.', *στολη* 'oszlop; bálvány', (R.) 'emlékkő; tartóelem, tartó, támaszték' stb. [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *stolpi* 'oszlop'; litv. *stulbas* 'ua., pillér'; stb.]. ☉ A szó eleji mássalhangzótörődés feloldásához vö. →*asztal*, →*esztováta* stb. A 4–7. jelentés valószínűleg német mintára keletkezett; vö. ném. *Kolonne* 'rendezett, tagozott menet, alakzat; nyomtatott hasáb'; stb. [< fr. *colonne* 'oszlop'], ill. ném. *Rauchsäule* 'füstoszlop', *Wassersäule* 'vízoszlop'; stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 364; TESz.; EWUng. • Vö. *asztal*, *cölöp*, *lokál*, *stóla*, *szégyen-*

oszmán A: 1567 ? *Oszman* [SZN.] (BudBLEv. 36); 1617 *oszmán* (MonTME. 3: 188); 1639 *oszmány* (MonTME. 5: 49) **J:** <MN> 1567 ? 'az oszmán-törökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | osmanisch' (BudBLEv. 36) (↑), 1617 'ua.' (MonTME. 3: 188) (↑) | <FN> 1790 'oszmán-török ember | Osmane' (NSz.)

oszmánli A: 1613 *ozmanili* (TörtTár 1881: 7); 1620/ *oszmánli* (MNy. 79: 247); 1622 *oszmánli* (Kakuk: ÉIOsm. 312) **J:** <MN> 1613 'az oszmán-törökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | osmanisch' (TörtTár 1881: 7) (↑) | <FN> 1622 'oszmán-török ember | Osmane' (Kakuk: ÉIOsm. 312) (↑)

■ Oszmán-török jövevényszó. | ☉ Oszm. (R.) *osman*, *usman* 'az oszmán-törökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó; oszmán-török ember' [< újperzsa *usman* 'a török szultán elődje; fiatal sárkány; kígyó' < arab *uṭmān* 'ua.'>] | oszm. *Osmanli* 'az oszmán-törökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó; oszmán-török ember' [< oszm. (R.) *osman* (↑)]. ☉ Az *oszmánli* 'oszmán-török nyelv' (1937: NSz.) a nyelvészeti szaknyelv által vált elterjedtté; vö. ang. *osmanli*; fr. *osmanli*; sp. *osmanli*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 312; EWUng. • Vö. *ottomán*

oszmánli → *oszmán*

oszipora × **A**: 1468 *osporas* [lat. -s végződéssel] (Oklsz.); 1553/ *osporaul* (Tinódi: Cronica E3a); 1569 *aspora* (MNY. 89: 382); 1603 *aspera* (MNY. 89: 382) **J**: **1.** 1468 'egy fajta ezüstpénz | Art Silbermünze' (Oklsz.) (↑); **2.** 1832 'papnak, tanítónak fizetett csekély adomány | geringe Abgabe für den Priester, den Lehrer' (NSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | ⊕ Blg. (R.) *ácnpa* 'egyharmad para; aprópénz, csekély értékű pénzerme'; szbhv. *aspra* 'török ezüstpénz; aprópénz', *jaspre* [többes szám] 'aprópénz'; szln. *jaspra* 'török pénz' [< gör. (biz.) *ἄσπρα* [többes szám]; újjör. *ἄσπρα* [többes szám]: 'pénz', a gör. *ἄσπρος* 'fehér' szóból az oszm. *akça* 'fehér(es); pénz(érme)' alapján]. ⊗ Megfelelői: albán *aspër*; rom. *aspru*: 'régii török pénzerme'. ⊕ A szláv szó eleji *a* > m. *o* hangváltozás szokatlan; de vö. → *orbonász*. ⊕ A 2. jelentésében erdélyi nyelvjárási szóként él.

📖 MNY. 28: 146; TESz.; EWUng.

oszt¹ **A**: 1247 *zuulguuztou* [sz.] [szn.] (Györffy: ÁMTF. 2: 211); 1297 *Fyunwztas* [sz.] (Oklsz. *füvön-osztás* a.); 1372 u./ *elozta* (JókK. 7) **J**: **1.** 1247 'részekre, csoportokra tagol, csoportokba besorol | einteilen' # (Györffy: ÁMTF. 2: 211) (↑); **2.** 1297 'szétválaszt, elkülönít | scheiden, trennen' (Oklsz. *füvön-osztás* a.) (↑); **3.** 1372 u./ 'nagyobb egységből részeket, adagokat külön-külön több embernek a birtokába juttat | zerteilen' # (JókK. 7); **4.** [*meg~*] 1372 u./ 'vkivel közösen használ vmit, vkit a magából részesít | etw mit jmdm teilen' # (JókK. 12); **5.** 1830 '(nézetet) vkivel közösen vall; (érezést) vkivel együtt átél, átérez | teilen (Ansicht); miterleben, mitfühlen' # (NSz.); **6.** [*meg~*] 1874 'nemileg közösül | geschlechtlich verkehren' (Nyr. 3: 183); **7.** [*ki~*] 1978 'vkire vmit kiró (bírságot, feddést) | es jmdm tüchtig geben (Rüge, Strafe)' (Nyr. 102: 151) **Sz**: **~ás** 1297 (Oklsz. *füvön-osztás* a.) (↑) | **~ogat** 1495 e. *oztogatnoc* (GuaryK. 132) | **~ozik** 1507 *oztozék* 'osztásban részt vesz | (sich) mit jmdm teilen' (NyIrK. 6: 186); 1768 'civakodik, veszekedik | sich streiten' (MNY. 60: 372) | **~ódik** 1688 *osztodik* (NySz.) | **~ozkodik** 1747 *meg osztzkodtak* (MNY. 71: 124) | **~alék** 1785 *osztalék* (Szily: NyÚSz.)

oszlík [1] **A**: 1372 u./ *el ozlottakuala* (JókK. 93); 1416 u./¹ *ozoluan* [sz.] (BécsiK. 43); 1623 *oszllyek* [∇] [*l-j*] (MNY. 69: 232) **J**: **1.** 1372 u./ 'szétszalad | auseinandergehen' (JókK. 93) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'részekre bomlik, tagozódik | sich zerteilen, sich gliedern' # (BécsiK. 194); **3.** 1572 'szétszéledő részekre bomolva eltűnik; fokozatosan megszűnik | sich zerteilend dahinschwenden; nach und nach vergehen' # (NySz.); **4.** [*el~ik*] 1631 'meghal | sterben' (NySz.); **5.** 1813 '(hulla) bomlik, rothad | verwesen' (NSz.) **Sz**: **~at** 1372 u./ *elozlata* <IGE> '(el)küld, bocsát | schicken, senden' (JókK. 129) | **~ás** 1416 u./¹ *ozlafnac* (BécsiK. 194) | **~at** 1416 u./¹ *ozlatba* <FN> 'szétosztás, elosztás | Verteilung' (BécsiK. 16); 1416 u./² 'civódás, viszály(kodás), széthúzás | Zwietracht' (MünchK. 93ra) | **~adozik** 1645 *megoszladozhatatlan* [sz.] (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; a szótó talán finnugor kori, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. esetleg cser. *užaš* 'rész', *užašla-* 'feloszt, feldarabol'; finn *osa* 'rész, részesedés', *osaa-* 'eltalál, talál; ismer, tud, megért'; lp. (norv.) *oaž'že* 'hús', ? *oaž'žo-* '(meg)kap, örököl' [fgr. *oča vagy *ońca: 'rész, részesedés; feloszt, feldarabol', a korai ósárjából; vö. óind *ámśa-* 'rész, részesedés'; av. *qsa-* 'fél'; stb.]. ⊕ A szóvég *-t* műveltető igeképző, ill. *-l* gyakorító képző. Az *oszlík* ige csak később került az *oszol* egyik változatából az *ik*-es igék csoportjába visszaható jelentésű igeként.

📖 Szinnyei: NyH.; Collinder: CompGr. 404; TESz. *oszlík* a.; MSzFE. *oszlík* a., *oszol* a.; MSFOu. 151: 298; IUSprK. 45; EWUng. • Vö. *osztag*, *osztály*

oszt² → *azután*

osztag **A:** 1843 *osztagok'* (Tudtár 7: 167); 1844 *osztagparancsnoka* (NSz.) **J:** 'időlegesen összeállított kisebb katonai v. rendőri egység; munkacsoport | Trupp, Abteilung; Arbeitsgruppe'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*oszt* szóból -g névszóképzővel keletkezett; vö. *adag* (→*ad*), *löveg* (→*lő*), →*üteg* stb. A *löveg*, →*üteg* katonai kifejezéseként is hozzájárulhattak az *osztag* keletkezéséhez. A szó megalkotását alapvetően az →*osztály* 'nagyobb katonai alakulat', ill. a *hadosztály* 'ua.' (1826/: NSz.) szavaktól való megkülönböztetésre való törekvés indokolta. ⊕ Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *oszt*

osztály **A:** 1426 *Apró ozthal* [HN.] (Oklsz.); 1511/ *osztalos* [✓] [sz.] (TörtTár 1903: 418); 1557 *osztályos* [sz.] (LevT. 1: 219); 1774 *osztáj* (NSz.) **J:** **1.** 1426 'rész; osztályrész | Teil; Anteil' (Oklsz.) (↑); **2.** 1511/ 'osztózás, osztzkodás | Teilung' (TörtTár 1903: 418); **3.** 1746 '(nagyobb) katonai egység | (größere) milit Einheit, Abteilung' (NSz.); **4.** 1772 'rendszerinti egység, csoport | Einheit in einem System, Gruppe' # (NSz.); **5.** 1784 'hányados | Quotient' (Nyr. 3: 409); **6.** 1788 'lakrész, szoba, terem | Appartement; Saal' (NSz.); **7.** 1794–1795 'társadalmi réteg, csoport, szint, rang | Klasse, Stand' # (NyF. 14: 42); **8.** 1833 'egy évi oktatási szakasz; iskolai tanulónak egy tananyagot elsajátító, egy tanteremben elhelyezkedő csoportja | Klasse, Jahrgang (einer Schule usw.)' # (NSz.); **9.** 1833 'hivatal, intézmény sajátos feladatú részlege | Abteilung, Sektion' # (NSz.); **10.** 1860 '(árakban, szolgáltatásokban) ár és színvonal szerinti kategória | Klasse (nach Preis) und Güte (von Waren, Leistungen)' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1511/ *osztalos* (TörtTár 1903: 418) | ~**oz** 1807 *elosztályozni* [sz.] 'osztályokba (be)sorol | klassifizieren' (Szily: NyÚSz.); 1828 ? [sz.] '(iskolai) osztályzatot ad | Schulnote geben' (MNy. 4: 252); 1876 [sz.] 'ua.' (NSz.) | ~**zat** 1828 ? *osztályzat* 'iskolai érdemjegy | Schulnote' (MNy. 4: 252); 1876 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*oszt* szóból -*ály* névszóképzővel keletkezett; vö. *akadály* (→*akaszt*), *aszály* (→*aszik*) stb. A jelentések az eredeti 1. jelentésre vezethetők vissza. A jelentésváltozáshoz vö. még lat. *classis*; ném. *Klasse*; stb.: 'társadalmi osztály; évfolyam, iskolai osztály; egység, rendszerinti kategória'; stb.; vö. még ném. *Abteilung* 'az egész egy része; csoport, osztály'; stb. [*<* ném. *abteilen* 'feloszt']].

📖 AkNyÉrt. 24/13: 40; Nyr. 81: 22; TESz.; EWUng. • Vö. *meó, oszt, szak-*

osztják **A:** 1750 *Ostiakok* (NSz.); 1808 *Osztjákok* (NSz.); 1864 *osztják* (NSz.) **J:** <FN> 1750 'Szibériában lakó, a magyarral rokon nyelvet beszélő nép tagja, hanti ember | Ostjake' (NSz.) (↑) | <MN> 1864 'e néppel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | ostjakisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Ostjake*; ang. *Ostyak*; fr. *ostiak*; or. *остяк*; stb.: 'osztják ember', a régi oroszban 'az Uráltól nyugatra lakó nép' is. Az oroszból terjedt el [?'tat. *istäk* 'baskír']. ⊕ A magyarba a német vagy orosz irodalmi nyelv közvetítette.

📖 NyK. 48: 124; ALH. 2: 410; TESz.; I.OK. 27: 506; EWUng.

osztrák **A:** 1808 *Osztrákok, Osztjákokat* (MNy. 11: 411); 1813 *Ószterákok* (NSz.) **J:** <FN> 1808 'Ausztria német nyelvű lakosa | Österreicher' # (MNy. 11: 411) (↑) | <MN> 1808 'Ausztriával, ill. az osztrákokkal kapcsolatos | österreichisch' # (MNy. 11: 411)

■ Tudatos szóalkotás. | ⊕ Az *Óstria* 'Ausztria' (1780: MNy. 11: 411), *Osztria* 'ua.' (1786: MNy. 11: 411) helynév alapján jött létre. A köznévképzésében az a körülmény is szerepet játszhatott, hogy az *Austria* helynév jelzőként, ill. annak többes száma népnévként volt használatos; vö. *austria* 'osztrák, ausztriai' (1784: MNy. 11: 410), ill. *osztriák* [többes szám]

'osztrák ember' (1808: MNy. 11: 411), *austriak* [többes szám] 'ua.' (1809: MNy. 11: 410). Ezt a többes számot a →*bosnyák*, →*kozák* stb. analógiája alapján egyes számként értelmezték. – Az ország mai magyar neve: *Ausztria* (1510: FNESz.).

📖 MNy. 11: 410; TESz.; EWUng.

osztriga A: 1571 *ostrigat* (MNy. 5: 280); 1594 *osztrigával* (Nyr. 73: 82); 1643 *Ausztriga* (Nyr. 71: 168); 1720 *austriga* (NSz.) **J:** 'ehető húsú tengeri kagylófajta | *Auster* (*Ostrea edulis*)'

■ Olasz (É.) jövevénytyszó. | ⊖ Ol. (tr.fri.giul.) *òstriga*, (mant.) *òstrica*, (vel.ver.) *òstrega*, – ol. *ostrica*: 'osztriga' [< lat. *ostrea*, *ostreum* 'ua.' < gör. *ὄστρεον* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: szbhv. (N.) *òstriga*, *òštriga* 'ua.'; szln. *ostriga* 'ua.'. ⊕ A szó belseji *au* hangkapcsolatot tartalmazó változatok a ném. *Auster* 'ehető kagyló' szóra utalhatnak. ⊕ A szó szerbhorvát közvetítésével is számoló feltételezések valószínűleg tévesek.

📖 Nyr. 71: 114; Kniezsa: SzJsz. 700; TESz.; EWUng.

óta A: 1372 u./ *mýolta* (JókK. 98); 1510 az *vta* (MargL. 216); 1551 *óta* [? /] (LevT. 2: 24); 1566 Ez *víta* [? ɔ: *vtta*] (NySz.); 1683 Az *óltátul* (NySz.); 1688 Az *otától* (NySz.); 1787 az *üte* (MNy. 65: 227); 1834 *Mőte* [*i-ő*] (Kassai: Gyökerésző 3: 386); NYJ. *íta* (MTsz.); *mőta* [*i-ő*] (MTsz.) **J:** 'attól az időtől, időponttól fogva | seit' #

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az *o* mutató névmásból keletkezett, amely valószínűleg az *a* (→*az*¹) alak eredeti változata *-l* ablatívuszraggal + *-t* lokatívuszraggal + *a* (< *-á*) latívuszraggal. Az *óta* alak az eredeti *olta* változathoz keletkezett az *-l* kiesésével;vö. →*ágyú*, →*csónak* stb. Egyes változatok *o > i* elhasonulással keletkeztek. Az *őte* változat valószínűleg a *miőte* 'mióta' (1834: ↑) összetételben keletkezett hangrendi kiegyenlítődéssel. Az eredeti jelentése 'oda' lehetett; a jelentésfejlődéséhez vö. →*messze*, →*oda* stb. A régi nyelvben gyakran *óta fogva* 'óta' (1510: MargL. 216) szókapcsolat formájában volt használatos. – A (R.) *oltol* 'óta' (1416 u.² *mioltol* (MünchK. 63ra)) ugyanabból az alapszóból keletkezett *-l* ablatívuszraggal + a *-t* helyrag és az *-l* ablatívuszrag halmozásával;vö. →*által*.

📖 MNy. 50: 318; TESz.; EWUng. • Vö. *az*¹, *mi-*

otkolon Δ A: 1833 *otkolónos* [sz.] (Aurora 29); 1833 *Eau de Cologne-om* (Regelő 1833. okt. 20.: 470); 1860 *odkolony*, *otkolonban* (NSz.); 1895 *otkolón* (NSz.); NYJ. *otkolom* (ÚMTsz.); *otkolon* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'kölnivíz | Kölnischwasser'

■ Francia jövevénytyszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | ⊖ Fr. *eau de Cologne* 'kölni(víz)', tkp. 'Kölnből származó víz'; – vö. még ném. *Eau de Cologne* 'kölni(víz)'. A franciában a *Cologne* 'Köln' [HN.] alapján jött létre. ⊕ Megfelelői: ang. *Eau-de-Cologne*; or. *одеколон*; stb.: 'kölni(víz)'. ⊕ A szót a köznyelvből kiszorította a →*kölni*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *akvárium*, *kolónia*, *kölni*

otromba A: 1400 *Otrombas* [sz.] [SZN.] (MNy. 63: 368); 1416 u.² *otrōba* (MünchK. 15rb) **J: 1.** 1416 u.² 'durva, megmunkálatlan | rauh, grob' (MünchK. 15rb) (↑); **2.** 1519 'durva, faragatlan, nyers modorú | ungehobelt, unhöflich' # (CornK. 158); **3.** 1550 k. 'kifacsart, kifacmodott | verdreht, verzerrt' (KolGl.); **4.** 1604 'aránytalanul nagy, esetlen | ungeschlacht' (Szenzi Molnár: Dict.); **5.** 1750 'esztelen, balga, tudatlan | ungereimt, töricht' (Wagner: Phras. *Ineptus* a., *Ignarus* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az 1. jelentés látszik eredetinek. A 2., 4. jelentés metafora. A 3. jelentés kialakulásmódja tisztázatlan. Az 5. jelentés az →*ostoba* hatására keletkezhetett. ⊕ Némethből való származtatása hangtani nehézségek miatt kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzJisz. 701; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

ott A: 1372 u./ *ott* (JókK. 11); 1416 u.² *ot* (MünchK. 9ra); 1847 *ottég* (NSz.); NYJ. *utt* (ÚMTsz.) **J:** 'azon a helyen | dort' #

ottan A: 1372 u./ *ottan* (JókK. 21); 1515 *otan* (LevT. 2: 2); 1526 *otta* (MNY. 37: 204); 1604 *Ottanotton* (Szenczi Molnár: Dict. *Mútimo* a.); 1659 *otanak* (MNY. 69: 232); 1778 *ottanék* (NSz.); 1867 *ottanag* (CzF.); 1879/ *otténg* (NSz.); NYJ. *ottand*, *ottanik* (MTsz.); *otten*, *otting* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'azon a helyen | dort' (JókK. 21) (↑); 2. 1372 u./ 'helyben, azonnal | auf der Stelle, sofort' (JókK. 4); 3. 1550 u./ 'bizony hát | ja, also' (Thaly: VÉ. 1: 54); 4. 1585 'legalább | wenigstens' (MNY. 75: 509); 5. 1604 'vagy | oder' (Szenczi Molnár: Dict.); 6. 1611 'bár | zwar' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~i 1783 *ottani* (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A kiindulási alak az *ott*; az *o* mutató névmásból keletkezett, amely az →*a*¹ (→*az*¹) eredeti változata, -*t* (> -*tt*) lokatívuszraggal. Az *ottan* az *ott*-ből keletkezett -*n* lokatívuszraggal; vö. *itten* (→*itt*). Egyes változatok *g* ill. *k* nyomatékosító elemmel jöttek létre; vö. →*azután*, →*itt* stb. Az *ottan* jelentésfejlődéséhez vö. *mihelyt* (→*mi*-), *nyomban* (→*nyom*) stb. A 3–6. jelentésben nyomatékosító funkciója van. Ikerszőként: *ottan-ottan* 'gyakran; itt-ott' (1531: TelK. 2). ⊖ Más névszőképzővel keletkezett idetartozó határozószavak: *ottal* (1372 u./ *ot al* 'ott' (JókK. 66)); *ottant* 'ua.' (1885: NSz.).

📖 Nyr. 55: 32; TESz.; EWUng. • Vö. *am-*, *az*¹, *holott*, *légyott*, *otthon*, *ottogyol*, *ugyan-*

ottan → *ott*

otthon A: 1416 u.² *othon* (MünchK. 66vb); 1750 *otthonyos* [sz.] (NySz.); 1780 k. *othun* (MNY. 59: 105); 1835 *Ott-hol* (Kassai: Gyökerésző 4: 51); NYJ. *ōton* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> 1416 u.² 'lakásában, hazájában | zu Hause' # (MünchK. 66vb) (↑) | <FN> 1789 'családias, barátságos lakás, környezet | Heim' # (NSz.) **Sz:** ~os 1748 *otthonos* 'otthoni, otthonlevő | heimisch' (NySz.); 1867 'jártas, tapasztalt | kundig, erfahren' (CzF.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ott* + →*honn* 'otthon' mellérendelő összetételből keletkezett; vö. →*itthon*. A főnevesülés a nyelvújítás korában ment végbe. A szó belseji *l*-es változat a →*hol* hatására keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *honn*, *ott*

ottogyol † A: 1372 u./ *ottegyal*, *ottogyäl*, *ottogyel* (JókK. 36, 26, 20); 1416 u.¹ *ottogol* (BécsiK. 194); 1456 k. *vttogoljäl* [R.] (SermDom. 2: 162); 1476 k. *othtoljäl* (SzabV.) **J:** 1. 1372 u./ 'ott | dort' (JókK. 36, 26, 20) (↑); 2. 1525 'akkor, aztán | damals, dann' (VitkK. 42) **R:** ~**lal** 1456 k. 'ott | dort' (SermDom. 2: 162) (↑)

ottogyon † A: 1499–16. sz. eleje *otthoghÿon* (MNY. 49: 207); 1514 *ottogyñ*, *hotogen* (LobkK. 204, 199); 1519 *ottogyán* (JordK. 200); 1541 *ottollian* (KazK. 132); 1575 *ottigen* (Heltai: Krón. 11) **J:** 'ott | dort'

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ott* és az önálló szóként nem adatolt *ogyol* 'ott', ill. *ogyon* 'ua.' összetételi tagokból keletkezett, tautologikus összetétellel. Az összetétel utótagjai megszilárdult

ragos alakulatok, alapszavuk az →*oly*, esetleg az →*egy* lehet. A szóvég *-l* ablatívuszrag, ill. *-n* helyrag. Az *ly* > *gy* affrikálódáshoz vö. →*hogy*¹, →*így* stb. Az összetétel utótagjainak (*ogyol*, ill. *ogyon*) rámutató, nyomatékosító szerepük van.

📖 MNy. 11: 62, 54: 350; SzabV. 132; TESz.; EWUng. • Vö. *egy*, *oly*, *ott*

ottogyon → *ottogyol*

ottomán A: 1546/ *Otman* nemzet (Tinódi: Cronica i3b); 1618 *ottomány* (NyIrK. 27/2: 129); 1651/ *Ottomán* (Zrínyi: MM. 2: 153); 1810/ *ottomanusok* (NSz.); 1845 *ottomanuok* [o: *ottomannok*] (NSz.) **J:** <MN> 1546/ 'az oszmán-törökökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | osmanisch' (Tinódi: Cronica i3b) (↑) | <FN> 1788 'oszmán-török ember | Osmane' (NSz.)

■ Vándorszó. | ⊕ Oszm. (R.) *otman*; szbhv. *Otoman*; rom. *otoman*; albán *otoman*; újgör. *Όθωμανοί* [többes szám]; stb.: 'oszmán-török ember'. Az arab *Utmān* személynévre megy vissza, aki a török birodalom megalapítójaként, *Osman* néven vált ismertté. ⊕ A magyarba különböző balkáni nyelvekből került. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *ottomán* 'egy fajta török kerevet' (1816: NSz.); ez a ném. *Ottoman* 'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *oszmán*

ótvár A: 1556 *olt var* (MNy. 5: 224); 1740 *ólvár* (NSz.); 1779 u. *ótvár* (NSz.) **J:** 'apró gennyes hólyagocskák, majd pörkök keletkezésével járó fertőző bőrbetegség | (Kopf)grind'

■ Összetett szó. | ⊕ Az *olt* (amely az →*alszik* befejezett melléknévi igenevének változata) + →*var* tagokból keletkezett jelzői alárendeléssel. Az előtag *ót* változata a szó belseji *l* kiesésével és a szó eleji *o* nyúlásával jött létre. A megnevezés azon alapul, hogy egy nedvedző, gennyes ótvár, seb varas, durva felületűre szárad meg, bizonyos értelemben megalvad, kocsonyásodik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alszik*, *var*

óv [2/2] A: 1228/ *Gyznoouuel* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 251); 1237/ *Bywolou* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 214); 1348 *Wyzouow* [sz.] [SN.] (MNy. 63: 370); 1372 u./ *ogjad*, *ozyauala* (JókK. 48, 12); 1493 k. meg *ooný* (FestK. 387); 1519 *Oýatok* meg (JordK. 373) **J:** 1. 1237/ 'véd; vigyáz vkire, vmire, vkit, vmit őriz | bewahren, beschützen; hüten' # (Györffy: ÁMTF. 1: 214) (↑); 2. 1372 u./ 'óvakodik vmitől | sich hüten' (JókK. 12); 3. 1789 ? 'óvatol, emlékeztet, int | gegen etw Protest einlegen; mahnen' (NSz.), 1806 'ua.' (NSz.) **Sz:** **óvhatatlan** 1636 (NySz.) | ~**adék** 1818 *ovadékból* (TudGyűjt. 4/2: 107); 1831 *Ovadék* 'védelem, biztosíték | Schutz, Gewähr' (Szily: NyÚSz.); 1867 'letétbe helyezett összeg | Kaution' (CzF.) | **óvatos** 1840 *Ovatos* 'óvást, tiltakozást benyújtó; biztosítékot letétbe helyez | Protest einlegend; eine Kaution hinterlegend' (NSz.) | ~**at** 1831 *Óvat* 'védelem, oltalom | Schutz' (Szily: NyÚSz.); 1832 'letétbe helyezett összeg, biztosíték | Kaution' (Szily: NyÚSz.) | ~**atol** 1840 *ovatolt* váltó; *ovatolni* [sz.] (Figyelmező 1840. szept. 1.: 559); 1903/ *megovatolták* 'vmi ellen óvást, tiltakozást nyújt be | gegen etw Protest einlegen' (NSz.)

■ Valószínűleg ugor kori örökség, megfelelői azonban vitatottak. | 1. Örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *wē-*, *waj-* 'lát'; osztj. (V.) *wu-* 'ua.' [ugor *βδjs- 'lát']. E magyarázat feltétele, hogy a szó belseji *j a magyarban kiesett és a helyére egy hiátustöltő β (> v) lépett; vö. →*köveszt*, →*követ* stb. Az alapszó szó eleji mássalhangzójának elmaradásához vö. →*ón*, →*öt* stb. A jelentéséhez vö. →*lát*, →*véd*, →*vigyáz*; vö. még lat. *tueri* 'néz, lát, megőriz'. Az *óv* szóvégi *v*-je analógiásan vonódott el a toldalékolt alakokból. 2. Örökség az ugor korból. | ⊕

Vog. (AK.KK.) *ūmätōl-* '(meg)vár, elvár' [ugor **šm3-* 'vár, (meg)óv, (meg)öriz']. ⊕ A magyarázat attól bizonytalan, hogy a szó vogul megfelelője csak nyelvjárási területen adathozható. A hangtanához vö. →*hó*¹; a jelentéstanához vö. →*vár*¹. ▣ ⊞ Az ige származékai főleg nyelvújítási szavak.

📖 NyK. 71: 106; TESz.; Vir. 1970: 171; MSzFE.; NyK. 79: 202, 87: 448; EWUng. • Vö. *ardó, dedó, oltalom, óvatos, óvoda*

ovális A: 1714 *ováll* (MNY. 80: 373); 1731 *ovalis* (MNY. 79: 246); 1793 *ovál* (NSz.); 1795/*ovális* (NSz.) **J:** 'tojásdad alakú | eiförmig, oval' #

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊖ Lat. (kés.h.) *ovalis* 'tojás alakú'; – vö. még ném. *oval* 'ua.'. A latinban az *ovum* 'tojás' szóból ered. ⊗ Megfelelői: ang. *oval*; fr. *ovale*; stb.: 'ovális'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*április* stb.

📖 TESz.; EWUng.

óvatlan → *óvatos*

óvatos A: 1807 *Óvatos* (NSz.); 1844 *ovatosnak* (NSz.) **J:** 'elővigyázatos | vorsichtig, behutsam' #

óvatlan A: 1822 *óvatlan* (NSz.); 1832 *ovatlan* (NSz.) **J: 1.** 1822 'védtelen; őrizetlen | unbeschützt; unbewacht (auch als Adv.)' (NSz.) (↑); **2.** 1832 'gondatlan, vigyázatlan | unachtsam' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*óv* 'oltalmaz, védelmez; őrizkedik' szóból *-atos*, ill. *-atlan* melléknévképzővel keletkezett; vö. *járatos* : *járatlan* (→*jár*). ⊖ Ugyanebből az alapszóból: *óva* 'óvatos, elővigyázatos <határozószóként>' (1510: MargL. 89); *óvást* (1660: NySz.); *óatlan* 'óvatlan <határozószóként is>' (1821/: NSz.). ⊞ Nyelvújítási szavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *óv*

overall A: 1904 *overall* (BpNapló 1904. nov. 26.: 8); 1929 *overall* (Radó: IdSz.); 1956 *overál* (NSz.) **J:** 'kezeslábas, egybeszabott (munka)ruha | Overall'

■ Angol jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | ⊖ Ang. *overall* 'felsőkabát, esőköpeny', *overalls* [többes szám] 'kezeslábas védőruha'; – vö. még ném. *Overall* 'ua.'. Az angolban az *over* 'felett, fölé' + *all* 'egész, teljes' szavakból áll. ⊗ Megfelelői: szbhv. *overall*; cseh *overall*: 'overall'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *óbester*

óvoda A: 1843 *ovodába*; *ovodai* [sz.] (Majer: MKépRef. 74); 1845 *ovoda* (MNY. 75: 82); 1847 *óvoda* (NSz.) **J:** '3–6 éves korú gyermekeket nevelő (napközi otthonos) intézmény | Kindergarten' # **Sz:** *~s* 1863 *óvodások* (Sürgöny 1863. aug. 8.: [2]); 1894 *óvodás* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*óv* 'megóv; őriz' szóból *-(o)da* névszóképzővel keletkezett, amelyet egyes főnevek →*csárda*, →*kaloda* stb.) tévesen képzőként értelmezett végződéséből következtettek ki; vö. *iroda* (→*ír*¹), *tanoda* (→*tanít*) stb. Egyéb

megnevezése: *kisededővó* (→*dedó*), amely a legutóbbi évekig az oktatásban használatos műszóként élt. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz. *óv* a.; MNy. 75: 82; EWUng. • Vö. *óv*

oxigén A: 1798 *Oxygenium* (MHírm. 1798. máj. 1.: 584); 1833 *oxygenium* [ES. NEM M.] (Szókefalvi Nagy: KémEl. 8); 1854 *Oxygen* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSZT.); 1855 *oxygenből* (NSz.); 1895 *oxigénnel* (NSz.) **J:** 'az égést tápláló gáznemű, két vegyértékű kémiai elem | Sauerstoff'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Oxygenium*, (R.) *oxygen*; ang. *oxygen*; fr. *oxygène*; stb.: 'oxigén'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *ὀξύς* 'éles; savanyú' szóból; a szóvéghez vö. →*hidrogén*, →*nitrogén*]. A francia szó jelentése tkp. 'savképző'; vö. még ném. *Sauerstoff*; holl. *zuurstof*: 'oxigén'. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *aszat, gén*

ózon A: 1846 *ozonnal* (Hetilap 1846. okt. 2.: 1315); 1872/ *ozonpapirra* (NSz.); 1872/ *ozonnal* (NSz.) **J:** 'háromatomos oxigén | Ozon'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ozon*; ang. *ozon*; fr. *ozone*; stb.: 'háromatomos oxigén'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *ὄζον* 'az illatozó, a szagot adó' < gör. *ὄζω* 'szagot kibocsát, áraszt, illatoz(ik), szaglik']. (⇒△) A magyarba főleg a németből került, betű szerinti olvasatban.

📖 TESz.; EWUng.